

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Довідник із застосування статті 6
Європейської конвенції
з прав людини

Право на справедливий суд
(кримінально-процесуальний
аспект)

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Видавці або організації, які бажають повністю або частково перекласти і/або відтворити цей довідник у вигляді друкованого або електронного (в мережі Інтернет) видання, мають звертатись за адресою publishing@echr.coe.int для ознайомлення з умовами отримання дозволу.

Цей довідник був укладений Дослідницьким і бібліотечним відділом Дирекції юрисконсульта і не є обов'язковим для Суду. Роботу над текстом, до якого можуть бути внесені редакційні зміни, було завершено 31 грудня 2013 року.

Цей довідник можна завантажити за наступною адресою: <www.echr.coe.int> (Jurisprudence – Analyse jurisprudentielle – Guides sur la jurisprudence).

Щодо інформації стосовно нових видань просимо перевірити рахунок Суду у Twitter: <<https://twitter.com/echrpublication>>.

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2014 рік

Цей переклад опублікований за домовленістю з Радою Європи і Європейським судом з прав людини в рамках проекту Ради Європи «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні», за фінансової підтримки уряду Данії, і є виключною відповідальністю перекладача Т.Жарко, 2017 рік.

Зміст

Передмова	6
I. Сфера застосування: поняття «кримінальне обвинувачення»	7
A. Загальні принципи	7
B. Застосування загальних принципів.....	9
1. Дисциплінарне провадження	9
2. Адміністративне, податкове, митне, фінансове і антимонопольне провадження	10
3. Політичні питання.....	10
4. Вислання і екстрадиція	11
5. Різні стадії кримінального провадження, а також суміжних з ним проваджень і наступних оскаржень.....	11
II. Право на доступ до суду	12
Обмеження	12
1. Імунітет депутата парламенту.....	13
2. Процесуальні правила	13
3. Вимога щодо виконання попереднього рішення.....	14
4. Інші обмеження, що порушують право на доступ до суду	14
III. Загальні гарантії: інституційні вимоги	14
A. Поняття «суд»	15
B. Суд, встановлений законом	15
C. Незалежність і безсторонність суду.....	16
1. Незалежний суд.....	17
a. Загальні принципи	17
b. Критерії оцінки незалежності	17
i. Спосіб призначення членів судового органу	17
ii. Тривалість мандату членів судового органу.....	17
iii. Гарантії проти зовнішнього тиску	17
iv. Видимість незалежності	18
2. Безсторонній суд	18
a. Критерії оцінки безсторонності.....	18
i. Суб'єктивний підхід	18
ii. Об'єктивний підхід.....	19
b. Випадки, у яких може постати питання щодо недостатньої безсторонності суду	19
i. Випадки функціонального характеру.....	20
α. Виконання різних судових функцій	20
β. Ієрархічна або інша підпорядкованість стосовно іншого учасника провадження	21
• Ієрархічна підпорядкованість	21
• Інша підпорядкованість	21
ii. Випадки особистого характеру	21
IV. Загальні вимоги: процесуальні вимоги	22
A. Справедливість.....	22
1. Рівність сторін і змагальне провадження.....	22

a. Рівність сторін	22
b. Змагальний судовий розгляд.....	23
2. Мотивованість судових рішень	24
Мотивування рішень суду присяжних	24
3. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе	25
a. Визначення і сфера застосування	25
b. Обсяг	26
c. Відносне право	27
4. Використання доказів, отриманих незаконно або з порушенням захищених Конвенцією прав	27
5. Провокація	28
a. Загальні зауваження	28
b. Матеріальний критерій провокації	29
c. Контроль з боку суду за засобами захисту, що ґрунтуються на факті провокації..	31
6. Відмова від гарантій справедливого судового розгляду.....	31
V. Публічність провадження	32
1. Принцип публічності	32
2. Право на публічний судовий розгляд і на присутність під час судового розгляду.....	32
3. Процедура оскарження	33
4. Винятки з принципу публічності	34
5. Публічне проголошення вироків	34
C. Розумний строк	35
1. Визначення процесуального строку	35
a. Початок відліку строку	35
b. Завершення строку	35
2. Оцінка розумності строку	36
a. Принципи	36
b. Критерії	36
3. Приклади.....	37
a. Перевищення розумного строку.....	37
b. Відсутність перевищення розумного строку	38

V. Особливі гарантії.....38

A. Презумпція невинуватості (стаття 6 § 2).....	38
1. Обов'язок доведення.....	38
2. Презумпція факту і права.....	39
3. Обсяг статті 6 § 2	39
a. У кримінальному провадженні	39
b. Наступні провадження.....	40
4. Негативні висловлювання	41
5. Висловлювання представників судових органів	41
6. Висловлювання посадових осіб	41
7. Негативна кампанія у ЗМІ.....	42
8. Санкції за нерозкриття інформації.....	42
B. Права сторони захисту (стаття 6 § 3).....	43
1. Інформація про характер і причини обвинувачення (стаття 6 § 3 а))	43
a. Загальні зауваження	43
b. Інформація щодо обвинувачення.....	44
c. Зміна кваліфікації фактів	44
d. Детальність	45

e. Негайність	45
f. Мова.....	45
2. Підготовка захисту (стаття 6 § 3 b)	46
a. Загальні зауваження	46
b. Належний час	46
c. Необхідні можливості	47
i. Доступ до доказової бази.....	47
ii. Отримання порад від захисника.....	48
3. Право захищати себе особисто або за допомогою захисника (стаття 6 § 3 c).....	48
a. Обсяг.....	48
b. Особистий захист	49
c. Допомога захисника.....	50
d. Безоплатна юридична допомога.....	50
e. Конкретна і дієва безоплатна юридична допомога.....	51
4. Допит свідків (стаття 6 § 3 d)	52
a. Автономне значення поняття «свідок»	52
b. Право допитувати або вимагати допиту свідків.....	52
i. Загальні принципи	52
ii. Зобов'язання вжити розумних зусиль для забезпечення допиту свідка в судовому засіданні.....	53
iii. Зобов'язання мотивувати відмову допитати свідка.....	53
iv. Посилання на свідчення, зроблені поза судовим розглядом	54
v. Анонімні свідки	54
vi. Свідки у справах про статеві злочини.....	55
vii. Переваги, надані свідкам за надання свідчень	55
viii. Свідчення з чужих слів	56
ix. Право викликати свідків захисту.....	56
5. Переклад (стаття 6 § 3 e).....	56
a. Якщо обвинувачений «не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею».....	57
b. Гарантовані складові кримінального провадження	57
c. «Безоплатна» допомога	57
d. Умови здійснення перекладу.....	58
e. Позитивні зобов'язання.....	58
VI. Екстериторіальна дія статті 6	58
A. Кричуща відмова у правосудді	59
B. «Реальний ризик»: обсяг і обов'язок доведення	59
Перелік цитованих справ.....	61

Передмова

Цей довідник є складовою серії довідників з практики Європейського суду з прав людини (далі - «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), опублікованих цим Судом для інформування фахівців з права щодо постановлених ним засадових рішень. З цією метою у довіднику проаналізовано і підсумовано практику Суду стосовно статті 6 (кримінально-процесуальний аспект) Європейської конвенції з прав людини (далі - «Конвенція» або «Європейська конвенція») станом на 31 грудня 2013 року. Читач знайде у ньому ключові принципи, напрацьовані у цій галузі, а також відповідні прецеденти.

Процитовані рішення Суду були обрані поміж визначними, важливими і/або останніми рішеннями і постановами*.

Рішення Суду не лише розглядають проблеми у заявах, з якими до нього звернулись, але й допомагають у значно ширшому обсязі висвітлювати, захищати і розвивати положення Конвенції; ці рішення допомагають також державам дотримуватись зобов'язань, котрі вони взяли на себе як держави-учасниці Конвенції (*Ірландія проти Сполученого Королівства*, 18 січня 1978 року, § 154, série A № 25). Тож запроваджена Конвенцією система має на меті задля громадського інтересу вирішувати питання, що стосуються правопорядку, вдосконалюючи таким чином норми захисту прав людини і напрацьовуючи у цій галузі практику для всього загалу держав-учасниць Конвенції (*Konstantin Markin protu Rosii* [ВП], № 30078/06, § 89, CEDH 2012).

* Цитовані рішення Суду можуть бути однією і/або двома офіційними мовами (французькою і англійською) Суду і Європейської комісії з прав людини. Цитовані посилання, за відсутності особливих позначок після назви справи, стосуються рішень щодо суті, постановлених палатою Суду. Позначка «(dés.)» стосується рішень Суду щодо прийнятності, а позначка «[ВП]» вказує, що справу розглядала Велика Палата.

Стаття 6 Конвенції – Право на справедливий суд

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача.»

I. Сфера застосування: поняття «кримінальне обвинувачення»

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи (...) судом, який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. (...) »

A. Загальні принципи

1. Поняття «кримінальне обвинувачення» має «автономне» значення, котре не залежить від класифікації, що застосовується у внутрішньо-правових системах Держав-учасниць (*Adolf проти Австрії*, § 30).

2. Поняття «обвинувачення» слід розглядати з точки зору Конвенції. У такому випадку його можна визначити як «офіційне повідомлення відповідного державного органу, яке висловлює підозру у скоєнні кримінального правопорушення»; це визначення залежить також від наявності чи відсутності «важливих наслідків для становища [підозрюваного]» (*Deweer проти Бельгії*, §§ 42 і 46; *Eckle проти Німеччини*, § 73). Тому Суд постановляв, що особа, яка була

затримана і зобов'язана скласти присягу перед допитом у якості свідка, вже стала суб'єктом «кримінального обвинувачення» і мала право зберігати мовчання (*Brusco проти Франції*, §§ 46-50).

3. Що стосується автономного поняття «кримінальний», то Конвенція не суперечить здійсненню «декриміналізації» всередині Держав-учасниць. Проте, правопорушення, які почали вважатись «дрібними» внаслідок декриміналізації, можуть відповідати автономному поняттю «кримінального» правопорушення. Якби держави мали повноваження виводити такі правопорушення за рамки Конвенції, то це могло б спричинити наслідки, несумісні з її предметом і метою (*Öztürk проти Німеччини*, § 49).

4. Вихідну точку у встановленні того, чи має застосовуватись кримінально-правовий аспект статті 6 Конвенції, слід визначати за критеріями, перерахованими в рішенні у справі *Engel і Інші проти Нідерландів*, §§ 82-83:

1. внутрішньо-правова кваліфікація,
2. характер правопорушення,
3. суворість покарання, яке може бути застосоване до даної особи.

5. Перший критерій має відносну вагу і може вважатись лише точкою відліку. Головне – це встановити, чи національне право кваліфікує дане правопорушення як кримінальне. За відсутності такої кваліфікації Суд вивчатиме те, що знаходиться за лаштунками внутрішньо-правової кваліфікації, і досліджуватиме суть даного провадження.

6. Для дослідження другого критерію, котрий вважається важливішим (*Jussila проти Фінляндії* [ВП], § 38), до уваги можуть бути взяті наступні чинники:

- чи дана правова норма стосується винятково певної групи осіб, чи за своїм характером застосовується до всіх (*Bendenoun проти Франції*, § 47);
- чи провадження порушене представником державного органу відповідно до його правових владних повноважень (*Benham проти Сполученого Королівства*, § 56);
- чи правова норма має репресивну, чи стримуючу функцію (*Öztürk проти Німеччини*, § 53; *Bendenoun проти Франції*, § 47);
- чи засудження до будь-якого покарання залежить від доведення вини (*Benham проти Сполученого Королівства*, § 56);
- у який спосіб подібні провадження кваліфіковані у інших Державах-учасницях Ради Європи (*Öztürk проти Німеччини*, § 53).

7. Третій критерій визначається з огляду на максимальне можливе покарання, передбачене чинним законом (*Campbell і Fell проти Сполученого Королівства*, § 72; *Demicoli проти Мальти*, § 34).

8. Другий і третій критерії, перераховані в рішенні у справі *Engel і Інші проти Нідерландів*, є альтернативними, а не обов'язково взаємодоповнюючими: для того, щоб вирішити за необхідне застосувати статтю 6, достатньо, аби дане правопорушення за своїм характером вважалось «кримінальним» з точки зору Конвенції, або щоб це правопорушення спричинило для особи покарання, яке за своїм характером і за ступенем суворості належало, як правило, до «кримінальної» сфери (*Lutz проти Німеччини*, § 55; *Öztürk проти Німеччини*, § 54). Той факт, що правопорушення не карається позбавленням волі, сам по собі не є визначальним, оскільки відносна слабкість санкції не позбавляє правопорушення властивого йому кримінального характеру (*ibidem*, § 53; *Nicoleta Gheorghe проти Румунії*, § 26).

Проте кумулятивний підхід теж може бути застосований, якщо окремий аналіз кожного критерію не дозволяє дійти чіткого висновку щодо наявності кримінального обвинувачення (*Bendenoun проти Франції*, § 47).

9. Використовуючи вислови «кримінальне обвинувачення» і «обвинувачений у кримінальному правопорушенні», усі три частини статті 6 стосуються ідентичних ситуацій. Тому критерій застосування статті 6 у кримінально-процесуальному аспекті є однаковим для усіх трьох частин.

В. Застосування загальних принципів

1. Дисциплінарне провадження

10. Порушення порядку несення військової служби, котрі тягнуть позбавлення волі у дисциплінарному відділенні тривалістю в кілька місяців, відносяться до кримінально-процесуального аспекту статті 6 Конвенції (*Engel і Інші проти Нідерландів*, § 85). Натомість тривалість суворого арешту у дві доби була визнана занадто коротким строком, щоб належати до сфери «кримінального права» (*ibidem*).

11. У випадку проваджень стосовно професійної дисципліни питання залишається відкритим, оскільки Суд, дійшовши висновку, що провадження належить до сфери цивільного права, не вирішив за потрібне постановляти рішення з цього питання (*Albert і Le Compte проти Бельгії*, § 30). У випадку дисциплінарного провадження, яке спричинило звільнення з посади державного службовця, Суд не визнав за ним «кримінального» характеру у розумінні статті 6, оскільки державні органи у своєму рішенні не вийшли за межі суто адміністративної галузі (*Moulet проти Франції* (déc.)). Суд також виніс за межі кримінального аспекту статті 6 правовий спір стосовно звільнення військового офіцера за порушення дисципліни (*Suküt проти Туреччини* (déc.)).

12. «Належно беручи до уваги» пенітенціарний контекст і спеціальний дисциплінарний режим всередині тюрми, стаття 6 може застосовуватись до порушень пенітенціарної дисципліни з огляду на характер обвинувачень, а також на характер і тяжкість покарань (відповідно, 40 додаткових днів позбавлення волі і 7 днів позбавлення волі у справі *Ezeh і Connors проти Сполученого Королівства* [ВП], § 82; див. *a contrario Štitić проти Хорватії*, §§ 51-63). Проте саме пенітенціарне провадження як таке в принципі не належить до кримінально-процесуального аспекту статті 6 (*Boulois проти Люксембургу* [ВП], § 85). Тому, наприклад, поміщення ув'язненого до відділення з суворішим рівнем нагляду не стосується обґрунтованості обвинувачення у кримінальній справі; доступ до суду для оскарження такого заходу, а також обмеження, які можуть його супроводжувати, слід вивчати у цивільно-процесуальному аспекті статті 6 § 1 (*Enea проти Італії* [ВП], § 98).

13. Заходи, вжиті судом на підставі правил, що карають неналежну поведінку в суді (неповага до суду), вважаються такими, що не належать до сфери застосування статті 6, оскільки стосуються здійснення дисциплінарних повноважень (*Ravnsborg проти Швеції*, § 34; *Putz проти Австрії*, §§ 33-37). Проте характер правопорушення і суворість покарання можуть спричинити застосування статті 6 у випадку неповаги до суду, якщо національне право кваліфікує таке діяння як кримінально каране (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], §§ 61-64, стосовно покарання у вигляді п'яти діб позбавлення волі).

14. У випадку неповаги до парламенту Суд розмежує, з одного боку, повноваження законодавчого органу запроваджувати власний порядок провадження у випадку порушення привілеїв своїх членів, і, з іншого боку, розширене повноваження переслідувати третіх осіб за діяння, скоєні деінде. Перше за своїм характером можна розглядати як дисциплінарне повноваження, тоді як друге, з урахуванням загального застосування і тяжкості можливого покарання, Суд вважає кримінально-правовими повноваженнями (позбавлення волі строком до шестидесяти діб і штраф у справі *Demicoli проти Мальти*, § 32).

2. Адміністративне, податкове, митне, фінансове і антимонопольне провадження

15. До кримінально-процесуального аспекту статті 6 можуть належати наступні адміністративні правопорушення:

- Порушення правил дорожнього руху, які караються штрафами, обмеженнями водійських прав, такими як зняття балів або призупинення чи скасування водійських прав (*Lutz проти Німеччини*, § 182; *Schmautzer проти Австрії*; *Malige проти Франції*);
- Порушення правил співмешкання або порушення громадського порядку (*Lauko проти Словаччини*; *Nicoleta Gheorghe проти Румунії*, §§ 25-26);
- Порушення законодавства у сфері соціального захисту (*Hüseyin Turan проти Туреччини*, §§ 18-21, неповідомлення про працевлаштування, незважаючи на легкість накладеного штрафу);
- Адміністративне правопорушення за виготовлення і розповсюдження документів, що розпалюють етнічну ненависть, покаране адміністративним попередженням і конфіскацією згаданої публікації (*Balsyte-Lideikiene проти Литви*, § 61).

16. Було вирішено, що стаття 6 застосовується до проваджень, пов'язаних із штрафним нарахуванням податків або податкових санкцій, на підставі наступних чинників:

- Закон, що встановлює покарання, застосовувався до всіх громадян як платників податків;
- Штрафне нарахування мало на меті не відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої порушенням, а по суті покарання з метою запобігти повторенню правопорушення;
- Штрафне нарахування застосовувалось на підставі загального правила, мета якого була водночас як запобіжна, так і каральна;
- Штрафне нарахування було значного розміру (*Bendenoun проти Франції*; див. *a contrario* нарахування відсотків за запізнення у справі *Mieg de Boofzheim проти Франції* (déc.)).

Кримінальний характер правопорушення може бути достатнім для застосування статті 6, незважаючи на невеликий розмір штрафного нарахування податків (10 % від сплаченого податкового боргу у справі *Jussila проти Фінляндії* [ВП], § 38).

17. Стаття 6 у кримінально-процесуальному аспекті вважається такою, що застосовується до митного права (*Salabiaku проти Франції*), до покарань, призначених судом, що займається питаннями бюджетної і фінансової дисципліни (*Guisset проти Франції*), а також до рішень деяких адміністративних органів, які мають повноваження у галузях економічного, фінансового і антимонопольного права (*Lilly проти Франції* (déc.); *Dubus S.A. проти Франції*; *A. Menarini Diagnostics S.R.L. проти Італії*).

3. Політичні питання

18. Було вирішено, що стаття 6 у кримінально-процесуальному аспекті не застосовується до проваджень, що стосуються виборчих санкцій (*Pierre-Bloch проти Франції*, §§ 53-60), розпуску політичних партій (*Refah Partisi (the Welfare party) і Інші проти Туреччини* (déc.)), парламентських слідчих комісій (*Montera проти Італії* (déc.)) і до процедури імпичменту президента республіки за тяжке порушення Конституції (*Paksas проти Литви* [ВП], §§ 66-67).

19. Стосовно люстраційних проваджень Суд дійшов висновку, що домінування складових, які мають кримінально-правові ознаки (характер правопорушення - подання неправдивої

люстраційної декларації, а також характер і суворість покарання – заборона займатись певною професійною діяльністю протягом тривалого строку), може відносити такі провадження до сфери дії кримінально-процесуального аспекту статті 6 Конвенції (*Matyjek проти Польщі* (déc.); див. *a contrario Sidabras i Džiautas проти Лумбу* (déc.)).

4. Вислання і екстрадиція

20. Процедура вислання іноземців не відноситься до кримінально-процесуального аспекту статті 6, незважаючи на те, що ці провадження можуть відбуватись у рамках органів кримінального процесу (*Maouiа проти Франції* [ВП], § 39). Такий же виняток застосовується до процедури екстрадиції (*Peñafiel Salgado проти Іспанії* (déc.)) і до проваджень, пов'язаних з європейським ордером на арешт (*Monedero Angora проти Іспанії* (déc.)).

21. Натомість заміна тюремного ув'язнення висланням, поєднаним із заборонаю в'їзду на територію держави на строк у десять років, може вважатись таким же покаранням, як і санкція, встановлена в момент визнання особи винною (*Gurguchiani проти Іспанії*, §§ 40 і 47-48).

5. Різні стадії кримінального провадження, а також суміжних з ним проваджень і наступних оскаржень

22. Заходи, вжиті для запобігання злочинним заворушенням або діям, не підпадають під дію гарантій статті 6 (*Raimondo проти Італії*, § 43, стосовно особливого нагляду поліції; *R. проти Сполученого Королівства* (déc.)), стосовно попередження, яке поліція зробила неповнолітньому, котрий ображав статево гідність учениць своєї школи).

23. Що стосується досудової стадії провадження (дізнання, слідство), то Суд розглядає кримінальне провадження в цілому. Відповідно, певні вимоги статті 6, такі як розумний строк або право на захист, можуть застосовуватись і до цієї стадії провадження тією мірою, якою нехтування цими обов'язковими вимогами на початку процесу може згубно вплинути на законність судового розгляду (*Imbrioscia проти Швейцарії*, § 36). Хоча слідчий не має постановляти рішення про обґрунтованість «кримінального обвинувачення», вчинені ним дії безпосередньо впливають на перебіг і законність наступних стадій провадження, включно з самим судовим розглядом. Тому стаття 6 § 1 може бути визнана такою, що застосовується до стадії досудового слідства, яке провадить слідчий чи слідчий суддя, незважаючи на те, що деякі процесуальні гарантії, передбачені статтею 6 § 1, можуть не застосовуватись (*Vera Fernández-Huidobro проти Іспанії*, §§ 108-114).

24. Стаття 6 § 1 застосовується протягом усього провадження, метою якого є встановлення обґрунтованості «кримінального обвинувачення», включно зі стадією проголошення вироку (наприклад, процедури, пов'язані з конфіскацією, дозволяють національним судам оцінити розмір, який треба застосувати у постанові про конфіскацію, як у справі *Phillips проти Сполученого Королівства*, § 39). Стаття 6 у кримінально-процесуальному аспекті може застосовуватись до судового процесу, пов'язаного зі знищенням будинку, збудованого без дозволу, оскільки такий захід можна вважати «покаранням» (*Hamer проти Бельгії*, § 60). Водночас, вона не застосовується до провадження, метою якого є приведення первинного вироку у відповідність до нового, сприятливішого Кримінального кодексу (*Nurmagomedov проти Росії*, § 50).

25. Провадження, що стосується виконання покарання, наприклад, процедура клопотання про амністію (*Montcornet de Caumont проти Франції* (déc.)), процедура умовно-дострокового звільнення (*A. проти Австрії*, рішення Комісії), або процедура передачі відповідно до Конвенції про передачу засуджених осіб (*Szabó проти Швеції* (déc.)), але див. *a contrario Buijen проти Німеччини*, §§ 40-45), або ж провадження, пов'язані з виконанням постанови про

конфіскацію, ухваленої іноземним судом (*Saccoccia проти Австрії* (déc.)), не відносяться до сфери кримінально-процесуального застосування статті 6.

26. В принципі, заходи конфіскації, що порушують право власності третіх осіб, за відсутності будь-яких ознак кримінального переслідування проти них, не можна прирівнювати до «встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення» (*Air Canada проти Сполученого Королівства*, § 54, стосовно конфіскації літака; *AGOSI проти Сполученого Королівства*, §§ 65-66, стосовно конфіскації золотих монет). Такі заходи відносяться швидше до цивільно-процесуального аспекту статті 6 (*Silickienė проти Литви*, §§ 45-46).

27. Загалом гарантії статті 6 застосовуються і до касаційного оскарження (*Meftah і Інші проти Франції* [ВП], § 40), і до конституційного провадження (*Gast і Popр проти Німеччини*, §§ 65-66; *Caldas Ramírez de Arrellano проти Іспанії* (déc.)), коли ці інстанції є завершальними стадіями відповідного кримінального провадження і їхній результат може бути вирішальним для засуджених осіб.

28. Зрештою, стаття 6 не застосовується до провадження, метою якого є поновлення розгляду справи, оскільки особа, котра просить про це, і вирок відносно якої набув законної сили, не є «обвинуваченою у скоєнні кримінального правопорушення» у розумінні цієї статті (*Fischer проти Австрії* (déc.)). Лише нове провадження, котре розпочалось після отримання дозволу на поновлення розгляду справи, може вважатись таким, що стосується встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення (*Löffler проти Австрії*, §§ 18-19). З тієї ж причини стаття 6 не застосовується до клопотання про поновлення кримінального провадження внаслідок встановлення порушення Європейським судом з прав людини (*Öcalan проти Туреччини* (déc.)). Проте, наглядове провадження, яке спричиняє зміну рішення, постановленого судом останньої інстанції, належить до сфери дії кримінально-процесуального аспекту статті 6 (*Vanyan проти Росії*, § 58).

II. Право на доступ до суду

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи (...) судом, який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. (...) »

29. «Право на судовий розгляд» не є абсолютним ані у кримінальному, ані у цивільному процесі. Воно має встановлені обмеження (*Deweer проти Бельгії*, § 49; *Kart проти Туреччини* [ВП], § 67).

30. Проте, такі обмеження не мусять перешкоджати реалізації цього права ані у спосіб, ані у обсязі, що можуть становити загрозу самій його суті. Вони мають переслідувати законну мету, а між вжитими засобами і метою, що переслідується, має існувати розумний пропорційний зв'язок (*Guérin проти Франції*, § 37; *Otar проти Франції* [ВП], § 34, де процитовано взірцеві справи щодо цивільного судочинства).

Обмеження

31. Обмеження права на доступ до суду можуть бути наслідком:

1. Імунітет депутата парламенту

32. Гарантії, котрі надає імунітет депутата парламенту у двох сферах (непідзвітність і недоторканність), породжені однією потребою – забезпечити незалежність парламенту у здійсненні своєї місії. Тож не може бути сумнівів у тому, що недоторканність допомагає забезпечити таку повну незалежність, запобігаючи будь-якій загрозі кримінального переслідування, спричиненого наміром перешкодити політичній діяльності депутата, тим самим захищаючи опозицію від тиску чи зловживань більшої (*Kart проти Туреччини* [ВП], § 90, де процитовано взірцеві справи щодо цивільного судочинства). Окрім того, кримінальне переслідування депутата може зашкодити діяльності самого представницького органу, до якого належить дана особа, і зірвати нормальну парламентську роботу. Тому цей режим імунітету, який виходить поза звичайні правові рамки, можна вважати таким, що переслідує законну мету (*ibidem*, § 91).

33. Однак не можна на підставі самої лише констатації законності парламентської недоторканності, без урахування обставин справи, виводити презумпцію її відповідності до Конвенції. Необхідно перевірити, чи парламентська недоторканність не обмежує право на доступ до суду у спосіб, який становить загрозу самій суті цього права. Така перевірка на пропорційність вимагає врахувати справедливу рівновагу, яка має бути забезпечена між загальним інтересом, котрий полягає у збереженні цілісності парламенту, і приватним інтересом заявника, який бажав би отримати зняття парламентського імунітету, аби захистити себе в суді від порушеного проти нього кримінального переслідування. Вирішуючи щодо пропорційності, Суд має приділити особливу увагу обсягу недоторканності у даній справі (*ibidem*, §§ 92-93). Чим менше досліджуваний захисний засіб служить цілісності парламенту, тим всебічнішою має бути його виправданість (*ibidem*, § 95). Тому, наприклад, Суд вирішив, що неможливість для депутата відмовитись від переваг свого імунітету не становить порушення права цієї особи на доступ до суду, оскільки йдеться лише про тимчасову процесуальну перешкоду для просування кримінального переслідування, обмежену тривалістю парламентського мандату (*ibidem*, §§ 111-113).

2. Процесуальні правила

34. Такими є, наприклад, умови прийнятності заяви про порушення провадження.

35. Проте, хоча право порушити судове провадження може, звичайно ж, залежати від встановлених законом умов, суди під час застосування процесуальних правил повинні уникати зайвого формалізму, котрий може стати на перешкоді справедливості судового розгляду (*Walchli проти Франції*, § 29). Дійсно, іноді занадто суворе дотримання процесуального правила може становити загрозу самій суті права на доступ до суду (*Labergère проти Франції*, § 23), зокрема з огляду на важливість апеляційного оскарження і на його вирішальність для заявника, засудженого до позбавлення волі на тривалий строк (*ibidem*, § 20).

36. Сутності права на доступ до суду загрожує також недотримання процесуальних правил, наприклад, коли працівник міністерства, уповноваженого перевіряти умови прийнятності заяв про звільнення від штрафу або скарг щодо його накладення, самостійно, перевищуючи свої повноваження, вносить рішення стосовно обґрунтованості скарги, у такий спосіб позбавивши заявника можливості судового розгляду даного «обвинувачення» (*Josseaux проти Франції*, § 32).

37. Те ж стосується і випадків, коли помилкове рішення про неприйнятність спричинило інкасування надходження, прирівняного до сплати фіксованого штрафу, внаслідок чого штраф вважався сплаченим, а адміністративне провадження – закритим, і заявник вже не зміг після сплати штрафу оскаржити в «суді» ніби-то скоєне ним порушення правил дорожнього руху (*Célice проти Франції*, § 34).

38. Інший приклад: заявник зазнав надмірного обмеження свого права на доступ до суду, оскільки його касаційна скарга була визнана неприйнятною через пропуск строку оскарження, в той час як цей пропуск був безсумнівно спричинений нехтуванням державними органами обов'язку довести рішення суду нижчої інстанції до відома заявника, котрий перебував в ув'язненні і, отже, його місцезнаходження було відоме (*Davran проти Туреччини*, §§ 40-47).

3. Вимога щодо виконання попереднього рішення

39. Стосовно автоматичного рішення про неприйнятність касаційних скарг заявників, щодо яких постановлене, але не виконане рішення про взяття під варту:

- Неприйнятність скарги з причин, пов'язаних із втечею заявника, вважається непропорційним покаранням, з огляду на першорядне місце, яке посідають у демократичному суспільстві право на захист і принцип верховенства права (*Poitrinol проти Франції*, § 38; *Guérin проти Франції*, § 45; *Omar проти Франції* [ВП], § 42);
- Неприйнятність касаційної скарги виключно з тієї причини, що заявник, попри наявність судового рішення, котре й оскаржувалось, не був взятий під варту, що змушувало заявника самому погодитись на позбавлення волі, спричинене оскаржуваним рішенням, тоді як це рішення не може вважатись остаточним доти, доки або не буде постановлене рішення за касаційною скаргою, або не сплине строк оскарження. Таким чином на заявника покладається непропорційний тягар, що порушує справедливу рівновагу, яка має існувати між, з одного боку, правомірною турботою про забезпечення виконання судових рішень і, з іншого боку, правом на касаційне оскарження і реалізацією права на захист (*ibidem*, §§ 40-41; *Guérin проти Франції*, § 43).

40. Те ж стосується залишення касаційної скарги без розгляду через невиконання судового рішення (*Khalfaoui проти Франції*, § 46; *Paron проти Франції (n° 2)*, § 100).

41. Натомість вимога внести попередню заставу перед оскарженням рішення про накладення штрафу за перевищення швидкості, яка має на меті запобігти недобросовісним оскарженням, котрі робляться виключно задля затягування часу щодо порушень правил дорожнього руху, може вважатись правомірним обмеженням, котре не є диспропорційним відносно права на доступ до суду (*Schneider проти Франції (déc.)*).

4. Інші обмеження, що порушують право на доступ до суду

42. Такі обмеження можуть мати місце, коли, наприклад, влада переконує обвинуваченого не подавати касаційну скаргу, роблячи неправдиву обіцянку полегшити покарання, накладене судом першої інстанції (*Marpa Zeeland B.V. i Metal Welding B.V. проти Нідерландів*, §§ 46-51), або коли апеляційний суд не повідомив обвинуваченому про поновлення строку для пошуку захисника задля подання касаційної скарги, після того, як призначений судом адвокат відмовився його захищати (*Kulikowski проти Польщі*, § 70).

III. Загальні гарантії: інституційні вимоги

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи (...) незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. (...) »

А. Поняття «суд»

43. Дисциплінарний або адміністративний орган може мати ознаки «суду» у автономному значенні, яке має це поняття у статті 6, хоча у внутрішньо-правовій системі він може і не називатись «трибуналом» або «судом». У практиці Європейського суду поняття «суду» визначається з огляду на його функції відправлення правосуддя, тобто вирішення питань, віднесених до його компетенції, на підставі правових норм і шляхом належно проведеного процесу. Він має відповідати й іншим вимогам: незалежності, зокрема щодо виконавчої влади, неупередженості, тривалості мандату його членів, процесуальним гарантіям, деякі з котрих перелічені у тексті самої статті 6 § 1 (*Belilos проти Швейцарії*, § 64; *Соётте і Інші проти Бельгії*, § 99; *Richert проти Польщі*, § 43).

44. Надання адміністративному органу повноваження здійснювати переслідування дрібних «кримінальних» правопорушень не суперечить Конвенції доти, доки зацікавлена особа може оскаржити будь-яке з ухвалених таким чином рішень до суду, що надає гарантії, закріплені статтею 6 (*Öztürk проти Німеччини*, § 56; *A. Menarini Diagnostics S.R.L. проти Італії*). Тому рішення, постановлені будь-яким адміністративним органом, що не відповідає вимогам статті 6 § 1, повинні проходити наступний контроль «судового органу повної юрисдикції». Поміж ознаками такого органу є повноваження скасовувати рішення нижчого органу з будь-яких підстав, як з питань фактів, так і з питань права (*ibidem*, § 59; *Schmautzer проти Австрії*, § 36; *Gradinger проти Австрії*, § 44). Наприклад, є адміністративні суди, які здійснюють судовий контроль, котрий перевищує «формальну» перевірку законності і містить детальний аналіз належності і пропорційності накладеної адміністративним органом санкції (*A. Menarini Diagnostics S.R.L. проти Італії*, §§ 63-67, у випадку штрафу, накладеного незалежним регуляторним органом у антимонопольній сфері). Так само судовий контроль може відповідати умовам статті 6, навіть якщо закон встановлює санкції залежно від тяжкості правопорушення (*Malige проти Франції*, §§ 46-51, у випадку зняття балів з водійських прав).

45. Повноваження постановляти обов'язкові рішення, котрі не може змінити несудовий орган, є невід'ємним для самого поняття «суд» (*Findlay проти Сполученого Королівства*, § 77).

В. Суд, встановлений законом

46. У розумінні статті 6 § 1, суд має бути обов'язково «встановлений законом». Цей вислів віддзеркалює принцип правової держави, невід'ємний для системи, запровадженої Конвенцією і Протоколами до неї загалом (*Jorgic проти Німеччини*, § 64; *Richert проти Польщі*, § 41). Дійсно, такий орган, не встановлений відповідно до волевиявлення законодавця, буде неодмінно позбавлений легітимності, яка необхідна в демократичному суспільстві для вирішення спорів між приватними особами (*Lavents проти Латвії*, § 114 *Gorguiladzé проти Грузії*, § 67; *Kontalexis проти Греції*, § 38).

47. Тобто «закон», про який каже стаття 6 § 1, є не просто законодавством, пов'язаним із організацією і повноваженнями судових органів (*Lavents проти Латвії*, § 114; *Richert проти Польщі*, § 41; *Jorgic проти Німеччини*, § 64), але й будь-якими іншими внутрішньо-правовими нормами, недотримання яких робить неправомірною участь одного чи кількох суддів у розгляді справи (*Pandjigidzé і Інші проти Грузії*, § 104; *Gorguiladzé проти Грузії*, § 68). Вислів «встановлений законом» стосується не лише правових підстав самого існування «суду», але й дотримання цим судом особливих правил, якими він має керуватись (*ibidem*), а також складу суду у кожній справі (*Posokhov проти Росії*, § 39; *Fatullayev проти Азербайджану*, § 144; *Kontalexis проти Греції*, § 42).

48. Тому суд, котрий, відповідно до чинних положень національного права, не має повноважень судити підсудного, «не встановлений законом» у розумінні статті 6 § 1 (*Richert проти Польщі*, § 41; *Jorgic проти Німеччини*, § 64).

49. Запровадження вислову «встановлений законом» у статтю 6 «має на меті уникнути того, щоб організація судової системи (...) залишалась на розсуд виконавчої влади, і зробити так, щоб це питання регулював закон, ухвалений парламентом» (*Richert проти Польщі*, § 42; *Соётме і Інші проти Бельгії*, § 98). У державах з кодифікованим правом організація судової системи не має залишатись на відкуп судовій владі, що, проте, не виключає надання їй певних повноважень з тлумачення національного права у цій галузі (*ibidem*; *Gorguiladzé проти Грузії*, § 69).

50. Недотримання судом положень внутрішнього права, пов'язаних із організацією і повноваженнями судових органів, зазвичай спричиняє порушення статті 6 § 1. Тому Суд є компетентним постановляти рішення щодо дотримання норм національного права з цього питання. Водночас, з огляду на загальний принцип, відповідно до якого саме національні суди мають першими тлумачити внутрішнє право, Суд вважає, що він повинен ставити під сумнів їхні висновки тільки у випадку очевидного порушення такого законодавства (*Соётме і Інші проти Бельгії*, § 98 *in fine*; *Lavents проти Латвії*, § 114). Тож завдання Суду обмежується встановленням того, чи мають судові органи достатні підстави проголошувати свою юрисдикцію (*Jorgic проти Німеччини*, § 65).

51. Ось випадки, коли Суд постановляв, що певний орган не є «судом, встановленим законом»:

- Касаційний суд судив інших підсудних, ніж міністри, за правопорушення, пов'язані зі злочинами, за які переслідували міністрів, хоча правило про пов'язаність не було передбачене законом (*Соётме і Інші проти Бельгії*, §§ 107-108);
- Суд складався з двох засідателів, обраних спеціально для розгляду даної справи, порушуючи таким чином законодавчо встановлений обов'язок жеребкування і максимального строку їхніх повноважень тривалістю два тижні на рік (*Posokhov проти Росії*, § 43);
- Суд складався з двох народних засідателів, котрі за встановленою традицією продовжували розгляд справ, тоді як закон про народних засідателів вже було скасовано, а новий закон ще не ухвалено (*Pandjigidzé і Інші проти Грузії*, §§ 108-111);
- Суд, склад якого не відповідав закону, оскільки двоє суддів у справі заявили про самовідвід (*Lavents проти Латвії*, § 115).

52. Європейський Суд постановляв, що суд «встановлений законом» у наступних випадках:

- Німецький суд, який судив особу за скоєні у Боснії діяння, що становлять геноцид (*Jorgic проти Німеччини*, §§ 66-71);
- Спеціалізований суд у справах корупції і організованої злочинності (*Fruni проти Словаччини*, § 140).

С. Незалежність і безсторонність суду

53. Гарантоване статтею 6 § 1 право на справедливий судовий розгляд вимагає, аби будь-яка справа розглядалась встановленим законом «незалежним і безстороннім судом». Між поняттями незалежності і об'єктивної безсторонності існує тісний зв'язок. Тому питання їх дотримання Суд часто розглядає сукупно (*Findlay проти Сполученого Королівства*, § 73).

Принципи, які застосовуються для визначення того, чи суд може вважатись «незалежним і безстороннім», однаково застосовуються до професійних суддів, мирових суддів і присяжних (*Holt проти Швеції*, § 30).

1. Незалежний суд

а. Загальні принципи

54. Стаття 6 § 1 вимагає незалежності відносно інших гілок влади, тобто виконавчої і законодавчої, а також сторін провадження (*Ninn-Hansen проти Данії* (déc.)).

55. Хоча поняття розподілу повноважень політичних державних органів і судової влади набирає все більшої ваги у практиці Суду, ані стаття 6, ані будь-яке інші положення Конвенції не зобов'язують держави приводити себе у відповідність до того чи іншого теоретичного конституційного поняття про допустимість меж співдії між цим гілками. У кожній конкретній справі питання полягає у тому, чи було дотримано вимог Конвенції (*Henryk Urban i Ryszard Urban проти Польщі*, § 46).

б. Критерії оцінки незалежності

56. Аби встановити, чи даний орган може вважатись «незалежним», Суд бере до уваги наступні критерії (*Findlay проти Сполученого Королівства*, § 73):

- i. спосіб призначення і
- ii. тривалість мандату його членів,
- iii. існування захисту від зовнішнього тиску,
- iv. існує чи ні видимість незалежності.

і. Спосіб призначення членів судового органу

57. Призначення суддів парламентом саме по собі не можна тлумачити як підставу для сумніву у їхній незалежності (*Filippini проти Сан-Марино* (déc.); *Ninn-Hansen проти Данії* (déc.)).

58. Так само може бути дозволене призначення суддів органом виконавчої влади, за умови, що вони не зазнаватимуть жодного впливу чи тиску під час відправлення правосуддя (*Henryk Urban i Ryszard Urban проти Польщі*, § 49; *Campbell i Fell проти Сполученого Королівства*, § 79).

59. Хоча призначення справи до розгляду тому чи іншому судді чи суду відноситься до можливості розсуду, котру в цьому питанні мають державні органи, Європейський Суд має переконатись, що таке призначення є сумісним зі статтею 6 § 1, і, зокрема, з вимогами незалежності і неупередженості (*Moiseyev проти Росії*, § 176).

ii. Тривалість мандату членів судового органу

60. Жодна конкретна тривалість не вважається необхідним мінімумом. Незвільнення суддів протягом тривалості мандату зазвичай вважається невід'ємною складовою їхньої незалежності. Водночас, відсутність однозначного зафіксованого правового положення сама по собі не становить недостатності незалежності, доки суддівський мандат визнається *de facto*, а всіх інших необхідних умов дотримано (*Campbell i Fell проти Сполученого Королівства*, § 80).

iii. Гарантії проти зовнішнього тиску

61. Незалежність суду вимагає, аби жоден з суддів не зазнавав неналежного зовнішнього чи внутрішнього (відносно суддівського корпусу) впливу. Внутрішня незалежність суду вимагає, аби судді не отримували жодних вказівок чи тиску з боку колег або осіб, які наділені адміністративними повноваженнями всередині суду, таких як, наприклад, голова суду або однієї з судових палат. Відсутність достатніх гарантій, які захищали б незалежність суддів

всередині суддівського корпусу, і, зокрема, стосовно керівництва, може змусити Суд дійти висновку, що сумніви заявника у незалежності і неупередженості суду є об'єктивно виправданими (*Parlov-Tkalcic проти Хорватії*, § 86; *Daktaras проти Литви*, § 36; *Moiseyev проти Росії*, § 184).

iv. Видимість незалежності

62. Для того, щоб вирішити, чи суд може вважатись незалежним, як того вимагає 6 § 1, важливою може бути також і зовнішня видимість. Вона полягає у довірі, котру в демократичному суспільстві суди мають викликати під час судового розгляду, перш за все у підсудних під час кримінального провадження (*Şahiner проти Туреччини*, § 44).

63. Для того, щоб вирішити про існування правомірної підстави сумніватись у недостатній незалежності або неупередженості голови судового органу, слід взяти до уваги думку обвинуваченого, якій, проте, не можна надавати вирішальної ролі. Визначальною є потреба встановити, чи оцінка зацікавленої особи може вважатись об'єктивно виправданою (*Incal проти Туреччини*, § 71). Проблема з незалежністю відсутня у тому випадку, коли Суд вирішить, що «об'єктивний спостерігач» не мав би жодних підстав висловлювати стурбованість з огляду на обставини справи (*Clarke проти Сполученого Королівства* (déc.)).

64. Якщо в складі суду є особи, котрі перебувають у стані службової підпорядкованості відносно однієї зі сторін провадження, підсудні можуть правомірно сумніватись у незалежності цих осіб (*Şahiner проти Туреччини*, § 45).

2. Безсторонній суд

65. Стаття 6 § 1 вимагає, аби кожен суд, до якого вона застосовується, був «безстороннім». Зазвичай безсторонність визначається як відсутність упередження або наперед складеної думки і може оцінюватись у різний спосіб (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], § 118; *Micallef проти Мальти* [ВП], § 93).

а. Критерії оцінки безсторонності

66. Суд розрізняє:

- i. *суб'єктивний підхід*, тобто спробу встановити переконання або особистий інтерес певного судді у даній справі;
- ii. *об'єктивний підхід*, тобто встановити, чи суддя надав достатні гарантії, які виключали б будь-які правомірні сумніви з цього приводу (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], § 118; *Piersack проти Бельгії*, § 30; *Grievés проти Сполученого Королівства* [ВП], § 69).

67. Межа між цими двома поняттями не є герметичною, оскільки не лише сама поведінка судді може, з точки зору зовнішнього спостерігача, породити об'єктивно виправдані сумніви у його неупередженості (*об'єктивний підхід*), але й може свідчити про його особисте переконання (*суб'єктивний підхід*). Тому застосування одного з цих критеріїв, або ж обох, залежатиме від конкретних обставин, пов'язаних із спірною поведінкою (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], §§ 119 і 121).

i. Суб'єктивний підхід

68. У рамках суб'єктивного підходу Суд завжди вважав, що особиста неупередженість судді є презумпцією, доки не буде доведено протилежне (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], § 119; *Hauschildt проти Данії*, § 47).

69. Щодо виду необхідних доказів, то, наприклад, Суд намагався перевірити обґрунтованість тверджень про те, що суддя виявляв будь-яку ворожість або, керуючись особистими мотивами, добився того, що справа була призначена саме йому (*De Cubber проти Бельгії*, § 25).

70. Хоча іноді важко навести докази на спростування презумпції особистої безсторонності судді, проте вимога об'єктивної безсторонності надає додаткову важливу гарантію. Суд визнає складність встановлення порушення статті 6, спричинене особистою упередженістю, і тому у переважній більшості випадків застосовує об'єктивний підхід (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], § 119).

ii. Об'єктивний підхід

71. Об'єктивний підхід у випадку колегіального розгляду справи вимагає поставити питання про те, чи, незалежно від особистого ставлення одного з суддів, певні факти, котрі можна перевірити, дозволяють піддати сумніву безсторонність усього складу суду (*Castillo Algar проти Іспанії*, § 45).

72. Для того, щоб вирішити, чи у даній справі є правомірні підстави сумніватись в неупередженості судді, слід взяти до уваги думку скажника, якій, проте, не можна надавати вирішальної ролі. Визначальною є потреба встановити, чи його оцінка може вважатись об'єктивно виправданою (*Ferrantelli і Santangelo проти Італії*, § 58; *Padovani проти Італії*, § 27).

73. Об'єктивна оцінка стосується переважно ієрархічних чи інших зв'язків між суддею і іншими учасниками провадження, які можуть об'єктивно обґрунтувати сумніви в неупередженості суду і, відповідно, не відповідають нормам Конвенції стосовно об'єктивної безсторонності (*Micallef проти Мальти* [ВП], § 97). Тому у кожному подібному випадку необхідно вирішити, чи характер і ступінь даних зв'язків є такими, що засвідчують недостатню неупередженість з боку суду (*Pullar проти Сполученого Королівства*, § 38).

74. У цьому випадку навіть зовнішня видимість може бути важливою. Вона полягає у довірі, котру в демократичному суспільстві суди мають викликати під час судового розгляду, в тому числі й у підсудних. Тому кожен суддя, в неупередженості якого є правомірні сумніви, має заявити самовідвід (*Castillo Algar проти Іспанії*, § 45).

75. Слід вказувати також міркування матеріального характеру (*Piersack проти Бельгії*, § 30 d)). Існування національної процедури, покликаної гарантувати неупередженість, а саме, правила стосовно відводу і самовідводу суддів, є необхідною складовою. Такі правила засвідчують намагання національного законодавця усунути будь-які правомірні сумніви в неупередженості судді і відповідного суду, а також є спробою забезпечити безсторонність, усунувши таким чином причину занепокоєння. Окрім гарантування відсутності дійсно заангажованого підходу, вони мають на меті усунути будь-яку видимість упередженості і, відповідно, зміцнити довіру, яку в демократичному суспільстві суди мають викликати у громадськості (*Micallef проти Мальти* [ВП], § 99; *Mežnarić проти Хорватії*, § 27; *Harabin проти Словаччини*, § 132). Європейський Суд братиме до уваги такі правила, вирішуючи, чи суд є неупередженим, і, зокрема, чи сумніви заявника можуть вважатись об'єктивно виправданими (*Pfeifer і Plankl проти Австрії*, § 6; *Oberschlick проти Австрії (№ 1)*, § 50; *Pescador Valero проти Іспанії*, §§ 24-29).

b. Випадки, у яких може постати питання щодо недостатньої безсторонності суду

76. Є два випадки, у яких може постати питання щодо недостатньої безсторонності суду (*Kyprianou проти Кіпру* [ВП], § 121):

- i. перший, *функціонального характеру*, стосується, наприклад, виконання однією особою різних функцій в межах судового провадження, або ієрархічні чи інші зв'язки між цією та іншою особою в межах того ж провадження;
- ii. другий має *особистий характер* і є наслідком *поведінки судді* у даній справі.

i. Випадки функціонального характеру

α. Виконання різних судових функцій

77. Той факт, що суддя до початку судового розгляду вже ухвалював рішення стосовно, зокрема, досудового затримання, не може сам по собі виправдати сумніви у його безсторонності; важливими є обсяг і характер таких рішень (*Fey проти Австрії*, § 30; *Sainte-Marie проти Франції*, § 32; *Nortier проти Нідерландів*, § 33). Якщо ж рішення про взяття під варту ґрунтувалось на «очевидній» вині, то неупередженість суду може бути предметом сумніву, а занепокоєння заявника з цього приводу може вважатись об'єктивно виправданим (*Hauschildt проти Данії*, §§ 49-52).

78. Той факт, що суддя раніше працював слідчим, не є підставою сумніватись у недостатній безсторонності; водночас, якщо суддя, котрий під час роботи у органі слідства особисто вів певну справу, а згодом має розглядати ту ж справу вже як суддя, то учасники провадження мають право сумніватись у тому, що він може надати достатні гарантії безсторонності (*Piersack проти Бельгії*, § 30 b) і d)).

79. Послідовне здійснення однією особою у тій же справі функцій як слідчого, так і судді, може також змусити Суд дійти висновку про те, що заявник мав підстави сумніватись у безсторонності суду, що розглядав справу (*De Cubber проти Бельгії*, §§ 27-30).

Водночас, коли участь судді у справі на стадії слідства була обмеженої тривалості і полягала у допиті свідків без оцінки доказів або ж формулювання висновків, Суд постановив, що сумнів заявника у недостатній безсторонності національного суду не може вважатись об'єктивно виправданим (*Bulut проти Австрії*, §§ 33-34).

80. Не виникає питань про недостатню безсторонність суду і тоді, коли суддя вже постановляв суто формальні і процедурні рішення на інших стадіях провадження; натомість, така проблема може виникнути тоді, коли на інших стадіях провадження цей же суддя висловлювався щодо вини обвинуваченого (*Gómez de Liaño y Botella проти Іспанії*, §§ 67-72).

81. Сам факт, що суддя вже висловлювався щодо подібних кримінальних обвинувачень, не пов'язаних з даною справою, або що він вже судив одного з обвинувачених, але у іншій кримінальній справі, ще не є достатнім для сумнівів у його безсторонності у наступній справі (*Kriegisch проти Німеччини* (déc.); *Khodorkovskiy i Lebedev проти Росії*, § 544). Проте зовсім інша річ, якщо такі попередні рішення містять висновки, котрі є преюдиційними у питанні про вину обвинуваченого, який вже притягався до кримінальної відповідальності (*Poppe проти Нідерландів*, § 26; *Schwarzenberger проти Німеччини*, § 42; *Ferrantelli i Santangelo проти Італії*, § 59).

82. Обов'язок безсторонності не може вважатись таким, що зобов'язує суд, уповноважений переглядати і скасовувати адміністративні і судові рішення, передавати справу до іншого судового органу або ж до суду у іншому складі (*Thomann проти Швейцарії*, § 33; *Stow i Gai проти Португалії* (déc.)).

β. Ієрархічна або інша підпорядкованість стосовно іншого учасника провадження

• Ієрархічна підпорядкованість

83. Подавати до військових судів кримінальні обвинувачення проти військовослужбовців, в принципі, не є несумісним з положеннями статті 6 (*Cooper проти Сполученого Королівства* [ВП], § 110). Водночас, якщо усі члени військового суду ієрархічно підпорядковані офіцеру-головуючому і перебувають у його підпорядкуванні, сумнівні заявника у незалежності і безсторонності суду можуть вважатись об'єктивно виправданими (*Findlay проти Сполученого Королівства*, § 76; *Miller і Інші проти Сполученого Королівства*, §§ 30-31).

84. Здійснення суду над цивільними особами в суді, утвореному з військовослужбовців збройних сил, може спричинити правомірні підозри, що суд цілковито керується упередженими міркуваннями (*Incal проти Туреччини*, § 72; *Ibrahim Ülger проти Туреччини*, § 26). Навіть якщо військовий суддя залучався до провадження проти цивільної особи тільки під час ухвалення рішення, до проголошення остаточного вироку, то усе провадження загалом втрачає подібність до судового розгляду, що здійснювався незалежним і безстороннім судом (*Öcalan проти Туреччини* [ВП], § 115).

85. Випадки, коли військовий суд має юрисдикцію над цивільними особами за діяння, спрямовані проти збройних сил, можуть спричинити правомірні сумніви у об'єктивній неупередженості такого суду. Судова система, в рамках якої військовий суд має юрисдикцію над особою, яка не належить до збройних сил, може природньо вважатись такою, що анігілює необхідну відстань між судовим органом і сторонами кримінального провадження, навіть за наявності захисних заходів, достатніх для гарантування незалежності такого суду (*Ergin проти Туреччини (№ 6)*, § 49).

86. Випадок, коли військові суди постановляють рішення за кримінальним обвинуваченням проти цивільних осіб, може вважатись відповідним до статті 6 тільки за виняткових обставин (*Martin проти Сполученого Королівства*, § 44).

• Інша підпорядкованість

87. Існування об'єктивно виправданих сумнівів у безсторонності голови суду, в якому розглядалася справа, був підтверджений фактом, що її чоловік керував слідчою групою, уповноваженою розслідувати справу заявників (*Dorozhko і Pozharskiy проти Естонії*, §§ 56-58).

88. Те, що один із членів суду особисто знає одного із свідків у справі, не обов'язково означає, що такий суддя матиме позитивне упередження щодо свідчень цієї особи. У кожному випадку необхідно встановити, чи характер і ступінь зв'язків між ними можуть спричинити недостатню безсторонність суду (*Pullar проти Сполученого Королівства*, § 38, стосовно присутності у складі суду присяжних найманого працівника одного із двох найважливіших свідків обвинувачення; *Hanif і Khan проти Сполученого Королівства*, § 141, стосовно присутності поліцейського у складі суду присяжних).

ii. Випадки особистого характеру

89. Судові органи під час відправлення правосуддя повинні поводитись якнайобачніше, аби гарантувати збереження іміджу безсторонніх суддів. Така обачність має змусити їх не використовувати ЗМІ, навіть для відповіді на провокації. До цього зобов'язують найголовніші вимоги правосуддя і важливість судових функцій (*Lavents проти Лавії*, § 118; *Buscemi проти Італії*, § 67). Тому якщо голова суду публічно висловлює натяки на негативну оцінку перспектив заявника перед тим, як головувати в суді, котрий має розглядати цю справу, то такі вислови можуть об'єктивно виправдати сумнівні заявника у безсторонності суду (*ibidem*, § 68; див. також *Lavents проти Лавії*, § 119, у якій суддя зазнав публічної критики з боку захисника

і публічно висловив свою здивованість тим, що обвинувачений не заявляв про свою невинуватість).

90. Жодного порушення статті 6 не було встановлено у випадку, коли заяви у ЗМІ робили певні члени судового корпусу, а також у випадку статті, оприлюдненої Національною асоціацією суддів, з критикою політичного клімату, в якому відбувався судовий розгляд справи, запропонованих урядом законодавчих реформ і стратегії захисту, але не було висловлювань щодо винуватості заявника. Окрім того, судові органи, залучені до розгляду справи заявника, були повністю сформовані з професійних суддів, котрі мали досвід і професійну освіту, достатні для того, аби запобігти будь-якому зовнішньому впливу на процес (*Previti проти Італії* (déc.), § 253).

IV. Загальні вимоги: процесуальні вимоги

A. Справедливість

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи (...) судом, який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення (...) »

1. Рівність сторін і змагальне провадження

91. Рівність сторін є одним з невід'ємних елементів поняття справедливого судового розгляду. Вона вимагає, аби кожна сторона бачила, що їй надано розумні можливості представити свій інтерес за умов, які не ставлять її у несприятливе становище, порівняно із супротивником (*Foucher проти Франції*, § 34; *Bulut проти Австрії*; *Vobek проти Польщі*, § 56; *Klimentyev проти Росії*, § 95). Вона вимагає забезпечення справедливої рівноваги між сторонами і застосовується як до цивільних, так і до кримінальних справ.

92. Право на змагальне провадження означає, в принципі, можливість для сторін знати і коментувати усі складові наданої доказової бази і усі зауваження, надані для того, щоб вплинути на рішення суду. Воно тісно пов'язане з принципом рівності сторін і, до речі, Суд іноді вирішував про порушення статті 6 § 1 саме внаслідок сукупного розгляду цих двох понять.

93. Практика Суду зазнала значної еволюції, зокрема щодо важливості зовнішніх проявів і щодо збільшення уваги громадськості до належного відправлення правосуддя (*Borgers проти Бельгії*, § 24).

94. У кримінальних справах стаття 6 § 1 перетинається з особливими гарантіями статті 6 § 3, хоча і не обмежується переліченими у ній мінімальними правами. До речі, гарантії, наведені у статті 6 § 3, є водночас складовими, що входять до поняття справедливого судового розгляду в розумінні статті 6 § 1.

a. Рівність сторін

95. Обмеження прав сторони захисту було констатоване у справі *Borgers проти Бельгії*, у якій заявнику не дозволили відповісти на висновки державного обвинувача у Касаційному суді і не надали завчасно копію цих висновків. Нерівність посилилась ще й через те, що державний обвинувач брав участь у якості консультанта в ухваленні рішення цим судом вищої інстанції.

96. Суд дійшов висновку про порушення статті 6 § 1 в сукупності зі статтею 6 § 3 у кримінальному провадженні, в якому захисник мав чекати 15 годин, перш ніж зробити свій виступ дуже рано вранці (*Makhfi проти Франції*). Так само Суд дійшов висновку про порушення принципу рівності сторін в суді вищої інстанції, котрий постановляв рішення у кримінальній справі: заявник, якого апеляційний суд визнав винним, просив про особисту присутність, але його не допустили до слухання справи, яке відбувалось у закритому засіданні (*Zhuk проти України*, § 35).

97. Натомість була визнана неприйнятною як вочевидь необґрунтована скарга заявника щодо нерівності сторін, оскільки прокурор, порівняно з іншою стороною процесу, займав місце на підвищенні. Обвинувачений у захисті своїх інтересів не перебував у несприятливому становищі (*Diriöz проти Туреччини*, § 25).

98. Відсутність у законодавстві певних кримінально-процесуальних правил може становити загрозу для рівності сторін, оскільки їхня мета – захистити обвинуваченого від будь-яких зловживань представників державної влади, і від недоліків або недостатньої чіткості таких правил найбільше ризикує постраждати саме сторона захисту (*Соєте і Інші проти Бельгії*, § 102).

99. До свідків обвинувачення і свідків захисту треба ставитись однаково; водночас, встановлення порушення залежить від того, чи свідок мав привілейоване становище (*Bonisch проти Австрії*, § 32; див. *a contrario Brandstetter проти Австрії*, § 45).

100. Недоведення доказової бази до відома захисту може загрожувати рівності сторін (а також праву на змагальний судовий розгляд) (*Kuorila проти Фінляндії*, § 38, де захист не мав можливості прокоментувати додатковий звіт поліції).

101. Рівність сторін може бути порушена і тоді, коли обвинувачений має обмежений доступ до матеріалів своєї справи або ж до інших документів, що мають загальний інтерес (*Matyjek проти Польщі*, § 65).

в. Змагальний судовий розгляд

102. Будь-яке кримінальне провадження, в тому числі його процесуальні аспекти, мусить мати змагальний характер і гарантувати рівність сторін між обвинуваченням і захистом: це є однією з основоположних складових права на справедливий судовий розгляд. Право на змагальний судовий розгляд у кримінальному провадженні передбачає, як для обвинувачення, так і для захисту, можливість ознайомитись із поданнями або доказами, наданими іншою стороною. Окрім того, стаття 6 § 1 вимагає, щоб органи кримінального переслідування повідомляли захисту усі наявні у них докази, як на обвинувачення, так і на виправдання (*Rowe і Davis проти Сполученого Королівства* [ВП], § 60).

103. У кримінальних справах стаття 6 § 1 перетинається з гарантованими статтею 6 § 3 правами захисту, наприклад, з правом допитувати свідків.

104. Якщо з огляду на громадський інтерес докази було приховано від захисту, то Суд не має встановлювати, чи подібні заходи були абсолютно необхідні, оскільки, в принципі, внутрішні судові органи повинні оцінювати надані їм докази. Суд скоріше встановлює, чи процес ухвалення рішення відповідав, наскільки це можливо, вимогам змагальності і рівності сторін, і чи він підкріплювався гарантіями, необхідними для захисту інтересів обвинуваченого.

105. В рішенні у справі *Rowe і Davis проти Сполученого Королівства* [ВП] Суд дійшов висновку про порушення статті 6 § 1, оскільки обвинувачення не повідомило суду про деякі докази у справі, необхідні для ухвалення рішення, чим позбавило заявника справедливого судового розгляду. Натомість в рішенні у справі *Jasper проти Сполученого Королівства* [ВП] (§ 58) Суд дійшов висновку про відсутність порушення статті 6 § 1, оскільки докази, про які не було

повідомлено, не були долучені до матеріалів справи і ніколи не подавались до суду присяжних.

106. Тобто право на розкриття необхідних доказів не є абсолютним. У певній кримінальній справі можуть бути присутні й конкуруючі інтереси, наприклад, національна безпека або необхідність захистити свідка, який може зазнати переслідування, або ж збереження у таємниці поліцейських методів розкриття злочинів, і ці інтереси необхідно врівноважити з правами обвинуваченого. У певних випадках може бути необхідно приховати від захисту певні докази, аби захистити основоположні права іншої особи або ж об'єкт особливого суспільного значення. В кожному випадку, з точки зору статті 6 § 1 правомірними є тільки ті заходи обмеження прав захисту, які є абсолютно необхідними (*Van Mechelen i Inwi проти Нідерландів*, § 58). Для того ж, аби гарантувати обвинуваченому справедливий судовий розгляд, будь-які труднощі, спричинені для захисту обмеженням його прав, повинні бути належно компенсовані у ході провадження в судових органах (*ibidem*, § 54; *Doorson проти Нідерландів*, § 72).

107. У справі *Edwards i Lewis проти Сполученого Королівства* [ВП] заявникам було відмовлено у доступі до спірних доказів. Тому представники захисту не змогли переконати суддю у своєму твердженні про існування провокації. Європейський Суд постановив про порушення статті 6 § 1, оскільки процедура вирішення питання про пред'явлення доказів і наявності провокації не відповідала необхідним вимогам гарантії змагального характеру провадження і рівності сторін, а також не надавала гарантій, які дозволяли б належно захистити інтереси обвинувачених.

108. Порушення права на змагальний судовий розгляд було встановлене і тоді, коли сторони, на відміну від державного обвинувача, не отримали звіт радника-доповідача і не змогли дати відповідь на його висновки (*Reinhardt i Slimane-Kaid проти Франції*, §§ 105-106).

2. Мотивованість судових рішень

109. Відповідно до усталеної практики, котра віддзеркалює принцип, пов'язаний із належним відправленням правосуддя, судові рішення повинні повно відображати мотиви, на яких вони ґрунтуються (*Paron проти Франції* (déc.)).

110. Метою мотивування є показати сторонам, що їх почули і, таким чином, це сприятиме тому, щоб вони погодились із рішенням. Водночас це зобов'язує суддю обґрунтовувати свої міркування об'єктивними аргументами і дотримуватись прав сторони захисту. Проте, обсяг обов'язку мотивування може змінюватись залежно від характеру рішення і має аналізуватись у світлі обставин справи (*Ruiz Torija проти Іспанії*, § 29).

111. Хоча суд не мусить надавати відповідь на кожне порушене питання (*Van de Hurk проти Нідерландів*, § 61), проте з рішення має бути ясно зрозуміло, що головні проблеми, порушені у даній справі, були вивчені (*Boldea проти Румунії*, § 30).

112. Національні суди мають достатньо чітко наводити мотиви, на які вони спираються, аби дозволити підсудному ефективно скористатись належним йому правом на апеляційне оскарження (*ibidem*; *Hadjianastassiou проти Греції*).

Мотивування рішень суду присяжних

113. Присяжні у кримінальному провадженні рідко постановляють мотивовані рішення, і спочатку Комісія, а потім і Суд вивчали у певній кількості справ вплив цієї проблеми на справедливість судового розгляду.

114. Конвенція не вимагає, аби присяжні мотивували своє рішення, а стаття 6 не заперечує проти того, щоб обвинуваченого судили присяжні з народу, навіть у випадках, коли їхній вердикт не мотивується (*Saric проти Данії* (déc.)). Проте безсумнівним лишається той факт, що

для дотримання вимог справедливого судового розгляду громадськість і, перш за все, обвинувачений повинні бути спроможними зрозуміти постановлений вердикт. Це є однією з основних гарантій проти сваволі (*Tahquet проти Бельгії* [ВП], § 92; *Legillon проти Франції*, § 53).

115. Що стосується суду присяжних, складеного з народних засідателів, то треба пристосуватись до особливостей процедури, оскільки найчастіше присяжні не повинні або не можуть мотивувати своє переконання. У таких випадках стаття 6 вимагає встановити, чи обвинувачений зміг скористатись достатніми гарантіями, які допомогли уникнути будь-якого ризику протиправності і дозволили йому зрозуміти підстави вироку. Такі процесуальні гарантії можуть полягати, наприклад, у інструкціях або поясненнях, які головуєчий суддя дає присяжним щодо порушених юридичних проблем або щодо складових доказової бази, а також у точних, однозначних питаннях, які суддя ставить перед присяжними для того, аби закласти підвалини для обґрунтування вердикту, або ж для того, щоб належно компенсувати відсутність мотивування відповідей присяжних (*R. проти Бельгії*, рішення Комісії; *Zarouali проти Бельгії*, рішення Комісії; *Planka проти Австрії*, рішення Комісії; *Paron проти Франції* (déc.)). Суд встановив порушення статті 6 § 1 у випадку, коли головуєчий суддя відмовився ставити окремі питання щодо існування обтяжуючих обставин стосовно кожного з обвинувачених, завадивши, таким чином, присяжним визначити індивідуальну кримінальну відповідальність заявника (*Goktere проти Бельгії*, § 28).

116. В рішенні у справі *Bellerín Lagares проти Іспанії* (déc.) Суд констатував, що в оспорюваному вирокі, до якого було долучено протокол наради присяжних, перелічувались факти, які присяжні мали б встановити, аби визнати заявника винним, юридичний аналіз цих фактів і, з метою призначення покарання, посилення на обставини, які вважались такими, що впливають на ступінь відповідальності заявника у даній справі. Суд дійшов висновку, що цей вирок є достатньо мотивованим у розумінні статті 6 § 1 Конвенції.

117. Слід взяти до уваги усі доступні для обвинуваченого юридичні засоби (*Tahquet проти Бельгії* [ВП], § 92). У цій справі було поставлено лише чотири питання, сформульовані так само, як і для інших співобвинувачених, що не дозволяло заявнику зрозуміти, на якій фактологічній або правовій базі його було засуджено. Така неспроможність зрозуміти, чому його було визнано винним, призвела до несправедливості судового розгляду (*ibidem*, § 100).

118. В рішенні у справі *Judge проти Сполученого Королівства* (déc.) Суд вирішив, що обставини ухвалення немотивованого рішення шотландського суду присяжних були достатніми, аби обвинувачений зрозумів вирок щодо себе. Окрім того, Суд дійшов висновку, що наявна у шотландському праві можливість апеляційного оскарження є достатньою, аби усунути будь-які недоліки вироку суду присяжних. Відповідно до чинного законодавства, апеляційний суд мав широкі наглядові повноваження і мав право скасувати будь-який вирок, що становить судову помилку.

3. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе

а. Визначення і сфера застосування

119. Кожен обвинувачений має право зберігати мовчання і не свідчити проти себе (*Funke проти Франції*, § 44; *O'Halloran і Francis проти Сполученого Королівства* [ВП], § 45; *Saunders проти Сполученого Королівства*, § 60). Дійсно, хоча стаття 6 однозначно не каже про право зберігати мовчання і не свідчити проти себе, проте це - загальновизнана міжнародно-правова норма, котра є осердям поняття справедливого судового розгляду, якому присвячена стаття 6. Захищаючи підозрюваного від неправомірного тиску з боку влади, цей імунітет допомагає уникнути судових помилок і гарантувати результат, до якого прагне стаття 6 (*John Murray проти Сполученого Королівства*, § 45).

120. Право не свідчити проти себе застосовується до кримінальних проваджень стосовно будь-яких кримінальних правопорушень, від найпростіших до найскладніших (*Saunders проти Сполученого Королівства*, § 74).

121. Право зберігати мовчання застосовується починаючи зі стадії дізнання, яке провадить поліція (*John Murray проти Сполученого Королівства*, § 45).

b. Обсяг

122. Право не свідчити проти себе передбачає, що у кримінальній справі сторона обвинувачення має обґрунтовувати свою аргументацію, не вдаючись до доказів, отриманих під примусом або тиском, попри волю обвинуваченого (*Saunders проти Сполученого Королівства*, § 68; *Вуков проти Росії* [ВП], § 92).

123. Проте право не свідчити проти себе не поширюється на застосування у кримінальному провадженні інформації, яку можна отримати від обвинуваченого, вдаючись до примусових повноважень, але яка існує незалежно від волі підозрюваного, наприклад, документи, вилучені за судовим наказом, проба дихання, крові і сечі, а також тканин тіла, з метою проведення ДНК-аналізів (*Saunders проти Сполученого Королівства*, § 69; *O'Halloran і Francis проти Сполученого Королівства* [ВП], § 47).

124. Негайний допуск захисника є частиною процесуальних гарантій, яким Суд приділяє особливу увагу під час встановлення того, чи певна процедура зашкодила чи не зашкодила самій суті права не свідчити проти себе. Аби право на справедливий судовий розгляд, якому присвячена стаття 6 § 1, залишалось достатньо «конкретним і ефективним», зазвичай необхідно, щоб допуск захисника відбувся починаючи з першого допиту підозрюваного поліцією, якщо тільки не буде доведено, що існують першорядні причини обмежити це право (*Salduz проти Туреччини* [ВП], §§ 54-55).

125. Затримана особа має, з одного боку, право не свідчити проти себе і зберігати мовчання, а з іншого боку – право на допомогу захисника протягом усіх допитів. Тож йдеться про окремі права, а, отже, фактична відмова від одного з них не спричиняє відмову від іншого. Водночас, ці права залишаються взаємодоповнюючими, оскільки затримана особа повинна *a fortiori* мати право на допомогу захисника, якщо представники влади заздалегідь не повідомили їй про право зберігати мовчання (*Brusco проти Франції*, § 54; *Navone і Інші проти Монако*, § 74). Важливість повідомлення про право зберігати мовчання є такою, що навіть якщо припустити, що особа після того, як їй повідомили, що її слова можуть бути використані проти неї, добровільно погоджується зробити поліції заяву, не може вважатись повністю поінформованою, оскільки їй однозначно не повідомили про право зберігати мовчання і вона прийняла рішення без допомоги захисника (*ibidem*; *Stojkovic проти Франції і Бельгії*, § 54).

126. Право зберігати мовчання і не свідчити проти себе в принципі служить захисту свободи підозрюваного обирати, свідчити йому, чи зберігати мовчання під час допиту поліцією. Така свобода вибору буде серйозно порушена, якщо представники влади у випадку, коли підозрюваний вирішив зберігати мовчання під час допиту, вдаватимуться до інсинуацій, аби змусити його до зізнання або інших заяв, що свідчать проти нього, і які вони не змогли отримати під час допиту (у даній справі, зізнання, зроблені співкамернику, який був інформатором поліції), і якщо отримані у такий спосіб зізнання або заява під час судового процесу надаються як докази (*Allan проти Сполученого Королівства*, § 50).

127. Натомість у справі *Вуков проти Росії* [ВП] (§§ 102-103) на заявника не чинили жодного тиску чи примусу, він не був позбавлений волі, з власного бажання зустрівся з інформатором поліції, самостійно вирішував, говорити з ним, чи ні. Окрім того, суд не вважав запис розмови справжнім і однозначним зізнанням, яке могло би стати вагомою підставою для встановлення

вини; натомість цей доказ не мав значної ваги поміж іншими елементами доказової бази, оцінку якої зробив суд.

с. Відносне право

128. Право зберігати мовчання не є абсолютним (*John Murray проти Сполученого Королівства*, § 47).

129. Аби встановити, чи під час провадження було позбавлено самої суті право не свідчити проти себе, Суд має, зокрема, перевірити наступні складові:

- Характер і ступінь примусу;
- Наявність під час провадження належних гарантій;
- Спосіб застосування отриманих у такий спосіб доказів (*Jalloh проти Німеччини* [ВП], § 101 ; *O'Halloran і Francis проти Сполученого Королівства* [ВП], § 55; *Вуков проти Росії* [ВП], § 104).

130. З одного боку, вирок не повинен ґрунтуватись виключно або переважно на мовчання підозрюваного або на його відмові відповідати на питання чи розмовляти. З іншого боку, право зберігати мовчання не може зашкодити брати до уваги мовчання зацікавленої особи у тих випадках, які вочевидь вимагають пояснень з його боку, аби оцінити силу елементів обвинувачення. Тому не можна сказати, що рішення підозрюваного зберігати мовчання протягом усього кримінального провадження буде обов'язково позбавлене наслідків.

131. Аби встановити, чи рішення зробити з мовчання обвинуваченого несприятливі для нього висновки порушувало статтю 6, слід взяти до уваги сукупність обставин, взявши, зокрема, до уваги вагу, яку надали йому національні суди під час оцінки елементів доказової бази, і ступінь притаманного даній ситуації примусу (*John Murray проти Сполученого Королівства*, § 47).

132. Водночас, важливість для загального інтересу переслідування саме даного правопорушення і покарання особи, яка його скоїла, можуть бути взяті до уваги і врівноважені з інтересом особи у тому, щоб докази, які лягли в основу її обвинувачення, були зібрані законно. Тим не менш, міркування загального інтересу не можуть виправдати заходи, які позбавляють заявника самої суті права на захист, включно з правом не свідчити проти себе (*Jalloh проти Німеччини* [ВП], § 97). Загальним інтересом не може бути виправдане використання відповідей, отриманих під примусом під час досудового слідства, для доведення вини обвинуваченого під час розгляду кримінальної справи в суді (*Heaney і McGuinness проти Ірландії*, § 57).

4. Використання доказів, отриманих незаконно або з порушенням захищених Конвенцією прав

133. Хоча стаття 6 і гарантує право на справедливий судовий розгляд, проте вона не визначає допустимість доказів як таку, оскільки це питання вирішується перш за все внутрішнім правом і національними судами (*Schenk проти Швейцарії*, §§ 45-46; *Heglas проти Республіки Чехія*, § 84).

134. Тому, в принципі, Суд не має висловлюватись щодо прийнятності певних доказів, наприклад, отриманих у спосіб, що суперечить національному праву. Натомість слід перевірити, чи провадження, включно із способом збирання доказів, було справедливим в цілому, що передбачає перевірку згаданого порушення законності, і у випадках, коли йдеться про порушення іншого захищеного Конвенцією права, характеру цього порушення (*Khan проти Сполученого Королівства*, § 34; *P.G. і J.H. проти Сполученого Королівства*, § 76; *Allan проти Сполученого Королівства*, § 42).

135. Для того, аби встановити, чи провадження в цілому було справедливим, треба також порушити питання про те, чи було дотримано прав сторони захисту. Необхідно, зокрема, встановити, чи заявникові надали можливість поставити під сумнів автентичність певного доказу і заперечити проти його використання. Окрім того, необхідно врахувати якість цього доказу, включно з питанням про те, чи обставини, за яких його було отримано, породжують сумнів щодо його надійності або точності. Хоча проблема справедливості не обов'язково постає, коли отриманий доказ не підтверджений іншою доказовою базою, слід зазначити, що у випадку, коли такий доказ є дуже вагомим і не викликає жодних сумнівів, то потреба у інших доказових елементах, які б його підтверджували, є меншою (*Bykov проти Росії* [ВП], § 89; *Jalloh проти Німеччини* [ВП], § 96). У зв'язку з цим Суд надає також ваги й питанню про те, був чи не був згаданий доказ визначальним для наслідку кримінального провадження (*Gäfgen проти Німеччини* [ВП]).

136. Що ж до встановлення характеру констатованого порушення Конвенції, то питання про те, чи використання як доказу інформації, отриманої з порушенням статті 8, позбавило провадження загалом справедливого характеру, котрого вимагає стаття 6, має вирішуватись із врахуванням усіх обставин справи і із встановленням, зокрема, того, чи були дотримані права сторони захисту, і якими є якість і важливість даного доказового елементу (*ibidem*, § 165).

137. Водночас, у випадку використання у кримінальному провадженні доказів, зібраних за допомогою засобу, визнаного таким, що порушує статтю 3, слід керуватись іншими міркуваннями. Використання подібних доказових елементів, зібраних з порушенням одного з абсолютних прав, котрі є осердям Конвенції, завжди викликає глибокі сумніви щодо справедливості провадження, навіть якщо надання згаданим елементам доказової сили не було вирішальним для визнання підсудного винним (*Jalloh проти Німеччини* [ВП], §§ 99 і 105; *Haroutyounian проти Вірменії*, § 63).

138. Отже, використання у кримінальному провадженні свідчень, отриманих внаслідок порушення статті 3, незалежно від того, чи йдеться про катування, нелюдське, чи таке, що принижує гідність, поведження, автоматично позбавляє справедливості провадження в цілому і порушує статтю 6 (*El Haski проти Бельгії*; *Gäfgen проти Німеччини* [ВП], § 166). Те ж стосується і матеріальних доказів, безпосередньо отриманих за допомогою катування (*ibidem*, § 167; *Jalloh проти Німеччини* [ВП], § 105). Натомість використання доказів, отриманих шляхом поведження, що суперечить статті 3, але не досягає рівня катування, порушуватиме статтю 6 тільки тоді, коли буде доведено, що порушення статті 3 вплинуло на результат провадження, тобто, що воно спричинило постановлення обвинувального вироку або вплинуло на призначення покарання (*El Haski проти Бельгії*, § 85; *Gäfgen проти Німеччини* [ВП], § 178).

139. Ці принципи застосовуються не тільки тоді, коли потерпілим від поведження, що суперечить статті 3, є сам обвинувачений, але й тоді, коли йдеться про третіх осіб (*El Haski проти Бельгії*, § 85). Зокрема, Суд вирішив, що отримання у ході провадження доказів внаслідок катування є складовою кричущої відмови у правосудді навіть тоді, коли особа, у якої у такий спосіб вибили докази, не є обвинуваченим (*Othman (Abu Qatada) проти Сполученого Королівства*, §§ 263 і 267).

5. ПРОВОКАЦІЯ

а. Загальні зауваження

140. Суд визнає необхідність для державних органів використовувати спеціальні слідчі методи, зокрема у справах стосовно організованої злочинності і корупції. У зв'язку з цим Суд вирішив, що застосування таких методів, зокрема різних способів проникнення, саме по собі не становить порушення права на справедливий судовий розгляд. Водночас, через ризик

породження ними поліцейських провокацій, вкрай важливо обмежити їх використання чіткими рамками (*Ramanauskas проти Лумбу* [ВП], § 51).

141. Хоча зріст організованої злочинності і вимагає вжиття необхідних заходів, але, незважаючи на це, право на справедливий судовий розгляд, з якого випливає вимога належного відправлення правосуддя, застосовується до усіх видів злочинності, від найпростішої, до найскладнішої. Дійсно, у демократичному суспільстві право на належне відправлення правосуддя посідає таке визначне місце, що ним не можна жертвувати задля доцільності (*ibidem*, § 53). У зв'язку з цим Суд підкреслив, що хоча поліція і може діяти таємно, проте вона не може провокувати скоєння злочину (*Khoudobine проти Росії*, § 128).

142. До того ж Конвенція не забороняє на стадії дізнання, коли це може бути виправдане характером правопорушення, використовувати такі джерела, як повідомлення анонімних інформаторів, але їх пізніше використання суддею, який розглядає справу за суттю, для доведення вини, порушує зовсім іншу проблему (*Teixeira de Castro проти Португалії*, § 35). Звернення до таких джерел є прийнятним тільки тоді, коли воно супроводжується належними і достатніми гарантіями проти зловживань і, зокрема, чіткими і передбачуваними процедурами дозволу, виконання і контролю щодо згаданих слідчих заходів (*Ramanauskas проти Лумбу* [ВП], § 51). Щодо органу, який має контролювати операції з проникнення, то Суд вважає, що хоча контроль з боку судді є найбільш рекомендованим, можна залучати й інші органи, за умови існування належних процедур і гарантій, наприклад, контроль з боку прокурора (*Bannikova проти Росії*, § 50).

143. Хоча залучення таємних агентів може бути допустимим, якщо воно чітко прописане і супроводжується наданням гарантій, проте використання доказів, отриманих шляхом поліцейської провокації, не можна виправдати громадським інтересом. Така процедура може *ab initio* і остаточно позбавити обвинуваченого права на справедливий судовий розгляд (*Ramanauskas проти Лумбу* [ВП], § 54).

144. Тому для того, аби встановити, чи було дотримано права на справедливий судовий розгляд у випадку використання таємних агентів, Суд, перш за все, перевіряє, чи влаштувалися пастки (те, що зазвичай називається «матеріальним критерієм провокації»), і якщо так, то чи міг заявник у національному суді скористатись цим задля свого захисту (*Bannikova проти Росії*, §§ 37 і 51). Якщо дії агентів, як найнятих державою, так і приватною особою, котра допомагає владі, становлять пастку, а докази, отримані в такий спосіб, були використані проти заявника під час кримінального провадження, то Суд робить висновок про порушення статті 6 § 1 Конвенції (*Ramanauskas проти Лумбу* [ВП], § 73).

в. Матеріальний критерій провокації

145. Суд визначає пастку як ситуацію, коли задіяні агенти - працівники органів правопорядку або особи, що діють на їх прохання - не обмежуються суто пасивним спостереженням протиправної діяльності, а здійснюють на особу, за котрою стежать, певний вплив, провокуючи її скоїти правопорушення, яке вона у іншому випадку не вчинила б, з метою зафіксувати його, тобто отримати доказ і розпочати кримінальне переслідування (*Ramanauskas проти Лумбу* [ВП], § 55).

146. Аби встановити, чи розслідування було «суто пасивним», Суд вивчає мотиви, які виправдовували операцію проникнення, і поведінку державних органів, які її здійснювали. Зокрема, Суд встановлює, чи були об'єктивні сумніви у тому, що заявника втягнули у злочинну діяльність або схилили скоїти кримінальне правопорушення (*Bannikova проти Росії*, § 38).

147. Встановлюючи це, Суд бере до уваги низку чинників. Наприклад, у попередньому прецедентному рішенні у справі *Teixeira de Castro проти Португалії* (§§ 37-38) він, зокрема, взяв то уваги те, що до того заявник не мав судимості, щодо нього не порушувалось жодного

слідчого провадження, що поліцейські не знали його, що у нього вдома не знайшли жодних наркотичних речовин, і що кількість наркотичної речовини, знайденої при ньому під час затримання, не перевищувала обсяг, про який просили таємні агенти. Суд дійшов висновку, що у цьому випадку поліцейські зробили більше, ніж звичайні таємні агенти, оскільки вони спровокували правопорушення, і ніщо не дозволяє припускати, що без їх втручання дане правопорушення не було б скоєне.

148. Наявність судимості сама по собі не є показником схильності до скоєння злочину (*Constantin i Stoian проти Румунії*, § 55). Проте, той факт, що заявник знав точну ціну наркотиків і мав можливість швидко отримати їх, а також те, що він не відмовився від їх придбання з метою розповсюдження, хоча й мав для того не одну нагоду, були визнані Судом як показник існування злочинної діяльності або наміру (*Shannon проти Сполученого Королівства* (déc.)).

149. Питання про те, чи заявника підштовхнули скоїти дане правопорушення, є іншим чинником, який слід взяти до уваги. З власної ініціативи встановити контакт із заявником за відсутності об'єктивних підозр у його причетності до злочинної діяльності або схильності скоїти кримінальне правопорушення (*Burak Hun проти Туреччини*, § 44), поновити пропозицію, незважаючи на його попередню відмову, наполягати, вчиняючи тиск (*Ramanauskas проти Литви* [ВП], § 67), збільшувати ціну понад звичайну (*Malininas проти Литви*, § 37) або викликати у заявника співчуття, симулюючи симптоми наркотичного голоду (*Vanyan проти Росії*, §§ 11 і 49) – все це Суд вважає поведінкою, яку можна розглядати як таку, що спровокувала заявника скоїти даний злочин, незалежно від того, був таємний агент працівником правоохоронних органів чи особою, котра діяла на їх прохання.

150. Іншим важливим питанням є те, чи агентів, які діють від імені держави, можна вважати такими, що «долучились» до злочинної діяльності або «проникли» у неї, чи вони радше її спричинили. У першому випадку згадана дія залишається у межах секретної розробки. В рішенні у справі *Miliniene проти Литви* (§§ 37-38) Суд вирішив, що хоча поліція і вплинула на перебіг подій, зокрема, надавши особі технічні засоби для запису розмови і доведення того, що заявнику пропонували грошове заохочення, вона «долучилась» до злочинної діяльності на прохання приватної особи. Цей чоловік поскаржився до поліції, що заявник вимагав від нього хабаря для позитивного вирішення його справи, і тільки після отримання цієї скарги заступник генерального прокурора дав дозвіл на проведення операції з метою перевірити її обґрунтованість (щодо подібного мотивування див. *Sequeira проти Португалії* (déc.); *Eurofinacom проти Франції* (déc.)).

151. Спосіб, у який була розпочата і провадилась секретна поліцейська операція, слід брати до уваги для встановлення того, чи заявник став жертвою пастки. Відсутність чіткої і передбачуваної процедури отримання дозволу, проведення даного слідчого заходу і контролю за ним схиляють терези до кваліфікації оскаржуваних фактів як пастки: див., наприклад, справу *Teixeira de Castro проти Португалії*, § 38, у якій Суд встановив, що втручання таємних агентів не було передбачене заходами контрольованої суддею офіційної операції з боротьби проти наркотиків; справу *Ramanauskas проти Литви* [ВП], § 64, у якій ніщо не дозволяло сказати, з якої причини чи з якого особистого мотиву таємний агент з власної ініціативи встановив контакт із заявником, не доповідаючи про це своєму керівництву; справу *Vanyan проти Росії*, §§ 46-47, у якій Суд встановив, що поліцейська операція була дозволена внаслідок звичайного адміністративного рішення органу, який згодом провадив її, що у цьому рішенні не було інформації про мотиви і цілі передбаченої пробної закупівлі, і що за операцією не здійснювалось жодного контролю ні з боку суду, ні іншого незалежного органу. Окрім цього, техніка «пробної закупівлі», яку застосовують російські правоохоронні органи, була ретельно досліджена в рішенні у справі *Veselov i Інші проти Росії*, у якому Суд постановив, що дана процедура була недосконалою, спричинила протиправні дії поліції щодо заявників і зашкодила справедливості порушеного проти них кримінального провадження. Суд також вирішив, що національні суди теж не здійснили належної перевірки засобів захисту, які заявники виводили

із обставин влаштування пастки, і, зокрема, що вони не проаналізували ні мотиви пробної закупівлі, ні поведінку поліції та її інформаторів щодо заявників (*ibidem*, § 127).

с. Контроль з боку суду за засобами захисту, що ґрунтуються на факті провокації

152. У справах, що стосуються пасток, стаття 6 Конвенції може бути дотримана тільки тоді, коли під час судового розгляду заявник міг з користю для себе посылатись на факт провокації, наприклад, шляхом висловлення заперечень або у інший спосіб. Отже, недостатньо, аби було дотримано загальних гарантій, таких як рівність сторін або права захисту (*Ramanauskas проти Литви* [ВП], § 69). У подібних випадках Суд вирішував, що доведення відсутності провокації лежить на стороні обвинувачення за умови, що твердження обвинуваченого не позбавлені правдоподібності.

153. Якщо певні ознаки вказують на наявність провокації і підтверджують її, то судові органи мають перевірити факти справи і вжити заходів, необхідних для встановлення істини, аби визначити, чи дійсно мала місце провокація. У випадку її наявності вони мають вжити дій, відповідних до Конвенції (*ibidem*, § 70). Лише той факт, що заявник визнав себе винним у пред'явленому обвинуваченні, не звільняє суд, котрий розглядає справу, від обов'язку перевірити повідомлення про провокацію (*ibidem*, § 72).

154. У таких випадках Суд перевіряє, чи апріорі обґрунтована скарга на провокацію є відповідно до внутрішнього права реальним засобом захисту, чи допомагає вона визнати докази неприйнятними або спричинити подібні наслідки (*Bannikova проти Росії*, § 54). Хоча саме державні органи повинні визначати, якої процедури слід дотримуватись у випадку повідомлення про провокацію, проте Суд вимагає, щоб така процедура була змагальною, ретельною, повною і давала відповідь на питання щодо провокації (*ibidem*, § 57). Окрім того, у тому випадку, коли слідчі органи відмовляються розкривати інформацію, Суд надає особливі ваги дотриманню принципів змагальності і рівності сторін (*ibidem*, § 58).

155. Якщо обвинувачений стверджує, що його спровокували на скоєння правопорушення, то суди, котрі розглядають кримінальну справу, повинні уважно вивчити матеріали справи, оскільки для того, щоб судовий розгляд був справедливим у розумінні статті 6 § 1 Конвенції, усі докази, отримані внаслідок поліцейської провокації, повинні бути відхилені. Тим більше, якщо така поліцейська операція провадилась за відсутності правової бази і достатніх гарантій (*Ramanauskas проти Литви* [ВП], § 60).

156. Якщо на підставі наявних матеріалів Суд не може дійти висновку, що проти заявника була вчинена провокація, тоді судова перевірка цього питання стає визначальною (*Edwards i Lewis проти Сполученого Королівства* [ВП], § 46; *Ali проти Румунії*, § 101; див. також справу *Khoudobine проти Росії*, у якій державні органи не проаналізували відповідні фактологічні і правові чинники для того, щоб відрізнити провокацію від законних видів слідчої діяльності; справу *V. проти Фінляндії*, у якій заявник не міг скористатись фактом провокації як засобом захисту; справу *Shannon проти Сполученого Королівства* (déc.), у якій хитрощі, до яких вдалась приватна особа, були предметом ретельного вивчення судами, які визнали необґрунтованість доказу, отриманого внаслідок провокації).

6. Відмова від гарантій справедливого судового розгляду

157. Ні дух, ні буква статті 6 Конвенції не перешкоджають особі добровільно відмовитись від гарантій справедливого судового розгляду у однозначний або у мовчазний спосіб. Проте для того, щоб стати чинною з точки зору Конвенції, відмова від права брати участь у судовому засіданні повинна бути зроблена у однозначний спосіб і має супроводжуватись необхідним мінімальним рівнем гарантій, що відповідають серйозності такої відмови. До того ж, вона не

повинна суперечити жодному важливому громадському інтересу (*Hermi проти Італії* [ВП], § 73; *Sejdovic проти Італії* [ВП], § 86).

158. Перш ніж вважати обвинуваченого таким, хто мовчазно, своєю поведінкою, зрікся права, важливого відповідно до статті 6, слід встановити, що він міг розумно передбачати наслідки такої поведінки (*Hermi проти Італії* [ВП], § 74; *Sejdovic проти Італії* [ВП], § 87).

В. Публічність провадження

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на (...) публічний розгляд його справи (...) судом, який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. »

1. Принцип публічності

159. Публічність провадження захищає підсудного від таємного правосуддя, на яке не поширюється контроль громадськості; вона є також одним із засобів, який допомагає зберегти довіру до судів. Завдяки прозорості, яку вона надає відправленню правосуддя, публічність дозволяє втілювати мету статті 6 § 1 – справедливий судовий розгляд, гарантованість якого є одним із принципів кожного демократичного, у розумінні Конвенції, суспільства (*Riepan проти Австрії*, § 27; *Krestovskiy проти Росії*, § 24; *Sutter проти Швейцарії*, § 26).

160. Із принципу публічності провадження в судових органах впливають два різні аспекти: здійснення публічних судових дебатів і публічне проголошення рішень і вироків (*ibidem*, § 27; *Tierce і Інші проти Сан-Марино*, § 93).

2. Право на публічний судовий розгляд і на присутність під час судового розгляду

161. Право на «справедливий судовий розгляд», гарантоване статтею 6 § 1, неодмінно передбачає право на «судове засідання» (*Döry проти Швеції*, § 37).

162. Принцип публічного судового розгляду має особливу вагу в кримінальному провадженні, коли, загалом, обвинувачений повинен мати можливість бути присутнім під час розгляду справи у суді першої інстанції (*Tierce і Інші проти Сан-Марино*, § 94; *Jussila проти Фінляндії* [ВП], § 40).

163. Навряд чи обвинувачений міг би реалізовувати права, які однозначно гарантує йому стаття 6 § 3 с), d) і e), а саме, «захищати себе особисто», «допитувати свідків (...) або вимагати, щоб їх допитали» і «якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача», якби він не був присутній під час судового розгляду своєї справи. Обов'язок гарантувати обвинуваченому право бути присутнім у залі суду є однією з основних складових статті 6 (*Hermi проти Італії* [ВП], §§ 58-59; *Sejdovic проти Італії* [ВП], §§ 81 і 84).

164. Хоча здійснення провадження за відсутності підозрюваного не є саме по собі несумісним зі статтею 6 Конвенції, проте відмова від правосуддя має місце тоді, коли особа, засуджена *in*

absentia, пізніше може добитись тільки того, щоб суд, вислухавши її, знову проголосив рішення щодо обґрунтованості обвинувачення як щодо фактів, так і щодо права, у той час, як не було встановлено, що ця особа відмовилась від права з'явитись у суді і захищати себе особисто, або що вона мала намір переховуватись від правосуддя (*ibidem*, § 82).

165. Водночас, обов'язок провести відкрите судово засідання не є абсолютним в усіх справах, що стосуються кримінально-процесуального аспекту статті 6. З огляду на поширення поняття «обвинувачення у кримінальній справі» на випадки, які не належать до традиційної категорії кримінального права (наприклад, адміністративні правопорушення, митні порушення і штрафи за несплату податків), «обвинувачення у кримінальній справі» мають різну вагу. У той час, як вимоги справедливого судового розгляду є найсуворішими стосовно осердя кримінального права, гарантії, надані кримінально-процесуальним аспектом статті 6, не обов'язково мають застосовуватись з усією суворістю до інших категорій справ, які хоч і підпадають під цей аспект статті 6, але не мають особливо тяжкого характеру (*Jussila проти Фінляндії* [ВП], §§ 41-43).

166. Виняткові обставини, якими можна виправдати відсутність судового засідання, залежать переважно від характеру питань, які вивчатиме суд, зокрема, чи вони стосуються питань фактів і права, які не можна розглянути належним чином на підставі матеріалів справи. Проведення судового засідання не є обов'язковим у справах, які не порушують жодних питань щодо достовірності або не викликають суперечності щодо фактів, що вимагає обговорення складових доказової бази чи змагального засідання за участю свідків, як і тоді, коли обвинувачений мав належну можливість захистити свою позицію письмово і спростувати зібрані проти нього докази (*ibidem*, §§ 41-42 і 47-48). У зв'язку з цим є правомірним, аби державні органи брали до уваги вимоги ефективності і економічності (*ibidem*, §§ 41-43 і 47-48, стосовно провадження щодо штрафного нарахування податків; *Suhadolc проти Словенії* (déc.), стосовно спрощеного судового розгляду за порушення правил дорожнього руху).

3. Процедура оскарження

167. Проте, особиста присутність підсудного в суді апеляційної інстанції не має такого ж вирішального значення, як в суді першої інстанції. Умови застосування статті 6 Конвенції стосовно апеляційного провадження залежать від особливостей певного провадження; слід взяти до уваги проведений судовий процес загалом у внутрішньому правопорядку, а також роль, яку відіграє у ньому апеляційна інстанція (*Hermi проти Італії* [ВП], § 60).

168. Процедура прийняття апеляційної скарги до провадження, або ж присвячена виключно питанням права, а не фактів, може відповідати вимогам статті 6, навіть якщо апеляційний або касаційний суд не надали заявнику можливості особисто висловитись у такому суді, за умови, що в суді першої інстанції засідання відбувалось публічно (*Monnell i Morris проти Сполученого Королівства*, § 58, стосовно питання про прийняття апеляційної скарги; *Sutter проти Швейцарії*, § 30, стосовно касаційного оскарження).

169. Навіть у випадку, коли апеляційний суд має повну юрисдикцію, стаття 6 не завжди передбачає право на публічний судовий розгляд, ані, *a fortiori*, право на особисту присутність (*Fejde проти Швеції*, § 31). У даному питанні слід взяти до уваги особливості певного провадження і спосіб, у який було представлено і забезпечено інтереси сторони захисту в апеляційному суді, з огляду, зокрема, на питання, які вона мала вирішувати (*Seliwiak проти Польщі*, § 54; *Sibgatullin проти Росії*, § 36).

170. Натомість, якщо суд апеляційної інстанції має розглядати справу і з питань фактів, і з питань права, і на цій підставі здійснити загальну оцінку вини або невинуватості, то він не може постановляти рішення без безпосередньої оцінки складових доказової бази, наданої особисто підсудним, котрий бажає довести, що не вчиняв діяння, котре може становити кримінально каране правопорушення (*Popovici проти Молдови*, § 68; *Lacadena Calero проти Іспанії*, § 38). Із принципу публічності судових дебатів впливає право обвинуваченого бути вислуханим

особисто у апеляційному суді. З цієї точки зору, принцип публічності судових дебатів має на меті забезпечити обвинуваченому права захисту (*Tierce і Інші проти Сан-Марино*, § 95).

4. Винятки з принципу публічності

171. Обов'язок публічності судових дебатів має винятки. Це випливає з тексту самої статті 6 § 1, котра зазначає, що «преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини (...) якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя». Закрите судове засідання, протягом усього розгляду чи частини, має бути суворо зумовлене обставинами справи (*Welke і Biatek проти Польщі*, § 74; *Martinie проти Франції* [ВП], § 40).

172. Якщо мають застосовуватись один чи кілька винятків, тоді судові органи мають не зобов'язання, а право провадити закрите судове засідання, якщо вважають таке обмеження виправданим (*Тоева проти Болгарії* (déc.)).

173. Незважаючи на те, що у кримінальному судочинстві публічність є цілком очікуваною, іноді, з огляду на статтю 6, може бути необхідно обмежити прозорість і публічність провадження, наприклад, для захисту свідка або його приватного життя, або ж для сприяння вільному обміну інформацією і думками в інтересах правосуддя (*В. і Р. проти Сполученого Королівства*, § 37).

174. У кримінальному провадженні проблеми безпеки трапляються часто, але справи, у яких вони виправдовують заборону присутності громадськості під час судового розгляду, скоріше рідкісні (*Riepan проти Австрії*, § 34). Заходи безпеки мають бути суворо регламентовані відповідно до принципу необхідності. Судові органи повинні передбачити усі можливі рішення, які гарантували б спокій і безпеку в приміщенні суду, і мають обирати скоріше менш, ніж більш суворий захід, якщо він дозволяє досягти тієї ж мети (*Krestovski проти Росії*, § 29).

175. Міркування громадського порядку і проблеми безпеки можуть виправдати видалення громадськості у провадженнях, порушених проти засуджених ув'язнених осіб за порушення тюрмної дисципліни (*Campbell і Fell проти Сполученого Королівства*, § 87).

176. Проведення судового процесу всередині тюрми у рамках загально-кримінального провадження не обов'язково спричиняє недостатню публічність. Водночас, аби усунути перешкоди для організації судового розгляду поза звичайним приміщенням суду, держава зобов'язана вжити компенсаторних заходів, щоб гарантувати належну поінформованість громадськості і ЗМІ про місце проведення судових засідань і організувати належним чином доступ до нього (*Riepan проти Австрії*, §§ 28-29).

177. Сама тільки наявність засекреченої інформації у матеріалах справи не завжди означає, що судовий розгляд має бути закритим, без забезпечення рівноваги між прозорістю і міркуваннями національної безпеки. Перш ніж закрити судовий розгляд кримінальної справи для громадськості, суддя має однозначно дійти висновку, що цей захід необхідний для захисту вищих інтересів держави, і обмежити конфіденційність лише наскільки це необхідно для захисту цього інтересу (*Belashev проти Росії*, § 83; *Welke і Biatek проти Польщі*, § 77).

5. Публічне проголошення вироків

178. Суд не вбачає потреби робити дослівне тлумачення вислову «проголошується публічно» (*Sutter проти Швейцарії*, § 33; *Campbell і Fell проти Сполученого Королівства*, § 91).

179. Незважаючи на звичай обов'язкового зачитування вироку вголос під час публічного судового засідання, інші способи публічного проголошення судового рішення теж можуть бути сумісними зі статтею 6 § 1. В принципі, слід брати до уваги форму надання «рішенню»

публічності, передбачену внутрішнім правом даної держави, з огляду на особливості конкретного провадження і на мету статті 6 у цьому питанні – дозволити громадськості контролювати судову владу задля забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Здійснюючи таку оцінку, необхідно брати до уваги провадження в цілому (справа *Welke i Biatek проти Польщі*, § 83, у якій було вирішено, що обмеження публічного проголошення повного тексту судових рішень, постановлених внаслідок закритих проваджень, не суперечило статті 6).

180. Проте повне приховування усього судового рішення не може бути виправданим. Правомірні міркування безпеки можуть бути дотримані за допомогою певних прийомів, наприклад, засекречення тільки тих частин рішення, оприлюднення яких може зашкодити національній безпеці або безпеці інших осіб (*Raza проти Болгарії*, § 53; *Fazliyski проти Болгарії*, §§ 67-68).

С. Розумний строк

Стаття 6 § 1 Конвенції

« 1. Кожен має право на (...) розгляд його справи упродовж розумного строку (...) судом, (...) який (...) встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. (...) »

1. Визначення процесуального строку

181. Стаття 6 § 1, котра надає кожній особі право на розгляд справи упродовж розумного строку, у кримінально-процесуальній сфері має на меті забезпечити, аби обвинувачений не залишався занадто довгий час під тягарем обвинувачення, обґрунтованість якого має бути доведена (*Wemhoff проти Німеччини*, § 18; *Kart проти Туреччини* [ВП], § 68).

а. Початок відліку строку

182. Строк, який треба брати до уваги, починається з дня, коли особі було пред'явлене обвинувачення (*Neumeister проти Австрії*, § 18).

183. Іноді розумний строк починає відраховуватись від дати, що мала місце до передання справи до суду (*Deweer проти Бельгії*, § 42), наприклад, від моменту затримання (*Wemhoff проти Німеччини*, § 19), складення обвинувального акту (*Neumeister проти Австрії*, § 18) або початку досудового слідства (*Ringeisen проти Австрії*, § 110).

184. «Обвинувачення», у розумінні статті 6 § 1, може бути визначене «як офіційне повідомлення з боку уповноваженого державного органу про підозру у скоєнні кримінального правопорушення» (*Deweer проти Бельгії*, § 46), що відповідає поняттю «важливі наслідки для становища» підозрюваного (*ibidem*; *Neumeister проти Австрії*, § 13; *Eckle проти Німеччини*, § 73; *McFarlane проти Ірландії* [ВП], § 143).

б. Завершення строку

185. Суд постановив, що у кримінальному провадженні період, до якого застосовується стаття 6, включає все провадження в цілому (*König проти Німеччини*, § 98), у тому числі оскарження вироку (*Delcourt проти Бельгії*, §§ 25-26; *König проти Німеччини*, § 98; *V. проти Сполученого Королівства* [ВП], § 109). Дійсно, стаття 6 § 1 визначає як завершальний термін постановлення рішення щодо обґрунтованості обвинувачення, що може стосуватись рішення апеляційної чи касаційної інстанції, якщо вона висловлюється щодо обґрунтованості обвинувачення (*Neumeister проти Австрії*, § 19).

186. Строк, який треба брати до уваги, триває принаймні до проголошення виправдального чи обвинувального вироку, навіть якщо він постановлений апеляційною інстанцією. Окрім того, немає жодних підстав припиняти захист особи від повільності судового провадження від моменту першого судового засідання: невиправдані перенесення засідань або надмірні запізнення також можуть траплятися з вини суду, що розглядає справу (*Wemhoff проти Німеччини*, § 18).

187. У випадку обвинувального вироку «обґрунтованість кримінального обвинувачення» не буде «встановлено», у розумінні статті 6 § 1, доти, доки покарання не буде призначено остаточно (*Eckle проти Німеччини*, § 77; *Ringeisen проти Австрії*, § 110; *V. проти Сполученого Королівства* [ВП], § 109).

188. Виконання рішення або вироку будь-якого суду має вважатись невід'ємною частиною провадження у розумінні статті 6 (*Assanidzé проти Грузії* [ВП], § 181). Гарантії, запроваджені статтею 6 Конвенції, були б примарними, якби внутрішня правова або адміністративна система держави-учасниці дозволяли, аби виправдальний вирок, який є остаточною і обов'язковим судовим рішенням, залишався невиконаним на шкоду виправданій особі. Кримінальне провадження є цілісним, і захист статті 6 не припиняється із постановленням виправдального вироку (*ibidem*, § 182). Якби державна адміністрація могла відмовитись виконувати виправдальний вирок чи знехтувати ним, або ж зволікала з його виконанням чи неналежно його провадила, то гарантії статті 6, якими виправданий користувався до того, під час стадії судового розгляду, стали б частково примарними (*ibidem*, § 183).

2. Оцінка розумності строку

а. Принципи

189. Розумний характер тривалості провадження визначається відповідно до обставин справи, що вимагає оцінки в цілому (*Boddaert проти Бельгії*, § 36). Хоча окремі стадії провадження можуть провадитись з прийнятною тривалістю, проте загальна тривалість процесу може, однак, перевищити «розумний строк» (*Dobbertin проти Франції*, § 44).

190. Стаття 6 передбачає невідкладність судового розгляду, але водночас вона закріплює і загальніший принцип – належне відправлення правосуддя. Тому слід віднайти справедливу рівновагу між різними аспектами цієї основоположної вимоги (*Boddaert проти Бельгії*, § 39).

б. Критерії

191. Встановлюючи, чи була тривалість кримінального провадження розумною, Суд бере до уваги, зокрема, складність справи, поведінку заявника, а також відповідних адміністративних і судових органів (*König проти Німеччини*, § 99; *Neumeister проти Австрії*, § 21; *Ringeisen проти Австрії*, § 110; *Pélissier i Sassi проти Франції* [ВП], § 67; *Pedersen i Baadsgaard проти Данії*, § 45).

192. *Складність справи*: вона може залежати, наприклад, від переліку статей обвинувачення, кількості осіб, залучених до провадження, таких як обвинувачені і свідки, або ж від міжнародного виміру даного судового процесу (*Neumeister проти Австрії*, § 20, у якій протиправні транзакції мали відгалуження у різних країнах, що спричинило потребу залучати Інтерпол і застосовувати угоди про правову допомогу, аби провадити слідчі дії за кордоном, а також викликати 22-х осіб, декотрих з-за кордону). Справа є особливо складною, якщо підозри стосуються злочинів «білих комерційців», таких як, наприклад, широкомасштабне шахрайство, до якого залучаються численні комерційні організації, або складні транзакції з метою уникнути контролю слідчих органів, що потребує проведення складних бухгалтерських і фінансових експертиз (*C.P. i Інші проти Франції*, § 30).

193. Проте навіть якщо справа є достатньо складною, Суд не може визнати «розумними» безпідставні тривалі періоди стагнації провадження (*Adiletta і Інші проти Італії*, § 17, у якій провадження тривало тринадцять років і п'ять місяців, зокрема, між переданням справи слідчому і допитом обвинувачених і свідків сплинуло п'ять років, а між поверненням справи для додаткового розслідування і новим направленням до суду – один рік і дев'ять місяців).

194. *Поведінка заявника*: стаття 6 не вимагає від заявника активної співпраці з судовими органами. Не можна також звинувачувати його і в тому, що він повністю скористався передбаченими внутрішнім правом засобами правового захисту. Водночас, його поведінка є об'єктивним фактом, за який держава-відповідач не може нести відповідальність, і який слід брати до уваги, аби відповісти на питання про те, чи провадження перевищило розумний строк (*Eckle проти Німеччини*, § 82, у якій заявники створювали численні приводи, наприклад, систематично подавали скарги, котрі спричинили сповільнення провадження, іноді такою мірою, що складало враження про навмисне створення перешкод).

195. Слід взяти до уваги також, наприклад, помітне з матеріалів справи бажання заявника сповільнити розслідування (*I.A. проти Франції*, § 121, у якій заявник, зокрема, чекав моменту повідомлення про остаточне передання справи прокурору Республіки, перш ніж подавати клопотання про численні додаткові слідчі дії).

196. Заявник не може скаржитись на період, протягом якого він намагався переховуватися від правосуддя своєї країни. Якщо обвинувачений тікає з держави, яка сповідує принцип верховенства права, то можна припустити, що він не може скаржитись на нерозумну тривалість провадження стосовно періоду після втечі, якщо тільки він не наведе достатні причини, котрі дозволять спростувати це припущення (*Vayıç проти Туреччини*, § 44).

197. *Поведінка відповідних державних органів*: стаття 6 § 1 зобов'язує держав-учасниць організувати свою судову систему у такий спосіб, аби суди усіх рівнів могли виконувати усі її вимоги (*Abdoella проти Нідерландів*, § 24; *Dobbertin проти Франції*, § 44).

198. Хоча тимчасове блокування провадження не спричиняє відповідальність державних органів, якщо вони з належною швидкістю вживатимуть заходів, потрібних для подолання подібного виняткового становища (*Milasi проти Італії*, § 18; *Baggetta проти Італії*, § 23), проте посилення влади на перевантаженість справами і вжиття різноманітних заходів, спрямованих на нормалізацію становища, рідко мають, з точки зору Суду, вирішальну вагу (*Eckle проти Німеччини*, § 92).

199. Важливість провадження для заявника також слід взяти до уваги, аби оцінити розумність тривалості провадження. Наприклад, взяття особи під варту як запобіжний захід є обставиною, яку слід взяти до уваги для визначення того, чи рішення щодо обґрунтованості обвинувачення було проголошене у розумний строк (*Abdoella проти Нідерландів*, § 24, у якій із 52 місяців, потрібних для остаточного розгляду справи, більше 21-го місяця було витрачено на те, щоб двічі передати матеріали справи до суду вищої інстанції. Суд вважає неприйнятним такий тривалий період бездіяльності, тим більше у випадку обвинуваченого, який перебував під вартою).

3. Приклади

а. Перевищення розумного строку

- 9 років і 7 місяців у справі, що не мала особливої складності, окрім кількості зацікавлених осіб (35), незважаючи на заходи, вжиті владою на усунення виняткової завантаженості суду, створеної внаслідок численних заворушень (*Milasi проти Італії*, §§ 14-20).

- 13 років і 4 місяці внаслідок політичних проблем у регіоні і перевантаженості судів справами; спроби держави поліпшити умови роботи судів розпочались тільки через кілька років (*Baggetta проти Італії*, §§ 20-25).
- 5 років, 5 місяців і 18 днів, з них 33 місяці між проголошенням вироку і завершенням його остаточної редакції суддею, який розглядав справу, за відсутності належного дисциплінарного стягнення (*B. проти Австрії*, §§ 48-55).
- 5 років і 11 місяців, труднощі полягали у кількості осіб, яких було потрібно допитати, і технічній складності документів, які потрібно було вивчити у справі про шахрайство з обтяжуючими обставинами, що, однак, не могло виправдати строк проведення слідства у п'ять років і два місяці, а також численні періоди бездіяльності з вини державних органів. Тому стадія судового розгляду виглядає прийнятною, а стадія слідства не може вважатись такою, що провадилась з належною сумлінністю (*Rouille проти Франції*, § 29).
- 12 років, 7 місяців і 10 днів у справі, що не мала ані особливої складності, ані дій з боку заявника, спрямованих на затягування провадження, але між переданням справи до адміністративного суду і отриманням перших зауважень від податкової адміністрації минуло два роки і більш ніж дев'ять місяців (*Clinique Mozart SARL проти Франції*, §§ 34-36).

б. Відсутність перевищення розумного строку

- 5 років і 2 місяці, складні справи, пов'язані із шахрайством і фальшивим банкрутством, а також численні клопотання і скарги заявника, спрямовані не тільки на збільшення складу суду і відведення більшості його членів, а також на передання справи до іншого суду (*Ringeisen проти Австрії*, § 110).
- 7 років і 4 місяці; більше семи років сплинуло від моменту пред'явлення заявнику обвинувачення, а рішення про обґрунтованість обвинувачення у вигляді обвинувального чи виправдального вироку так і не було постановлене; подібна виняткова тривалість у більшості випадків мала б вважатись такою, що перевищує розумний строк, тим більше, що протягом 15 місяців суддя не допитав ані жодного з численних підсудних, ані свідків і не вчиняв інших дій; водночас, ця справа є особливо складною (кількість пунктів обвинувачення і залучених осіб, міжнародний вимір справи, що спричинило, зокрема, складнощі з отриманням за кордоном виконання численних судових доручень тощо) (*Neumeister проти Австрії*, § 21).

V. Особливі гарантії

A. Презумпція невинуватості (стаття 6 § 2)

Стаття 6 § 2 Конвенції

« 2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку. »

1. Обов'язок доведення

200. Принцип презумпції невинуватості вимагає, окрім іншого, аби члени суду, виконуючи свої функції, не відштовхувались від наперед ствердженого уявлення, що підсудний скоїв діяння, у якому його обвинувачують; сторона обвинувачення має обов'язок доведення, а сумнів має

тлумачитись на користь обвинуваченого. Водночас, сторона обвинувачення має повідомити зацікавленій особі, у чому її обвинувачують, аби надати можливість підготувати і згодом представити свій захист, а також надати докази, достатні для обґрунтування обвинувального акту (*Barberà, Messegué i Jabardo проти Іспанії*, § 77; *Janosevic проти Швеції*, § 97). Презумпція невинуватості була би порушена, якби обов'язок доведення був перенесений зі сторони обвинувачення на сторону захисту (*Telfner проти Австрії*, § 15). Обов'язок доведення не може бути перенесений і у випадку позову про відшкодування шкоди, поданого внаслідок остаточного рішення про звільнення від кримінальної відповідальності (*Saraeu проти Бельгії*, § 25).

201. Звільнення від кримінальної відповідальності не перешкоджає встановленню цивільної відповідальності з метою присудити відшкодування шкоди за ті ж дії на підставі менш суворих критеріїв доведення (*Ringvold проти Норвегії*, § 38; *Y. проти Норвегії*, § 41; *Lundkvist проти Швеції* (dés.)).

2. Презумпція факту і права

202. Право кожного обвинуваченого у кримінальній справі вважатись невинуватим і покласти на сторону обвинувачення обов'язок довести усі твердження щодо наявності вини, не є абсолютним, оскільки у кожній юридичній системі є презумпції факту і права, щодо яких Конвенція, в принципі, не заперечує (*Falk проти Нідерландів* (dés.), стосовно накладення штрафу на зареєстрованого власника машини, який не був фактичним водієм на момент скоєння даних порушень правил дорожнього руху). Держави-учасниці можуть, зокрема, за певних умов зробити караними доконаний факт або очевидний намір, незважаючи на те, чи є вони наслідком протиправного умислу або недбалості (*Salabiaku проти Франції*, § 27, стосовно презумпції кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотиків на підставі володіння ними; *Janosevic проти Швеції*, § 100, стосовно нарахування штрафних податкових відсотків з об'єктивних причин і їх стягнення до ухвалення рішення суддею). Тобто, стаття 6 § 2 приписує державам запроваджувати такі презумпції в розумних межах і беручи до уваги тяжкість випадку, а також зберігаючи права сторони захисту (*Salabiaku проти Франції*, § 28; *Radio France і Інші проти Франції*, § 24, стосовно презумпції кримінальної відповідальності головного редактора за дифамаційні висловлювання у радіопрограмі; *Klouvi проти Франції*, § 41, стосовно неможливості захищатись проти неправдивого донесення через правову презумпцію хибності обвинувачення стосовно особи, виправданої на підставі відсутності доказів).

203. Держави-учасниці, які застосовують презумпції у кримінальному праві, повинні врівноважити важливість випадків і права сторони захисту; інакше кажучи, застосовані засоби мають бути розумно пропорційними щодо переслідуваної законної мети (*Janosevic проти Швеції*, § 101; *Falk проти Нідерландів* (dés.)).

3. Обсяг статті 6 § 2

а. У кримінальному провадженні

204. Стаття 6 § 2 регулює кримінальні провадження в цілому, незалежно від їх наслідків, а не лише перевірку обґрунтованості обвинувачення (див. поміж численними прецедентами, *Poncelet проти Бельгії*, § 50; *Minelli проти Швейцарії*, § 30; *Garycki проти Польщі*, § 68).

205. Презумпція невинуватості не може припиняти діяти під час апеляційного розгляду лише через те, що провадження у першій інстанції завершилось визнанням особи винною, якщо було подано апеляційну скаргу (*Konstas проти Греції*, § 36).

206. Якщо було належно доведено, що обвинувачений є винним у даному правопорушенні, то стаття 6 § 2 не може застосовуватись щодо тверджень, зроблених стосовно його особи і

поведінки у рамках процедури постановлення вироку, якщо тільки ці твердження не є такими, що за своїм характером і серйозністю спричиняють формулювання нового «обвинувачення» у автономному значенні, яке це поняття має у рамках Конвенції (*Böhmer проти Німеччини*, § 55; *Geerings проти Нідерландів*, § 43; *Phillips проти Сполученого Королівства*, § 35).

207. Тобто право кожного обвинуваченого вважатись невинуватим і покласти на сторону обвинувачення обов'язок доведення висунутих проти нього закидів, відноситься до загального поняття справедливого судового розгляду у розумінні статті 6 § 1, яке застосовується до процедури постановлення вироку (*ibidem*, §§ 39-40; *Grayson і Barnham проти Сполученого Королівства*, §§ 37 і 39).

б. Наступні провадження

208. Презумпція невинуватості також стає на перешкоді тому, аби до особи, яку було виправдано, або кримінальну справу щодо якої було закрито, державні органи чи службовці ставились так, ніби вона насправді винна у правопорушеннях, у яких її обвинувачували. Без такого захисту, спрямованого на забезпечення протягом усього наступного провадження поваги до виправдання або до рішення про закриття кримінальної справи, гарантіям статті 6 § 2 загрожував би ризик стати теоретичними і примарними. Репутація зацікавленої особи і спосіб, у який її сприймає громадськість, - це те, що лишається на кону після завершення кримінального провадження (*Allen проти Сполученого Королівства* [ВП], § 94).

209. Щоразу, коли постає питання про можливість застосування статті 6 § 2 у рамках наступного провадження, заявник повинен довести існування зв'язку між завершеним кримінальним провадженням і наступними процесуальними діями. Такий зв'язок може існувати, наприклад, коли наступне провадження вимагає вивчення наслідку кримінального провадження і, зокрема, коли відповідний суд має проаналізувати вирок, дослідити або оцінити складові доказової бази, долученої до матеріалів кримінальної справи, здійснити оцінку участі заявника у одній чи усіх подіях, які призвели до пред'явлення обвинувачення, або прокоментувати ознаки, які продовжують вказувати на можливу вину зацікавленої особи (*ibidem*, § 104).

210. Суд вже вивчав застосування статті 6 § 2 до судових рішень, постановлених після закриття кримінального провадження, стосовно, зокрема:

- Обов'язку, покладеного на колишнього обвинуваченого, сплатити судові витрати і витрати, пов'язані з проведенням слідства;
- клопотання колишнього обвинуваченого відшкодувати шкоду, заподіяну перебуванням під вартою або іншою несприятливою подією у рамках кримінального провадження;
- клопотання колишнього обвинуваченого відшкодувати витрати на захисника;
- клопотання колишнього обвинуваченого відшкодувати шкоду, заподіяну слідством або провадженням, які провадились з порушеннями або були неправомірними;
- цивільного обов'язку відшкодувати шкоду потерпілому;
- Відмови у задоволенні позову, поданого заявником проти страхової компанії;
- Залишення чинним судового наказу віддати дитину під опіку після ухвалення прокуратурою рішення не обвинувачувати батька у жорстокому поводженні з дитиною;
- Дисциплінарних питань і звільнення; і
- Анулювання права заявника на соціальне житло (див. *Allen проти Сполученого Королівства* [ВП], § 98 з іншими численними посиланнями).

4. Негативні висловлювання

211. Стаття 6 § 2 Конвенції має на меті перешкодити порушенню права на справедливий судовий розгляд внаслідок негативних висловлювань, безпосередньо пов'язаних з судовим розглядом. Коли немає порушеного кримінального провадження або воно ніколи не порушувалось, то висловлювання стосовно вини іншої особи у правопорушенні або у іншій караній діяльності відносяться скоріше до захисту від дифамації, а також до права звертатись до суду задля їх спростування, що стосується права цивільного характеру і потенційно порушує питання за статтями 8 і 6 Конвенції (*Zollmann проти Сполученого Королівства* (déc.); *Ismoilov і Інші проти Росії*, § 160).

212. Є відмінність між тим, що хтось сказав, ніби когось просто підозрюють у скоєнні кримінального правопорушення, і однозначною заявою представника судового органу, за відсутності остаточного вироку, що певна особа скоїла даний злочин (*ibidem*, § 166; *Nešćák проти Словаччини*, § 89). Другий випадок порушує презумпцію невинуватості, тоді як стосовно першого Суд у багатьох випадках, з якими до нього звертались, вирішував, що немає підстав для скарг (*Garycki проти Польщі*, § 67).

213. Питання про те, чи висловлювання судді або представника іншого державного органу порушують принцип презумпції невинуватості, має вирішуватись в контексті конкретних обставин, за яких були виголошені спірні висловлювання (*Daktaras проти Литви*, § 42; *A.L. проти Німеччини*, § 31).

214. Висловлювання судді є предметом суворішого контролю, ніж висловлювання представників слідчих органів (*Pandy проти Бельгії*, § 43).

215. Висловлення сумнівів щодо невинуватості обвинуваченого допустимі доти, доки кримінальне провадження не завершилось рішенням щодо суті на користь обвинувачення (*Sekanina проти Австрії*, § 30). Водночас, від моменту, коли виправдання стало остаточним, висловлення таких сумнівів щодо вини є несумісними з презумпцією невинуватості (*Rushiti проти Австрії*, § 31; *O. проти Норвегії*, § 39; *Geerings проти Нідерландів*, § 49; *Paraponiaris проти Греції*, § 32).

5. Висловлювання представників судових органів

216. Презумпція невинуватості буде знехтуваною, якщо, без попереднього встановлення законним шляхом вини підсудного, у судовому рішенні щодо нього віддзеркалюватиметься відчуття, що він винен. Це стосується і випадків, навіть коли відсутня формальна констатація: достатньо, аби мотивування наводило на думку, що суддя вважає особу винуватою (див., як засадові справи, *Minelli проти Швейцарії*, § 37, і, пізніше, *Nerattini проти Греції*, § 23; *Didu проти Румунії*, § 41). Передчасне висловлення такої думки самим судом неспростовно зневажає презумпцію невинуватості (*Nešćák проти Словаччини*, § 88; *Garycki проти Польщі*, § 66).

217. Для застосування статті 6 § 2 важливим є дійсний зміст згаданих заяв, а не їхній буквальний вигляд (*Lavents проти Латвії*, § 126).

218. Те, що заявника було остаточно визнано винним, не позбавляє його права вважатись невинуватим доти, доки його вина не буде доведена відповідно до закону (*Matijašević проти Сербії*, § 49; *Nešćák проти Словаччини*, § 90, стосовно рішення залишити заявників під вартою).

6. Висловлювання посадових осіб

219. Презумпція невинуватості може бути знехтуваною не тільки суддею або судом, але й іншими державними органами (*Allenet de Ribemont проти Франції*, § 36; *Daktaras проти Литви*, § 42; *Petyo Petkov проти Болгарії*, § 91). Стаття 6 § 2 забороняє будь-які заяви з боку

посадових осіб державних органів стосовно кримінального слідства, що триває, які давали б громадськості підстави вважати підозрюваного винним і наперед формували б бачення фактів представниками відповідних судових органів (*Ismoilov i Інші проти Росії*, § 161; *Butkevičius проти Литви*, § 53).

220. Стаття 6 § 2 не може перешкодити державним органам інформувати громадськість стосовно кримінального слідства, що триває, але натомість вимагає, аби це робилось якомога тактовніше і у повній відповідності до вимоги поважати презумпцію невинуватості (*Fatullayev проти Азербайджану*, § 159; *Alenet de Ribemont проти Франції*, § 38; *Garycki проти Польщі*, § 69).

221. Суд наголосив на важливості добирати слова, які використовують посадові особи у заявах щодо особи, яка ще не була засуджена і визнана винною у даному кримінальному правопорушенні (*Daktaras проти Литви*, § 41; *Arrigo i Vella проти Мальти* (déc.); *Khoujine i Інші проти Росії*, § 94).

7. Негативна кампанія у ЗМІ

222. У демократичному суспільстві суворі коментарі ЗМІ іноді є невідворотними стосовно справ, що цікавлять громадськість (*Viorel Burzo проти Румунії*, § 160; *Акау проти Туреччини* (déc.)).

223. Шалена кампанія у ЗМІ іноді може шкодити справедливості судового розгляду, оскільки справляє вплив на громадську думку і, внаслідок цього, на присяжних, які мають висловлюватись щодо вини підсудного (*Kuzmin проти Росії*, § 62). Суб'єктивні переживання заявника щодо відсутності упереджень, котрі нав'язуються суду, що розглядає справу, якими б зрозумілими вони не були, не є визначальним чинником: перш за все треба встановити, чи у даному випадку їх можна вважати об'єктивно виправданими (*Włoch проти Польщі* (déc.); *Daktaras проти Литви* (déc.); *Priebke проти Італії* (déc.); *Mustafa (Abu Hamza) проти Сполученого Королівства* (déc.), §§ 37-40, стосовно впливу повідомлень у пресі на упередженість суду, що розглядав справу).

224. Національні судові органи, що повністю складаються з професійних суддів, мають, зазвичай, на відміну від присяжних достатній досвід і освіту, які дозволяють протистояти будь-якому внутрішньому впливу (*Craxi проти Італії (№ 1)*, § 104; *Mircea проти Румунії*, § 75).

225. Оприлюднення фотографій підозрюваного саме по собі не порушує презумпцію невинуватості (*Y.B. i Інші проти Туреччини*, § 47). Поширення зображень підозрюваного через телебачення за певних обставин може становити проблему у сфері дії статті 6 § 2 (*Ripa проти Румунії (№ 1)*, § 232).

8. Санкції за нерозкриття інформації

226. Презумпція невинуватості тісно пов'язана із правом не свідчити проти себе (*Heaney i McGuinness проти Ірландії*, § 40).

227. Обов'язок власників транспортних засобів повідомити особу водія у момент скоєння порушення правил дорожнього руху не є несумісною зі статтею 6 Конвенції (*O'Halloran i Francis проти Сполученого Королівства* [ВП]).

228. Зобов'язання для водіїв проходити тест на вміст етилу у видиху або здавати аналіз крові в принципі не суперечить презумпції невинуватості (*Tirado Ortiz i Lozano Martin проти Іспанії* (déc.)).

В. Права сторони захисту (стаття 6 § 3)

Стаття 6 § 3 Конвенції

« 3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

- a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;
- c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;
- d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача. »

229. Вимоги частини 3 статті 6 є особливими аспектами права на справедливий судовий розгляд, гарантованого частиною 1 (*Sakhnovskiy protu Rosii* [ВП], § 94; *Gäffgen protu Nimechchynu* [ВП], § 169).

230. Гарантії, однозначно закріплені у статті 6 § 3, є ілюстраціями до поняття справедливого судового розгляду у деяких типових процесуальних випадках, що трапляються у кримінальному провадженні, але їх головна мета – гарантувати або допомогти гарантувати справедливий характер кримінального провадження в цілому. Тому вони не є самоціллю і, отже, мають тлумачитись у світлі власних функцій і в загальному контексті провадження (*Mayzit protu Rosii*, § 77; *San protu Avstrpii*, звіт Комісії, § 48).

1. Інформація про характер і причини обвинувачення (стаття 6 § 3 а)

Стаття 6 § 3 а) Конвенції

« 3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

- a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; »

а. Загальні зауваження

231. Сфера дії статті 6 § 3 а) має оцінюватись, зокрема, у світлі загальнішого права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6 § 1 Конвенції. У кримінальних справах точна і повна інформація про обвинувачення, висунуті проти особи, і, отже, юридична кваліфікація, яку проти неї може висунути суд, є основною умовою справедливості провадження (*Pélissier i Sassi protu Fransii* [ВП], § 52; *Sejdovic protu Imalii* [ВП], § 90).

232. Між пунктами а) і b) статті 6 § 3 і правом бути поінформованим про характер і причини обвинувачення існує зв'язок, який має бути вивчений у світлі права обвинуваченого підготувати свій захист (*Pélissier i Sassi protu Fransii* [ВП], § 54; *Dallos protu Ugorchynu*, § 47).

б. Інформація щодо обвинувачення

233. Стаття 6 § 3 а) вказує на необхідність особливо ретельно повідомляти «обвинувачення» зацікавленій особі. Обвинувальний акт відіграє вирішальну роль у кримінальному переслідуванні: починаючи від його пред'явлення, особа, проти якої порушено кримінальну справу, є офіційно повідомленою про юридичну і фактологічну базу сформульованих проти неї обвинувачень (*Kamasinski проти Австрії*, § 79; *Pélissier i Sassi проти Франції* [ВП], § 51).

234. Стаття 6 § 3 а) Конвенції визнає за обвинуваченим право бути поінформованим не лише про «причину» обвинувачення, тобто про матеріальні факти, висунені проти нього, і на яких ґрунтується обвинувачення, але й про «характер» обвинувачення, тобто про юридичну кваліфікацію цих фактів (*Mattoccia проти Італії*, § 59; *Penev проти Болгарії*, §§ 33 і 42).

235. Така інформація не обов'язково має наводити докази, на яких ґрунтується обвинувачення (*X. проти Бельгії*, рішення Комісії; *Collozza i Rubinat проти Італії*, звіт Комісії).

236. Стаття 6 § 3 а) не передбачає жодної особливої форми щодо способу, у який обвинувачений має бути повідомлений про характер і причину висунутого проти нього обвинувачення (*Pélissier i Sassi проти Франції* [ВП], § 53; *Drassich проти Італії*, § 34; *Giosakis проти Греції (№ 3)*, § 29).

237. Обов'язок повідомити обвинуваченого повністю покладається на сторону обвинувачення, і він не може бути дотриманий у пасивний спосіб, створюючи інформацію і не повідомляючи про це сторону захисту (*Mattoccia проти Італії*, § 65; *Chichlian i Ekindjian проти Франції*, звіт Комісії, § 71).

238. Обвинувачений має дійсно отримати таку інформацію; правова презумпція отримання не є достатньою (*C. проти Італії*, рішення Комісії).

239. Якщо недотримання цього обов'язку трапилось з вини обвинуваченого, то він не може стверджувати про порушення прав сторони захисту (*Erdogan проти Туреччини*, рішення Комісії; *Campbell i Fell проти Сполученого Королівства*, § 96).

240. Якщо зацікавлена особа страждає від психічних порушень, то влада має вжити додаткових заходів, аби такий обвинувачений міг бути детально повідомлений про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього (*Vaudelle проти Франції*, § 65).

с. Зміна кваліфікації фактів

241. Обвинуваченому потрібно належно і повністю повідомити про зміни у обвинуваченні, включно з тими, що стосуються його «причини», і він повинен мати час і можливості, необхідні, аби відреагувати на це і організувати свій захист на підставі усієї нової інформації або тверджень (*Mattoccia проти Італії*, § 61; *Bäckström i Andersson проти Швеції* (déc.)).

242. Інформація про висунуті обвинувачення, включно з юридичною кваліфікацією, яку суд може підтримати у даній справі, має бути надана у вигляді обвинувального акту до початку судового розгляду або принаймні під час судового розгляду за допомогою інших засобів, таких як формальне або фактичне розширення обвинувачення. Сама згадка про теоретичну можливість того, що суд дійде іншого висновку, ніж прокуратура, щодо кваліфікації правопорушення, є явно недостатньою (*I.H. i Інші проти Австрії*, § 34).

243. У випадку зміни кваліфікації фактів у ході провадження обвинуваченому вчасно, у практичний і ефективний спосіб має бути надана можливість реалізувати свої права на захист (*Pélissier i Sassi проти Франції* [ВП], § 62; *Block проти Угорщини*, § 24).

244. Зміна кваліфікації правопорушення може вважатись достатньо передбачуваною для обвинуваченого, якщо вона стосується невід'ємної складової обвинувачення (*De Salvador Torres*

проти Іспанії, § 33; *Sadak i Інші проти Туреччини (№ 1)*, §§ 52 і 56; *Juha Nuutinen проти Фінляндії*, § 32).

245. Недоліки у змісті обвинувачення можуть бути виправлені апеляційною інстанцією, якщо обвинувачений має можливість відстояти свої засоби захисту відносно переформульованого обвинувачення і оскаржити визнання себе винним за усіма відповідними питаннями права і фактів (*ibidem*, § 33; *Dallos проти Угорщини*, §§ 49-52; *Sipavičius проти Литви*, §§ 30-33; *Zhurnik проти України*, §§ 39-43; *I.H. i Інші проти Австрії*, §§ 36-38).

d. Детальність

246. Звичайно, обсяг «детальної» інформації, згаданої у цьому положенні, залежить від особливих обставин справи. Проте обвинувачений у будь-якому випадку має отримати подробиці, достатні для того, аби повністю зрозуміти висунуті проти нього обвинувачення і належно підготувати свій захист.

247. Для цього належний характер інформації має оцінюватись у зв'язку зі статтею 6 § 3 b), яка визнає за кожною особою право мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту, а також у світлі загальнішого права на справедливий судовий розгляд, гарантованого статтею 6 § 1 (*Mattoccia проти Італії*, § 60; *Bäckström i Andersson проти Швеції* (déc.)).

e. Негайність

248. Згадана інформація має бути передана обвинуваченому настільки вчасно, аби він міг підготувати свій захист, що є головною негласною метою статті 6 § 3 а) (*С. проти Італії*, рішення Комісії у справі, де повідомлення обвинувачення заявнику за чотири місяці до початку судового розгляду було визнане прийнятним; див. *a contrario Borisova проти Болгарії*, §§ 43-45, де заявник мав лише дві години, аби підготувати свій захист без адвоката).

249. Вивчаючи питання стосовно дотримання статті 6 § 3 а), Суд бере до уваги автономне значення слів «обвинувачений» і «кримінальне обвинувачення», які слід тлумачити з огляду на реальну і формальну ситуацію (*Padin Gestoso De Salvador Torres проти Іспанії* (déc.); *Casse проти Люксембургу*, § 71).

f. Мова

250. Якщо доведено, або якщо є підстави вважати, що обвинувачений не знає у достатньому обсязі мову, якою йому повідомлено згадану інформацію, влада повинна забезпечити для нього переклад (*Brozicek проти Італії*, § 41; *Табай проти Франції* (déc.)).

251. Хоча стаття 6 § 3 а) не уточнює, що необхідно надати або перекласти письмово відповідну інформацію обвинуваченому-іноземцю, проте на практиці підсудний, котрий не володіє мовою, яку використовує суд, може опинитись у несприятливому становищі, якщо йому не нададуть також і письмовий переклад обвинувального акту тією мовою, яку він розуміє (*Hermi проти Італії* [ВП], § 68; *Kamasinski проти Австрії*, § 79).

252. Водночас, дослівний переклад обвинувального акту також може надати достатню інформацію щодо обвинувачення, якщо це дозволяє обвинуваченому підготувати свій захист (*ibidem*, § 81; *Husain проти Італії* (déc.)).

253. Стаття 6 § 3 а) не надає обвинуваченому права отримувати повний переклад матеріалів справи (*X. проти Австрії*, рішення Комісії).

254. Витрати, спричинені перекладом обвинувальних матеріалів, мають покладатись на державу, відповідно до статті 6 § 3 е), яка гарантує право на безкоштовну допомогу перекладача (*Luedicke, Belkacem i Коґ проти Німеччини*, § 45).

2. Підготовка захисту (стаття 6 § 3 b))

Стаття 6 § 3 b) Конвенції

« 3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;»

а. Загальні зауваження

255. Стаття 6 § 3 b) стосується двох складових справжнього захисту – питань можливостей і часу. Це положення передбачає, що дії, пов'язані з ґрунтовним захистом обвинуваченого, можуть включати усе, що «необхідне» для підготовки до судового розгляду. Обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист у належний спосіб і без обмежень щодо можливостей вживати усіх засобів захисту під час судового розгляду, а також впливати на його результат (*San protu Avstrpii*, звіт Комісії, § 53; *Gregačević protu Хорватії*, § 51).

256. Питання щодо належного характеру наданих обвинуваченому можливостей і часу слід вивчати з огляду на обставини кожної справи (*Iglin protu України*, § 65; *Galstyan protu Вірменії*, § 84).

б. Належний час

257. Стаття 6 § 3 b) захищає обвинуваченого від квапливого судового розгляду (*Kröcher i Möller protu Швейцарії*, рішення Комісії; *Bonzi protu Швейцарії*, рішення Комісії). Хоча важливо здійснити провадження протягом належного строку, але не можна задля цього жертвувати процесуальними правами однієї зі сторін (*ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos protu Росії*, § 540).

258. Вивчаючи питання про те, чи обвинувачений мав належний час для підготовки свого захисту, слід особливо брати до уваги характер провадження, а також складність справи і стадію провадження (*Gregačević protu Хорватії*, § 51). Слід також врахувати обсяг звичайної праці адвоката, від якого, вочевидь, не можна вимагати, аби він перелаштував увесь свій розпорядок роботи і повністю присвятив свій час одній справі (*Mattick protu Німеччині* (déc.)).

259. Стаття 6 § 3 b) Конвенції не вимагає, аби підготовка до розгляду справи, яка триває певний час, була завершена до першого судового засідання. Перебіг судового розгляду не можна повністю спланувати наперед: трапляється, що під час судового процесу виявляється нова інформація, і тому сторони потребують часу для додаткової підготовки (*ibidem*).

260. Після певних процесуальних дій стороні захисту треба надати більше часу, аби вона сформувала свою позицію, підготувала клопотання, склала заяви тощо (*Miminoshvili protu Росії*, § 141). Поміж такими «діями» є, наприклад, зміна обвинувального акту (*Pélissier i Sassi protu Франції* [ВП], § 62), надання прокуратурою нових документів (*G.B. protu Франції*, §§ 60-62) або раптова і повна зміна експертного висновку в ході процесу (*ibidem*, §§ 69-70).

261. Обвинувачений може просити про відкладення або перенесення судового засідання, якщо вбачає проблему у встановлених строках (*Campbell i Fell protu Сполученого Королівства*, § 98; *Bäckström i Andersson protu Швеції* (déc.); *Craxi protu Італії (№ 1)*, § 72), не рахуючи виняткових обставин (*Goddi protu Італії*, § 31), або якщо для цього у внутрішньому праві і практиці не існує жодних правових підстав (*Galstyan protu Вірменії*, § 85).

262. За певних обставин суддя може бути змушений з власної ініціативи відкласти розгляд справи, аби надати стороні захисту достатньо часу (*Sadak i Інші protu Туреччини (№ 1)*, § 57; *Sakhnovskiy protu Росії* [ВП], §§ 103 і 106).

263. Аби обвинувачений міг ефективно реалізувати надане йому право на оскарження, внутрішні суди мають достатньо чітко навести мотивування, на яке вони спираються (*Hadjianastassiou проти Греції*, § 33). Якщо до моменту завершення строку на оскарження не існуватиме жодного повністю мотивованого судового рішення, то обвинуваченому треба надати інформацію, достатню для того, аби він міг свідомо сформулювати скаргу (*Zoon проти Нідерландів*, §§ 40-50; *Vaucher проти Франції*, §§ 46-51).

264. Держава має стежити за тим, аби кожен обвинувачений міг скористатись гарантіями, передбаченими статтею 6 § 3; покладення на особу, засуджену за вироком у кримінальній справі, обов'язку самостійно дізнаватись про початок відліку або завершення строку не є сумісним із «сумлінністю», яку мають виявляти держави-учасниці, аби забезпечити ефективну реалізацію прав, гарантованих статтею 6 (*Vacher проти Франції*, § 28).

с. Необхідні можливості

і. Доступ до доказової бази

265. Поміж засобами, які мають бути надані обвинуваченому, є можливість, з метою підготувати свій захист, ознайомлюватись із результатами слідства, накопиченими протягом усього часу його провадження (*Huseyn і Інші проти Азербайджану*, § 175; *ОАО Neftyanaya Kompaniya Yukos проти Росії*, § 538).

266. Якщо обвинувачений утримується під вартою, поняття «можливості» може включати в себе умови ув'язнення, які дозволяли б йому, належно зосередившись, читати і писати (*Mayzit проти Росії*, § 81; *Moiseyev проти Росії*, § 221). Вкрай важливо, аби і обвинувачений, і його адвокат могли долучатись до провадження і робити зауваження, при цьому надмірно не перевтомлюючись (*Makhfi проти Франції*, § 40; *Barberà, Messegué і Jabardo проти Іспанії*, § 70).

267. Можливості, якими обвинувачений повинен мати змогу користуватись, обмежуються можливостями, котрі допомагають або можуть допомогти підготувати свій захист (*Padin Gestoso проти Іспанії* (déc.); *Mayzit проти Росії*, § 79).

268. Обвинувачений не обов'язково повинен особисто мати доступ до матеріалів справи, достатньо, аби він був ознайомлений з ними за допомогою представників (*Kremzow проти Австрії*, § 52). Водночас, обмеження доступу обвинуваченого до переданих до суду матеріалів справи не повинне жодним чином перешкоджати тому, аби елементи доказової бази були надані йому до початку судових дебатів, щоб він міг за допомогою адвоката сформулювати зауваження щодо них у своєму виступі (*Öcalan проти Туреччини* [ВП], § 140).

269. Якщо обвинуваченому дозволено захищатись самостійно, то відмова у наданні йому доступу до матеріалів справи є порушенням прав сторони захисту (*Foucher проти Франції*, §§ 33-36).

270. Аби сприяти роботі захисту, не можна створювати перешкод ані у отриманні обвинуваченим копій долучених до справи документів, ані у здійсненні і використанні ним будь-яких нотаток (*Rasmussen проти Польщі*, §§ 48-49; *Moiseyev проти Росії*, §§ 213-218; *Matyjek проти Польщі*, § 59; *Seleznev проти Росії*, §§ 64-69).

271. Право на доступ до матеріалів справи не є абсолютним. У певних випадках може бути необхідно приховати від сторони захисту деякі докази, аби захистити основоположні права інших осіб або важливий суспільний інтерес. Водночас, з точки зору статті 6 § 1 є правомірними тільки ті заходи із обмеження права на захист, які є абсолютно необхідними. Європейський Суд має перевірити, чи процес ухвалення такого рішення якнайповніше відповідав вимогам змагальності і рівності сторін, і чи він був доповнений гарантіями, здатними захистити інтереси

обвинуваченого (*Natunen проти Фінляндії*, §§ 40-41; *Dowsett проти Сполученого Королівства*, §§ 42-43; *Mirilashvili проти Росії*, §§ 203-209).

272. Нерозкриття стороні захисту матеріальних доказів, котрі містять елементи, що можуть зняти вину з обвинуваченого або пом'якшити покарання, можуть становити відмову надати необхідні можливості для підготовки захисту і, отже, порушення права, гарантованого статтею 6 § 3 b) Конвенції. Водночас, обвинувачений може окремо мотивувати своє клопотання, і національні суди можуть перевірити обґрунтованість цих мотивів (*Natunen проти Фінляндії*, § 43; *C.G.P. проти Нідерландів*, рішення Комісії).

ii. Отримання порад від захисника

273. Поміж «можливостями», якими має скористатись обвинувачений, є отримання порад від свого захисника (*Campbell i Fell проти Сполученого Королівства*, § 99; *Goddi проти Італії*, § 31). Можливість для обвинуваченого спілкуватись із адвокатом щодо свого захисту є ключовою у його підготовці (*Bonzi проти Швейцарії*, рішення Комісії; *Can проти Австрії*, звіт Комісії, § 52).

274. Стаття 6 § 3 b) перетинається із правом на отримання допомоги від захисника, визначеним статтею 6 § 3 c) Конвенції (*Lanz проти Австрії*, §§ 50-53; *Öcalan проти Туреччини* [ВП], § 148; *Trepashkin проти Росії (№ 2)*, §§ 159-168).

3. Право захищати себе особисто або за допомогою захисника (стаття 6 § 3 c))

Стаття 6 § 3 c) Конвенції

« 3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; »

275. Частина 3, пункт с), статті 6 є особливим аспектом права на справедливий судовий розгляд, гарантованого частиною 1 (*Correia de Matos проти Португалії* (déc.); *Foucher проти Франції*, § 30). Він гарантує, аби провадження проти обвинуваченого не здійснювалось без його належного представництва з метою захисту (*Pakelli проти Німеччини*, звіт Комісії, § 84). Цей пункт передбачає три окремі права: право захищати себе особисто, право використовувати допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, і право одержувати допомогу захисника безоплатно (*ibidem*, § 31).

а. Обсяг

276. Кожен обвинувачений є захищеним статтею 6 § 3 c) на будь-якій стадії провадження (*Imbrioscia проти Швейцарії*, § 37). Тому такий захист може стати необхідним до передання справи до суду і як тільки з'являється ризик тяжкого порушення справедливості провадження через недотримання цього положення (*ibidem*, § 36; *Öcalan проти Туреччини* [ВП], § 131; *Magsee проти Сполученого Королівства*, § 41).

277. У той час як стаття 6 § 3 b) пов'язана із міркуваннями стосовно підготовки до судового розгляду, стаття 6 § 3 c) надає обвинуваченому загальніше право на допомогу і підтримку захисника протягом усього провадження (*Can проти Австрії*, звіт Комісії, § 54).

278. Умови застосування статті 6 § 3 с) протягом стадії, що передує судовому розгляду, наприклад, протягом досудового слідства, залежать від особливостей провадження і обставин справи (*Brennan проти Сполученого Королівства*, § 45; *Berliński проти Польщі*, § 75). Стаття 6 зазвичай вимагає, аби обвинувачений міг скористатись допомогою захисника починаючи з найперших стадій допиту поліцією (*John Murray проти Сполученого Королівства*, § 63; *Öcalan проти Туреччини* [ВП], § 131; *Salduz проти Туреччини* [ВП], § 54; *Averill проти Сполученого Королівства*, § 59; *Brennan проти Сполученого Королівства*, § 45; *Dayanan проти Туреччини*, § 31). Водночас, це право може зазнавати обмежень з різних правомірних причин (*Magee проти Сполученого Королівства*, § 41; *John Murray проти Сполученого Королівства*, § 63). У кожному випадку необхідно встановити, чи з огляду на провадження в цілому дане обмеження позбавило обвинуваченого справедливого судового розгляду (*ibidem*; *Brennan проти Сполученого Королівства*, § 45). Навіть якщо доступ до захисника може бути винятково виправданий вагомими причинами, подібне обмеження не повинне безпідставно створювати перешкоди для прав, які надає обвинуваченому стаття 6 (*Salduz проти Туреччини* [ВП], § 55).

279. Так само умови застосування статті 6 § 3 с) у апеляційній або касаційній інстанціях залежать від конкретних обставин даного провадження (*Pakelli проти Німеччини*, звіт Комісії, § 29; *Meftah і Інші проти Франції* [ВП], § 41). Слід брати до уваги провадження в цілому, як його встановлено у внутрішньо-правовій системі, і роль, яку відіграють у ньому апеляційна і касаційна інстанції (*ibidem*; *Monnell і Morris проти Сполученого Королівства*, § 56). Потрібно відповісти на такі питання, як характер процедури з надання дозволу на апеляційне оскарження і її важливість у загальних рамках кримінального процесу, обсяг повноважень апеляційної інстанції і спосіб, у який інтереси двох заявників були реально визначені і захищені у цій інстанції (*ibidem*).

в. Особистий захист

280. Можливість для обвинуваченого брати участь у судовому засіданні впливає з предмету і мети статті 6 Конвенції в цілому (*Zana проти Туреччини* [ВП], § 68; *Monnell і Morris проти Сполученого Королівства*, § 58). Стаття 6 § 3 с), тісно пов'язана з цим правом, дозволяє обвинуваченому самому особисто захищати себе. Тому, в принципі, добровільний самостійний захист обвинуваченого не суперечитиме приписам статті 6, якщо тільки інтереси правосуддя не вимагають іншого (*Galstyan проти Вірменії*, § 91).

281. Водночас, право самостійно здійснювати свій захист не гарантоване у абсолютний спосіб. Дозволити обвинуваченому самостійно захищати себе або призначити йому адвоката – це належить до можливості розсуду держави-учасниці, яка перебуває у ліпшому становищі, ніж Суд, аби обирати засіб, визначений у її системі правосуддя для гарантування прав сторони захисту (*Correia de Matos проти Португалії* (déc.)). Внутрішні суди, отже, мають право оцінювати, чи інтереси правосуддя вимагають призначення державного захисника (*Croissant проти Німеччини*, § 27; *Lagerblom проти Швеції*, § 50). Йдеться про засіб захисту обвинуваченого, спрямований на забезпечення оптимального захисту його інтересів (*Correia de Matos проти Португалії* (déc.)).

282. Окрім того, стаття 6 § 3 с) не надає необмежене право використовувати будь-які аргументи для свого захисту. Кожен обвинувачений, який вирішує захищати себе особисто, добровільно відмовляється від свого права на допомогу захисника і має сам виявляти сумнінність у здійсненні свого захисту (*Melin проти Франції*, § 25). Якби обвинуваченому вдавалось уникнути будь-якого переслідування за те, що, реалізуючи свої права, він умисно провокував би хибні підозри щодо протиправної поведінки свідка або іншої особи, яка бере участь у провадженні, то це було б надмірним розширенням прав сторони захисту (*Brandstetter проти Австрії*, § 52). Проста можливість згодом переслідувати підсудного за твердження, зроблені в ході його захисту, не може вважатись такою, що становить порушення прав, гарантованих статтею 6 § 3 с). Але висновок був би інакшим, якби виявилось, що національні

право або практика через надмірну суворість у цьому питанні породжують ризик того, що подібне переслідування може бути настільки суворим, що в дійсності паралізувало б вільну реалізацію обвинуваченим цих прав (*ibidem*, § 53).

с. Допомога захисника

283. Право кожного обвинуваченого мати дієвий захист адвоката фігурує поміж основоположними складовими справедливого судового розгляду (*Salduz проти Туреччини* [ВП], § 51). В принципі, кожен підозрюваний, від моменту затримання або взяття під варту, повинен мати доступ до захисника (*Dayanan проти Туреччини*, § 31).

Право обвинуваченого мати ефективну допомогу в ході порушеного проти нього кримінального провадження передбачає, загалом, не лише право бути присутнім, але й право за потреби отримати допомогу адвоката (*Lagerblom проти Швеції*, § 49; *Galstyan проти Вірменії*, § 89). Проте, сама присутність захисника обвинуваченого не може компенсувати відсутність останнього (*Zana проти Туреччини* [ВП], § 72).

284. Право на допомогу захисника не залежить від присутності самого обвинуваченого (*Van Geuseghem проти Бельгії* [ВП], § 34; *Campbell i Fell проти Сполученого Королівства*, § 99; *Poitrimol проти Франції*, § 34). Неявка належно викликаного обвинуваченого не може, навіть за відсутності виправдання, позбавити його права на захист адвоката (*Van Geuseghem проти Бельгії* [ВП], § 34; *Pelladoah проти Нідерландів*, § 40; *Krombach проти Франції*, § 89; *Galstyan проти Вірменії*, § 89).

285. Право кожного обвинуваченого на захист самостійно обраного адвоката не є абсолютним (*Meftah i Інші проти Франції* [ВП], § 45; *Pakelli проти Німеччини*, звіт Комісії, § 31). Хоча, в принципі, вибір обвинуваченим захисника потрібно поважати (*Lagerblom проти Швеції*, § 54), але національні судові органи можуть відхилити його кандидатуру, якщо існують дійсні і достатні підстави вважати, що цього вимагають інтереси правосуддя (*Meftah i Інші проти Франції* [ВП], § 45; *Croissant проти Німеччини*, § 29). Наприклад, специфічність провадження, якщо оцінювати його в цілому, може виправдати відведення лише спеціалізованим адвокатам монополії на представництво (*Meftah i Інші проти Франції* [ВП], § 47).

286. Аби право на допомогу захисника стало практичним і дієвим, а не лишалось теоретичним, його реалізація не повинна ставитись у залежність від виконання надмірно формальних умов: судові органи повинні забезпечити справедливий характер процесу і, відповідно, стежити за тим, аби адвокат, який бере в ньому участь, вочевидь, для захисту свого клієнта за його відсутності, отримав можливість робити це (*Van Geuseghem проти Бельгії* [ВП], § 33; *Pelladoah проти Нідерландів*, § 41).

287. Обвинувачений може відмовитись від свого права на допомогу захисника, подібно як і від інших прав, пов'язаних із справедливістю провадження (*Pishchalnikov проти Росії*, § 77). Водночас, до того, як обвинуваченого можна буде вважати таким, що непрямо, своєю поведінкою, відмовився від важливого права, передбаченого статтею 6, має бути встановлено, що він міг розумно передбачати наслідки своїх дій. Додаткові гарантії будуть необхідні у тому випадку, коли обвинувачений попросить захисника, оскільки за його відсутності він матиме менше шансів бути поінформованим про свої права, і тому буде менше шансів того, що їх буде дотримано (*ibidem*, § 78).

d. Безоплатна юридична допомога

288. Третє і останнє право, передбачене статтею 6 § 3 с), право на безоплатну юридичну допомогу, залежить від двох умов.

289. По-перше, обвинувачений має довести свою неплатоспроможність. Проте, він не повинен робити це «поза будь-якими розумними сумнівами»: достатньо, аби існували «певні ознаки»

цього або, інакше кажучи, може бути встановлена «відсутність чітких вказівок на протилежне» (*Pakelli проти Німеччини*, звіт Комісії, § 34).

290. По-друге, держави-учасниці мають забезпечувати безоплатну юридичну допомогу лише тоді, «коли цього вимагають інтереси правосуддя», котрі мають оцінюватись із врахуванням сукупності фактів справи: не лише становища, яке існувало на момент ухвалення рішення за клопотанням про надання безоплатної юридичної допомоги, але й становища, що склалось на момент постановлення національним судом рішення щодо суті (*Granger проти Сполученого Королівства*, § 46).

291. Оцінюючи, чи інтереси правосуддя вимагають, аби обвинувачений мав безоплатну допомогу захисника, Суд бере до уваги різні критерії, зокрема, тяжкість правопорушення і покарання, яке може бути призначене. В принципі, якщо йдеться про покарання у вигляді позбавлення волі, інтереси правосуддя вимагають надання безоплатної юридичної допомоги (*Benham проти Сполученого Королівства* [ВП], § 61 ; *Quaranta проти Швейцарії*, § 33; *Zdravko Stanev проти Болгарії*, § 38).

292. Окрім умови «інтересів правосуддя», Суд бере до уваги складність справи (*Quaranta проти Швейцарії*, § 34; *Pham Hoang проти Франції*, § 40; *Twalib проти Греції*, § 53), а також особисте положення обвинуваченого (*Zdravko Stanev проти Болгарії*, § 38). Остання умова є особливо важливою з огляду на спроможність обвинуваченого захистити себе, наприклад, через недостатнє знання мови судочинства або у системі особливих прав, якщо у наданні безоплатної юридичної допомоги має бути відмовлено (*Quaranta проти Швейцарії*, § 35; *Twalib проти Греції*, § 53).

293. Якщо має застосовуватись вимога інтересів правосуддя, то цей критерій полягатиме не у тому, аби встановити, чи відсутність безоплатної юридичної допомоги «дійсно зашкодила» здійсненню захисту; слід застосовувати інший, менш суворий критерій, а саме, чи «виглядає у даному випадку правдоподібним припущення», що захисник буде потрібен (*Artico проти Італії*, §§ 34-35; *Alimena проти Італії*, § 20).

294. Незалежно від важливості заснованих на довірі стосунків між адвокатом і його клієнтом, право мати захист з боку захисника, вибраного «на власний розсуд», неодмінно є об'єктом певних обмежень, якщо йдеться про безоплатну юридичну допомогу. Наприклад, суди, призначаючи для здійснення захисту державного захисника, мають брати до уваги бажання обвинуваченого, але можуть і відхилити таку кандидатуру, якщо є нагальні й достатні підстави вважати, що того вимагають інтереси правосуддя (*Croissant проти Німеччини*, § 29; *Lagerblom проти Швеції*, § 54). Водночас, статтю 6 § 3 с) не можна тлумачити як таку, що гарантує право на заміщення призначеного державою адвоката (*ibidem*, § 55). Натомість, інтереси правосуддя не можуть тлумачитись настільки широко, аби вимагати автоматичного надання безоплатної юридичної допомоги щоразу, коли обвинувачений, не маючи жодних об'єктивних шансів на успіх, бажає подати апеляційну скаргу після того, як у першій інстанції йому було забезпечено справедливий судовий розгляд, як того вимагає стаття 6 (*Monnell i Morris проти Сполученого Королівства*, § 67).

е. Конкретна і дієва безоплатна юридична допомога

295. Безоплатна юридична допомога, право на яку гарантує стаття 6 § 3 с), має бути «конкретною і дієвою». Тобто, саме призначення державного захисника ще не означає ефективність такої допомоги, оскільки адвокат *ex officio* може померти, тяжко захворіти, зіткнутись з тривалими перешкодами або ухилитись від виконання своїх обов'язків (*Artico проти Італії*, § 33).

296. Право на дієву безоплатну юридичну допомогу включає, зокрема, право обвинуваченого мати приватні розмови зі своїм адвокатом. Лише у виняткових випадках держава може

обмежити конфіденційне спілкування особи, яка утримується під вартою, зі своїм захисником (*Sakhnovskiy проти Росії* [ВП], § 102). Якщо адвокат-захисник не може розмовляти зі своїм клієнтом поза таким наглядом і отримувати конфіденційні вказівки, то його допомога помітно втратить свою дієвість (*S. проти Швейцарії*, § 48; *Brennan проти Сполученого Королівства*, § 58). Жодне обмеження стосунків клієнтів зі своїми адвокатами-захисниками, як мовчазне, так і однозначне, не повинне ставати на перешкоді ефективній допомозі захисника, право на котрого має обвинувачений (*Sakhnovskiy проти Росії* [ВП], § 102). Прослуховування телефонних розмов обвинуваченого зі своїм захисником (*Zagaria проти Італії*, § 36), а також постійне обмеження кількості і тривалості відвідувань обвинуваченого захисниками (*Öcalan проти Туреччини* [ВП], § 135) становлять інші можливі порушення права на дієву допомогу.

297. Водночас, держава-учасниця не може вважатись відповідальною за усі недоліки призначеного або обраного обвинуваченим захисника (*Lagerblom проти Швеції*, § 56; *Kamasinski проти Австрії*, § 65). Із незалежності адвокатури від держави слідує, що поведінка захисника стосується в основному обвинуваченого і його адвоката: держава-учасниця має втручатись тільки тоді, коли неспроможність державного захисника стає очевидною, або якщо про це буде належно повідомлено у інший спосіб (*ibidem*; *Imbrioscia проти Швейцарії*, § 41; *Daud проти Португалії*, § 38). Відповідальність держави може бути задіяна тоді, коли адвокат просто перестає діяти на користь обвинуваченого (*Artico проти Італії*, §§ 33 і 36) або не дотримується суто формальної умови, якщо це не можна вважати помилковою поведінкою або звичайним недоліком аргументації (*Czekalla проти Португалії*, §§ 65 і 71).

4. Допит свідків (стаття 6 § 3 d))

Стаття 6 § 3 d) Конвенції

« 3. Кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;»

а. Автономне значення поняття «свідок»

298. Поняття «свідок», якими б не були визначення у національному праві, має в системі Конвенції автономне значення (*Damir Sibgatullin проти Росії*, § 45; *S.N. проти Швеції*, § 45). Якщо повідомлення може суттєво обґрунтувати визнання підозрюваного винним, то воно є свідченням на користь обвинувачення, і до нього застосовуються гарантії, передбачені статтею 6 §§ 1 і 3 d) Конвенції (*Kaste i Mathisen проти Норвегії*, § 53; *Lucà проти Італії*, § 41).

299. Це поняття включає й інших обвинувачених (*Trofimov проти Росії*, § 37), потерпілих (*Vladimir Romanov проти Росії*, § 97) і експертів (*Doorson проти Нідерландів*, §§ 81-82).

300. Стаття 6 § 3 d) може застосовуватись і до документальних доказів (*Mirilashvili проти Росії*, §§ 158-159).

б. Право допитувати або вимагати допиту свідків

і. Загальні принципи

301. Стаття 6 § 3 d) закріплює принцип, відповідно до якого перш ніж обвинуваченого можна буде визнати винним, йому, загалом, потрібно пред'явити усі докази обвинувачення у відкритому судовому засіданні, аби уможливити змагальні судові дебати. Цей принцип має

певні винятки, з якими, однак, можна погодитись за умови забезпечення прав сторони захисту; за загальним правилом, ці права вимагають надати обвинуваченому належну і достатню можливість опротестувати свідчення проти нього і допитати осіб, які їх зробили, або під час дачі таких показань, або на пізнішій стадії (*Hütter проти Німеччини*, § 38; *Lusà проти Італії*, § 39; *Solakov проти Колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 57).

302. Цей загальний принцип передбачає дві вимоги: по-перше, відсутність свідка має бути виправдана серйозною причиною; по-друге, якщо обвинувачення ґрунтується винятково або переважно на показаннях однієї особи, яку обвинувачений не може допитати або вимагати, щоб її допитали, ні на стадії слідства, ні протягом дебатів, то права сторони захисту можуть бути обмежені у спосіб, несумісний з гарантіями статті 6 (правило «єдиного і визначального» доказу) (*Al-Khawaja і Tahery проти Сполученого Королівства* [ВП], § 119).

303. З огляду на визначне місце, яке посідає право на належне відправлення правосуддя у демократичному суспільстві, будь-який захід, що обмежує права сторони захисту, має бути абсолютно необхідним. Якщо достатньо буде менш суворого заходу, то застосовувати слід саме його (*Van Mechelen і Інші проти Нідерландів*, § 58).

304. Важливою складовою справедливого судового розгляду є також можливість для обвинуваченого вступити в суперечку зі свідком у присутності судді (*Tarūn проти Румунії*, § 74; *Graviano проти Італії*, § 38).

ii. Зобов'язання вжити розумних зусиль для забезпечення допиту свідка в судовому засіданні

305. Питання про те, чи є вагомі підстави допустити показання відсутнього свідка, є найпершим питанням, яке слід вивчити до того, як встановлювати, чи становить дане свідчення єдиний або визначальний доказ. Тому якщо свідок не з'являється особисто, аби дати свідчення, судовий орган має встановити, чи є ця відсутність виправданою (*Al-Khawaja і Tahery проти Сполученого Королівства* [ВП], § 120; *Gabrielyan проти Вірменії*, §§ 78 і 81-84).

306. Частина 1 статті 6, в сукупності з частиною 3, зобов'язує держав-учасниць до позитивних заходів, які дозволили б обвинуваченому допитати свідків обвинувачення або вимагати їх допиту (*Trofimov проти Росії*, § 33; *Sadak і Інші проти Туреччини (№ 1)*, § 67).

307. Якщо свідків неможливо допитати (чи вимагати їх допиту) через те, що вони зникли, влада має вжити розумних зусиль для того, щоб забезпечити їх появу в суді (*Karpenko проти Росії*, § 62; *Damir Sibgatullin проти Росії*, §§ 51; *Pello проти Естонії*, § 35; *Bonev проти Болгарії*, § 43).

308. Водночас, не можна вимагати неможливого: якщо державні органи не можуть бути звинувачені у недостатній сумлінності у намаганні надати обвинуваченому можливість допитати даних свідків, то сама лише їх відсутність не може призвести до закриття провадження (*Gossa проти Польщі*, § 55; *Haas проти Німеччини (déc.)*; *Calabrò проти Італії і Німеччини (déc.)*; *Ubach Mertes проти Андорри (déc.)*).

iii. Зобов'язання мотивувати відмову допитати свідка

309. Хоча висловлення думки щодо важливості доказу не входить до функцій Суду, проте відсутність розумного виправдання відмови допитати або викликати свідка може становити обмеження прав сторони захисту, несумісне з гарантіями справедливого судового розгляду (*Popov проти Росії*, § 188; *Bocos-Cuesta проти Нідерландів*, § 72; *Wierzbicki проти Польщі*, § 45; *Vidal проти Бельгії*, § 34).

iv. Посилання на свідчення, зроблені поза судовим розглядом

310. За певних обставин може виявитись необхідним застосовувати свідчення, зроблені під час попереднього слідства (*Lucà проти Італії*, § 40), наприклад, якщо свідок помер (*Mika проти Швеції* (déc.), § 37; *Ferrantelli і Santangelo проти Італії*, § 52) або скористався своїм правом зберігати мовчання (*Vidgen проти Нідерландів*, § 47; *Sofri і Інші проти Італії* (déc.); *Craxi проти Італії (№ 1)*, § 86), або якщо державні органи вжили розумних зусиль, аби забезпечити явку свідка, але марно (*Mirilashvili проти Росії*, § 217).

311. Враховуючи міру, якою відсутність свідка, котрого ніколи не допитували на попередніх стадіях провадження, шкодить правам сторони захисту, його письмові свідчення можуть бути допущені замість присутності на судовому засіданні тільки як крайній засіб (*Al-Khawaja і Tahery проти Сполученого Королівства* [ВП], § 125).

312. Слід вкрай обережно ставитись до показань свідків, отриманих за умов, коли права сторони захисту не могли бути гарантовані у межах, яких зазвичай вимагає Конвенція (*S.N. проти Швеції*, § 53; *Doorson проти Нідерландів*, § 76).

313. Якщо відсутність свідка під час судових дебатів виправдана вагомими причинами, то суддя може врахувати показання, зроблені на попередній стадії провадження, за умови, що вони підтверджені іншими доказами (*Mirilashvili проти Росії*, § 217; *Scheper проти Нідерландів* (déc.); *Calabrò проти Італії і Німеччини* (déc.); *Ferrantelli і Santangelo проти Італії*, § 52).

314. Стаття 6 § 3 d) вимагає можливості перехресного допиту свідків, які дали показання, не представлені суду, тільки тоді, коли такі показання відіграють важливу або вирішальну роль у доведенні вини (*Kok проти Нідерландів* (déc.); *Krasniki проти Республіки Чехія*, § 79).

315. Звичайно, допуск у якості доказу показань з чужих слів, які становлять єдиний або визначальний доказ на користь обвинувачення, не спричиняє автоматично порушення статті 6 § 1, але якщо обвинувальний вирок повністю або переважно спирається на показання відсутніх свідків, Суд має якнайретельніше вивчити дане провадження. Зважаючи на ризики, притаманні свідченням з чужих слів, долучення до справи доказу такого виду як єдиного або вирішального є дуже важливим чинником, котрий потрібно брати до уваги під час оцінки справедливості провадження загалом, і котрий має бути врівноважений достатніми складовими, зокрема, надійними процесуальними гарантіями. У кожній справі, в якій постає проблема справедливості провадження через показання відсутнього свідка, необхідно встановити, чи існують інші складові, здатні компенсувати мінуси, пов'язані із допуском такого доказу, аби уможливити правильну і справедливу оцінку його достовірності. Вивчення цього питання дозволяє постановляти обвинувальний вирок тільки тоді, коли показання відсутнього свідка, враховуючи їх важливість у справі, є достатньо достовірними (*Al-Khawaja і Tahery проти Сполученого Королівства* [ВП], § 147).

v. Анонімні свідки

316. Хоча питання, спричинені показаннями анонімних і відсутніх свідків, не є тотожними, проте, в принципі, ці два випадки подібні тим, що обидва становлять ризик створити несприятливе становище для обвинуваченого. Засадовий принцип полягає у тому, що в кримінальному процесі обвинувачений повинен мати реальну можливість оскаржити твердження щодо себе (*Al-Khawaja і Tahery проти Сполученого Королівства* [ВП], § 127).

317. Використання показань анонімних свідків для обґрунтування вироку не завжди є несумісним з Конвенцією (*Doorson проти Нідерландів*, § 69; *Van Mechelen і Інші проти Нідерландів*, § 52; *Krasniki проти Республіки Чехія*, § 76).

318. Звичайно ж, стаття 6 не вимагає однозначно, аби брались до уваги інтереси свідків загалом і інтереси потерпілих, які мають надати свідчення, зокрема. Водночас, це може

стосуватись їхнього життя, свободи і безпеки, котрі є інтересами, що, на загал, відносяться до сфери дії статті 8 Конвенції. Держави-учасниці повинні організувати кримінальне провадження у такий спосіб, аби ці інтереси не зазнавали непотрібного ризику. Принципи справедливого судового розгляду у відповідних випадках вимагають також, аби інтереси сторони захисту були врівноважені з інтересами свідків або потерпілих, які мають надати свідчення (*Doorson проти Нідерландів*, § 70; *Van Mechelen і Інші проти Нідерландів*, § 53).

319. Державні органи мають навести нагальні і достатні підстави для збереження анонімності певних свідків (*Doorson проти Нідерландів*, § 71; *Visser проти Нідерландів*, § 47; *Sapunarescu проти Німеччини* (déc.); *Dzelili проти Німеччини* (déc.)).

320. Збереження такої анонімності створить труднощі для сторони захисту, які зазвичай не повинні виникати у рамках кримінального провадження. Водночас, необхідно, аби судове провадження достатньо компенсувало перешкоди, з якими зіткнувся захист (*Doorson проти Нідерландів*, § 72; *Van Mechelen і Інші проти Нідерландів*, § 54; *Haas проти Німеччини* (déc.)).

321. Зокрема, заявнику не повинні перешкоджати у оскарженні правдивості анонімного свідка (*Birutis і Інші проти Литви*, § 29; *Van Mechelen і Інші проти Нідерландів*, §§ 59 і 62; *Kostovski проти Нідерландів*, § 42).

322. Окрім того, аби встановити, чи умови допиту анонімного свідка передбачали достатні гарантії компенсації труднощів, спричинених стороні захисту, слід належно врахувати міру, якою анонімне свідчення було визначальним для визнання заявника винним. Якщо свідчення жодним чином не було визначальним, тоді захист постраждав значно меншою мірою (*Kok проти Нідерландів* (déc.); *Krasniky проти Республіки Чехія*, § 79).

vi. Свідки у справах про статеві злочини

323. Потерпілі від статевих злочинів, особливо неповнолітні, часто сприймають судовий процес як тортури, зокрема якщо їм проти їх бажання влаштовують перехресний допит із обвинуваченим. Аби визначити, чи обвинувачений у провадженні такого виду скористався справедливим судовим розглядом, слід врахувати право на повагу до приватного життя потерпілої особи. Так у кримінальних справах про статеві злочини може бути вжито певних заходів для захисту потерпілих за умови, що такі заходи є сумісними з належною і ефективною реалізацією прав сторони захисту. Аби захистити ці права, судові органи іноді мають вживати заходів на протипагу перешкодам, які постають перед захистом (*Aigner проти Австрії*, § 37; *D. проти Фінляндії*, § 43; *F і M проти Фінляндії*, § 58; *Accardi і Інші проти Італії* (déc.); *S.N. проти Швеції*, § 47; *Vronchenko проти Естонії*, § 56).

324. З огляду на особливий характер кримінальних проваджень стосовно статевих злочинів, стаття 6 § 3 d) не може тлумачитись як така, що у кожному випадку зобов'язує, аби під час перехресного допиту або у іншій спосіб питання задавав безпосередньо сам обвинувачений чи його захисник (*S.N. проти Швеції*, § 52; *W.S. проти Польщі*, § 55).

325. Обвинувачений повинен мати можливість стежити за поведінкою свідків під час допиту і оскаржувати їхні показання і правдивість цих показань (*Bocos-Cuesta проти Нідерландів*, § 71; *P.S. проти Німеччини*, § 26; *Accardi і Інші проти Італії* (déc.); *S.N. проти Швеції*, § 52).

326. Перегляд відеозапису дачі показань свідком сам по собі не може вважатись таким, що належно захищає права сторони захисту, якщо влада не створила жодної можливості ставити питання цьому свідку (*D. проти Фінляндії* § 50; *A.L. проти Німеччини*, § 41).

vii. Переваги, надані свідкам за надання свідчень

327. Використання показань, зроблених свідками в обмін на імунітет або інші переваги, є важливим засобом у боротьбі, яку державні органи мають вести проти організованої

злочинності. Водночас, застосування цього засобу може зашкодити справедливості провадження проти обвинуваченого і порушує дражливі питання, оскільки згадані свідчення за своїм характером є наслідком маніпуляції і можуть бути зроблені виключно з метою отримати запропоновані переваги, запропоновані взамін або в якості особистої помсти. Тому не слід недооцінювати часом двозначний характер таких показань і ризик того, що особу може бути обвинувачено і засуджено на підставі неперевіраних тверджень, які не обов'язково є незацікавленими. Водночас, використання свідчень цього виду саме по собі не є достатнім, аби зробити судовий розгляд несправедливим (*Cornelis проти Нідерландів* (déc.), з іншими посиланнями).

viii. Свідчення з чужих слів

328. Стаття 6 §§ 1 і 3 d) Конвенції передбачає презумпцію проти використання у кримінальному провадженні свідчень з чужих слів проти обвинуваченого. Виключення такого виду доказів виправдане також і у тому випадку, коли їх можна вважати доказами захисту (*Thomas проти Сполученого Королівства* (déc.)).

ix. Право викликати свідків захисту

329. В принципі, саме національні суди повинні оцінювати надані їм докази, як і доречність доказів, які бажають надати обвинувачені. Стаття 6 § 3 d), знову ж таки в принципі, залишає за судами обов'язок вирішувати щодо корисності доказів, наданих свідками. Вона не вимагає виклику і допиту кожного свідка захисту: її головна мета, як кажуть слова «на тих самих умовах», - повна рівність сторін у цьому питанні (*Perna проти Італії* [ВП], § 29; *Solakov проти Колишньої Югославської Республіки Македонія*, § 57).

330. Тому недостатньо, аби обвинувачений поскаржився на те, що не зміг допитати певних свідків. Потрібно, аби він обґрунтував своє клопотання про допит свідків, уточнивши, що такий допит важливий і необхідний для встановлення істини і для прав сторони захисту (*Perna проти Італії* [ВП], § 29; *В'асану і SC « R » S.A. проти Румунії*, § 75).

331. Якщо обвинувачений подав правомірне і достатньо обґрунтоване клопотання про допит свідків, належне з огляду на предмет обвинувачення і безсумнівно здатне посилити позицію захисту чи навіть призвести до виправдання, тоді державні органи можуть відхилити це клопотання лише з належних підстав (*Торіć проти Хорватії*, § 42; *Polyakov проти Росії*, §§ 34-35).

332. Стаття 6 не визнає за обвинуваченим абсолютного права отримати появу свідка в суді. В принципі, саме національні судді мають вирішувати щодо необхідності чи доречності виклику свідка (див., наприклад, *S.N. проти Швеції*, § 44; *Accardi і Інші проти Італії* (déc.)).

333. За виняткових обставин Суд може дійти висновку про несумісність зі статтею 6 відмови допитати особу в якості свідка (*Dorokhov проти Росії*, § 65; *Поров проти Росії*, § 188; *Bricmont проти Бельгії*, § 89).

5. Переклад (стаття 6 § 3 e))

Стаття 6 § 3 e) Конвенції

« 3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(...)

e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача. »

а. Якщо обвинувачений «не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею»

334. Право на безоплатну допомогу перекладача застосовується лише тоді, коли обвинувачений не може розуміти мову, яка використовується в суді, або говорити нею (*K. проти Франції*, рішення Комісії). Обвинувачений, який розуміє таку мову, не може просити про надання перекладача, аби мати можливість здійснювати свій захист іншою мовою, навіть мовою національної меншини, до якої він належить (*ibidem*; *Bideault проти Франції*, рішення Комісії; *Lagerblom проти Швеції*, § 62).

335. Якщо обвинуваченого представляє захисник, то в принципі недостатньо, аби він, а не його клієнт, знав мову, яка використовується в суді. Переклад під час судового засідання потрібен тому, що право на справедливий судовий розгляд, котре включає в себе право брати участь у судовому засіданні, вимагає, аби обвинувачений міг розуміти обговорення і повідомляти своєму захиснику про будь-які моменти, які він хотів би використати на свій захист (*Kamasinski проти Австрії*, § 74; *Cuscani проти Сполученого Королівства*, § 38).

336. Стаття 6 § 3 е) спрямована не на відносини між обвинуваченим і його захисником, а виключно на відносини між обвинуваченим і суддею (*X. проти Австрії*, рішення Комісії).

337. Обвинувачений може відмовитись від права на допомогу перекладача, але у цьому випадку має йти про його власне рішення, а не рішення його захисника (*Kamasinski проти Австрії*, § 80).

б. Гарантовані складові кримінального провадження

338. Стаття 6 § 3 е) гарантує обвинуваченому право на безоплатну допомогу перекладача, який письмово або усно переклав би будь-який документ або будь-яку заяву, зроблені в ході провадження проти нього, зі змістом котрих він, аби скористатись справедливим судовим розглядом, має ознайомитись або ж, навпаки, перекласти їх мовою судочинства. (*Luedicke, Belkacet і Koç проти Німеччини*, § 48; *Usak проти Сполученого Королівства* (déc.); *Hermi проти Італії* [ВП], § 69; *Lagerblom проти Швеції*, § 61).

339. Стаття 6 § 3 е) застосовується не лише до усних заяв, зроблених під час судового розгляду, але й до документів, а також до провадження, що передує судовому процесу (*Kamasinski проти Австрії*, § 74; *Hermi проти Італії* [ВП], § 70).

340. Проте, ця стаття не вимагає робити письмовий переклад кожного документального доказу або кожного офіційного документу з матеріалів справи (*Kamasinski проти Австрії*, § 74). Наприклад, відсутність письмового перекладу судового рішення ще не становить порушення статті 6 § 3 е) (*ibidem*, § 85). Текст цього положення в оригіналі посилається на «усний переклад (interprète)», а не на «письмовий переклад (traducteur)». Це дає підстави вважати, що допомога у вигляді усного перекладу може відповідати вимогам Конвенції (*Husain проти Італії* (déc.); *Hermi проти Італії* [ВП], § 70).

341. Загалом, надана у такий спосіб допомога перекладача дозволяє обвинуваченому ознайомитись із висунутими проти нього обвинуваченнями і захистити себе, зокрема, надавши суду свою версію подій (*ibidem*; *Kamasinski проти Австрії*, § 74; *Güngör проти Німеччини* (déc.); *Protorapa проти Туреччини*, § 80).

с. «Безоплатна» допомога

342. Обов'язок надати «безоплатну» допомогу не залежить від фінансового стану обвинуваченого: послуги перекладача для його потреб скоріше належать до можливостей, які держава повинна мати у рамках своєї системи кримінального правосуддя. Водночас, витрати

на оплату праці перекладача можуть бути покладені на обвинуваченого, який не з'явився на судові засідання (*Fedele проти Німеччини* (déc.)).

343. Від обвинуваченого не можна пізніше вимагати оплати витрат на оплату праці перекладача (*Luedicke, Belkacem і Koç проти Німеччини*, § 46). Якщо вважати, що стаття 6 § 3 е) дозволяє національним судам покласти такі витрати на засудженого, то це становитиме обмеження його у цьому праві у момент користування ним (*ibidem*, § 42; *Isyar проти Болгарії*, § 45; *Öztürk проти Німеччини*, § 58).

d. Умови здійснення перекладу

344. У сфері дії статті 6 § 3 е) не встановлено жодних детальних умов щодо обставин, за яких можуть бути надані послуги перекладача для допомоги обвинуваченому. Перекладач не є працівником суду у розумінні статті 6 § 1 і не обмежений жодними формальними вимогами незалежності або безсторонності як такими. Його робота полягає у наданні обвинуваченому дієвої допомоги у здійсненні свого захисту, а його поведінка не повинна спричинити ризик порушення справедливості судового розгляду (*Ucak проти Сполученого Королівства* (déc.)).

e. Позитивні зобов'язання

345. Суддя, порадившись із обвинуваченим, має перевірити, чи він потребує послуг перекладача, особливо якщо адвокат-захисник повідомив про труднощі у спілкуванні із обвинуваченим. Суддя має переконатись, що відсутність перекладача не стане на перешкоді повноцінній участі обвинуваченого у судових дебатах, які є для нього вирішально важливими (*Cuscani проти Сполученого Королівства*, § 38).

346. Незважаючи на те, що здійснення захисту належить переважно обвинуваченому і його захиснику (*Kamasinski проти Австрії*, § 65; *Stanford проти Сполученого Королівства*, § 28), національні суди є основними гарантами справедливості провадження, включно із випадками можливої відсутності перекладача для обвинуваченого-іноземця (*Cuscani проти Сполученого Королівства* § 39 ; *Hermi проти Італії* [ВП], § 72; *Katritsch проти Франції*, § 44).

347. Питання про знання мови заявником є вирішальним, і суддя має зважити також на характер фактів, у яких обвинувачують підсудного, або на звернення, адресовані йому державними органами, аби оцінити, чи є вони настільки складними, що потребують поглибленого знання мови судочинства (*Hermi проти Італії* [ВП], § 71; *Katritsch проти Франції*, § 41; *Şaman проти Туреччини*, § 30; *Güngör проти Німеччини* (déc.)).

348. Оскільки право, гарантоване статтею 6 § 3 е), має бути практичним і дієвим, то зобов'язання уповноважених державних органів не обмежуються наданням перекладача: якщо у даному випадку надійдуть негативні повідомлення, вони повинні здійснити певний наступний контроль якості наданого перекладу (*Kamasinski проти Австрії*, § 74; *Hermi проти Італії* [ВП], § 70; *Protopapa проти Туреччини*, § 80).

VI. Екстериторіальна дія статті 6

349. Конвенція не зобов'язує держав-учасниць накидати свої правила третім державам або територіям (*Drozd і Janousek проти Франції і Іспанії*, § 110). Сторони Конвенції не зобов'язані встановлювати, чи судовий розгляд у третій державі, наприклад, внаслідок екстрадиції, буде сумісним із кожною з умов статті 6.

А. Кричуща відмова у правосудді

350. Відповідно до практики Суду, рішення про екстрадицію чи вислання може у виняткових випадках становити проблему за статтею 6, якщо зацікавлена особа ризикує зазнати у країні, яка просить про екстрадицію, кричущої відмови у правосудді. Вперше цей принцип було проголошено в рішенні у справі *Soering проти Сполученого Королівства* (§ 113) і пізніше підтверджено Судом у цілій низці справ (*Mamatkoulou i Askarov проти Туреччини* [ВП], §§ 90-91; *Al-Saadoon i Mufdhi проти Сполученого Королівства*, § 149; *Ahorugeze проти Швеції*, § 115; *Othman (Abu Qatada) проти Сполученого Королівства*, § 258).

351. Вислів «кричуща відмова у правосудді» вважається синонімом судового процесу, який явно суперечить положенням статті 6 або закріпленим у ній принципам (*Sejdovic проти Італії* [ВП], § 84; *Stoichkov проти Болгарії*, § 56; *Drozdz i Janousek проти Франції і Іспанії*, § 110). Хоча Суд і не мав нагоди визначити цей вислів точніше, проте він зазначав, що деякі види несправедливості можуть становити кричущу відмову у правосудді, наприклад:

- Заочне проголошення вироку без можливості отримати пізніше новий розгляд суті обвинувачення (*Einhorn проти Франції* (déc.), § 33; *Sejdovic проти Італії* [ВП], § 84; *Stoichkov проти Болгарії*, § 56);
- Позасудовий розгляд справи, проведений з повним нехтуванням правами захисту (*Bader i Kanbor проти Швеції*, § 47);
- Позбавлення волі без доступу до незалежного і безстороннього суду, який перевірів би його законність (*Al-Moayad проти Німеччини* (déc.), § 101);
- Умисна і систематична відмова у доступі до захисника, особливо щодо особи, яка перебуває під вартою за кордоном (*ibidem*);
- Використання у кримінальному процесі свідчень, отриманих внаслідок застосування до підозрюваного або до іншої особи поведження, що суперечить статті 3 (*Othman (Abu Qatada) проти Сполученого Королівства*, § 267; *El Haski проти Бельгії*, § 85).

352. Потрібно було більше двадцяти років після постановлення рішення у справі *Soering проти Сполученого Королівства*, тобто, до ухвалення Судом рішення у справі *Othman (Abu Qatada) проти Сполученого Королівства*, аби Суд вперше дійшов висновку, що вислання або екстрадиція є конкретними складовими порушення статті 6. Цей строк, а також приклади, наведені у попередньому параграфі, доводять, що критерій «кричущої відмови у правосудді» є суворим. Кричуща відмова у правосудді – це більше, ніж звичайні хиби або відсутність гарантії під час провадження, які становили б порушення статті 6, якби мали місце у самій державі-учасниці. Необхідно, аби порушення принципу справедливості судового розгляду, гарантованого статтею 6, було настільки тяжким, що спричинило б анулювання чи навіть знищення самої суті права, захищеного цією статтею (*Ahorugeze проти Швеції*, § 115; *Othman (Abu Qatada) проти Сполученого Королівства*, § 260).

В. «Реальний ризик»: обсяг і обов'язок доведення

353. Встановлюючи, чи екстрадиція або вислання становитимуть кричущу відмову у правосудді, Суд застосовує той же обсяг і обов'язок доведення, як і під час вивчення справ щодо екстрадиції або вислання стосовно статті 3. Отже, заявник має навести докази, здатні довести, що існують серйозні підстави вважати, що у випадку екстрадиції з держави-учасниці йому загрожуватиме реальний ризик стати об'єктом кричущої відмови у правосудді. Якщо заявник доведе це, тоді Уряд має розвіяти усі сумніви щодо цього питання (*Ahorugeze проти Швеції*, § 116; *Othman (Abu Qatada) проти Сполученого Королівства*, §§ 272-280; *El Haski проти Бельгії*, § 86; *Saadi проти Італії* [ВП], § 129).

354. Аби перевірити існування ризику кричущої відмови у правосудді, Суд вивчає передбачувані наслідки вислання заявника до країни призначення з урахуванням загальної ситуації, що панує там, і особливих обставин у справі заявника (*Al-Saadoon i Mufdhi проти Сполученого Королівства*, § 125; *Saadi проти Італії* [ВП], § 130). При цьому слід перш за все посилатись на обставини, які дана держава знала або мала знати на момент вислання (*Al-Saadoon i Mufdhi проти Сполученого Королівства*, § 125; *Saadi проти Італії* [ВП], § 133). Проте, якщо вислання або перевезення на момент розгляду справи Судом уже відбулись, то ніщо не перешкоджає взяти до уваги пізніші повідомлення (*Al-Saadoon i Mufdhi проти Сполученого Королівства*, § 149; *Mamatkulov i Askarov проти Туреччини* [ВП], § 69).

Перелік цитованих справ

Цитована у даному довіднику практика Суду стосується ухвалених ним рішень і постанов, а також рішень і звітів Європейської комісії з прав людини («Комісія»).

Цитовані посилання, за відсутності особливих позначок після назви справи, стосуються рішень щодо суті, постановлених палатою Суду. Позначка «(déc.)» стосується рішень Суду щодо прийнятності, а позначка «[ВП]» вказує, що справу розглядала Велика Палата.

У електронній версії довідника гіпер-посилання цитованих справ відсилають до бази даних HUDOC (<<http://hudoc.echr.coe.int>>), котра надає доступ до практики Суду (рішень і постанов Великої Палати, палат і комітетів, комунікованих справ, дорадчих думок і витягів із юридичних документів у Інформаційних повідомленнях з практики Суду), Комісії (рішення і звіти), а також до резолюцій Комітету Міністрів.

Суд постановляє свої рішення і постанови двома офіційними мовами - французькою і/або англійською. База даних HUDOC надає, окрім того, доступ до перекладів більш ніж тридцятьма неофіційними мовами деяких основних справ Суду. Вона містить також посилання на деякі збірки юриспруденції, розміщені в Інтернет третіми особами.

—А—

A. проти Австрії, № 16266/90, рішення Комісії від 7 травня 1990 року, Décisions et rapports 65
A. Menarini Diagnostics S.R.L. проти Італії, № 43509/08, 27 вересня 2011 року
A.L. проти Німеччини, № 72758/01, 28 квітня 2005 року
A.L. проти Фінляндії, № 23220/04, 27 січня 2009 року
Abdoella проти Нідерландів, 25 листопада 1992 року, série A № 248-A
Accardi і Інші проти Італії (déc.), № 30598/02, CEDH 2005-II
Adiletta і Інші проти Італії, 19 лютого 1991 року, série A № 197-E
Adolf проти Австрії, 26 березня 1982 року, série A № 49
AGOSI проти Сполученого Королівства, 24 жовтня 1986 року, série A № 108
Ahorugeze проти Швеції, № 37075/09, 27 жовтня 2011 року
Aigner проти Австрії, № 28328/03, 10 травня 2012 року
Air Canada проти Сполученого Королівства, 5 травня 1995 року, série A № 316-A
Akaу проти Туреччини (déc.), № 34501/97, 19 лютого 2002 року
Albert і Le Compte проти Бельгії, 10 лютого 1983 року, série A № 58
Al-Khawaja і Tahery проти Сполученого Королівства [ВП], №№ 26766/05 і 22228/06, CEDH 2011
Al-Moayad проти Німеччини (déc.), № 35865/03, 20 лютого 2007 року
Al-Saadoon і Mufdhi проти Сполученого Королівства, № 61498/08, CEDH 2010
Ali проти Румунії, № 20307/02, 9 листопада 2010 року
Alimena проти Італії, 19 лютого 1991 року, série A № 195-D
Allan проти Сполученого Королівства, № 48539/99, CEDH 2002-IX
Allen проти Сполученого Королівства [ВП], № 25424/09, 12 липня 2013 року
Allenet de Ribemont проти Франції, 10 лютого 1995 року, série A № 308
Arrigo і Vella проти Мальти (déc.), № 6569/04, 10 травня 2005 року
Artico проти Італії, 13 травня 1980 року, série A № 37
Assanidzé проти Грузії [ВП], № 71503/01, CEDH 2004-II
Averill проти Сполученого Королівства, № 36408/97, CEDH 2000-VI

—В—

B. проти Австрії, 28 березня 1990 року, série A № 175
B. і P. проти Сполученого Королівства, №№ 36337/97 і 35974/97, CEDH 2001-III
Băcănu і SC « R » S.A. проти Румунії, № 4411/04, 3 березня 2009 року
Bäckström і Andersson проти Швеції (déc.), № 67930/01, 5 вересня 2006 року
Bader і Kanbor проти Швеції, № 13284/04, CEDH 2005-XI
Baggetta проти Італії, 25 червня 1987 року, série A № 119
Balsyte-Lideikiene проти Литви, № 72596/01, 4 листопада 2008 року
Bannikova проти Росії, № 18757/06, 4 листопада 2010 року
Barberà, Messegué і Jabardo проти Іспанії, 6 грудня 1988 року, série A № 146
Vaucher проти Франції, № 53640/00, 24 липня 2007 року
Belashev проти Росії, № 28617/03, 4 грудня 2008 року
Belilos проти Швейцарії, 29 квітня 1988 року, série A № 132
Bellerín Lagares проти Іспанії (déc.), № 31548/02, 4 листопада 2003 року
Bendenoun проти Франції, 24 лютого 1994 року, série A № 284
Benham проти Сполученого Королівства, 10 червня 1996 року, Recueil des arrêts et décisions 1996-III
Berliński проти Польщі, №№ 27715/95 і 30209/96, 20 червня 2002 року
Bideault проти Франції, № 11261/84, рішення Комісії від 9 грудня 1987 року, Décisions et rapports 48
Birutis і Інші проти Литви, №№ 47698/99 і 48115/99, 28 березня 2002 року
Blokk проти Угорщини, № 56282/09, 25 січня 2011 року
Vobek проти Польщі, № 68761/01, 17 липня 2007 року
Vocos-Cuesta проти Нідерландів, № 54789/00, 10 листопада 2005 року
Voddaert проти Бельгії, 12 жовтня 1992 року, série A № 235-D
Böhmer проти Німеччини, № 37568/97, 3 жовтня 2002 року
Voldea проти Румунії, № 19997/02, CEDH 2007-II
Vonev проти Болгарії, № 60018/00, 8 червня 2006 року
Bonisch проти Австрії, 6 травня 1985 року, série A № 92
Bonzi проти Швейцарії, № 7854/77, рішення Комісії від 12 липня 1978 року, Décisions et rapports 12
Boulois проти Люксембургу [ВП], № 37575/04, CEDH 2012
Borisova проти Болгарії, № 56891/00, 21 грудня 2006 року
Borgers проти Бельгії, 30 жовтня 1991 року, série A № 214-B
Brandstetter проти Австрії, 28 серпня 1991 року, série A № 211
Brennan проти Сполученого Королівства, № 39846/98, CEDH 2001-X
Bricmont проти Бельгії, 7 липня 1989 року, série A № 158
Brozicek проти Італії, 19 грудня 1989 року, série A № 167
Brusco проти Франції, № 1466/07, 14 жовтня 2010 року
Vuijen проти Німеччини, № 27804/05, 1 квітня 2010 року
Bulut проти Австрії, 22 лютого 1996 року, Recueil des arrêts et décisions 1996-II
Burak Hun проти Туреччини, № 17570/04, 15 грудня 2009 року
Buscemi проти Італії, № 29569/95, CEDH 1999-VI
Butkevičius проти Литви, № 48297/99, CEDH 2002-II (витяги)
Vukov проти Росії [ВП], № 4378/02, 10 березня 2009 року

—С—

C. проти Італії, № 10889/84, рішення Комісії від 11 травня 1988 року, Décisions et rapports 56
C.G.P. проти Нідерландів, № 29835/96, рішення Комісії від 15 січня 1997 року

C.P. і Інші проти Франції, № 36009/97, 1 серпня 2000 року
Campbell і Fell проти Сполученого Королівства, 28 червня 1984 року, série A № 80
Calabrò проти Італії і Німеччини (déc.), № 59895/00, CEDH 2002-V
Caldas Ramírez de Arrellano проти Іспанії (déc.), № 68874/01, CEDH 2003-I (витяги)
Can проти Австрії, № 9300/81, звіт Комісії від 12 липня 1984 року
Carreau проти Бельгії, № 42914/98, CEDH 2005-I
Casse проти Люксембургу, № 40327/02, 27 квітня 2006 року
Castillo Algar проти Іспанії, 28 жовтня 1998 року, Recueil des arrêts et décisions 1998-VIII
Célice проти Франції, № 14166/09, 8 березня 2012 року
Chichlian і Ekindjian проти Франції, № 10959/84, звіт Комісії від 16 березня 1989 року
Clarke проти Сполученого Королівства (déc.), № 23695/02, 25 серпня 2005 року
Clinique Mozart SARL проти Франції, № 46098/99, 8 червня 2004 року
Соєте і Інші проти Бельгії, №№ 32492/96 і 4 інших, CEDH 2000-VII
Collozza і Rubinat проти Італії, № 9024/80, звіт Комісії від 5 травня 1983 року
Constantin і Stoian проти Румунії, №№ 23782/06 і 46629/06, 29 вересня 2009 року
Cooper проти Сполученого Королівства [ВП], № 48843/99, 16 грудня 2003 року
Cornelis проти Нідерландів (déc.), № 994/03, 2 CEDH 2004-V (витяги)
Correia de Matos проти Португалії (déc.), № 48188/99, CEDH 2001-XII
Craxi проти Італії (№ 1), № 34896/97, 5 грудня 2002 року
Croissant проти Німеччини, 25 вересня 1992 року, série A № 237-B
Cuscani проти Сполученого Королівства, № 32771/96, 24 вересня 2002 року
Czekalla проти Португалії, № 38830/97, CEDH 2002-VIII

—D—

D. проти Фінляндії, № 30542/04, § 43, 7 липня 2009 року
Daktaras проти Литви (déc.), № 42095/98, 11 січня 2000 року
Daktaras проти Литви, № 42095/98, CEDH 2000-X
Dallos проти Угорщини, № 29082/95, CEDH 2001-II
Damir Sibgatullin проти Росії, № 1413/05, 24 квітня 2012 року
Daud проти Португалії, 21 квітня 1998 року, Recueil des arrêts et décisions 1998-II
Davran проти Туреччини, № 18342/03, 3 листопада 2009 року
Dayanan проти Туреччини, № 7377/03, 13 жовтня 2009 року
De Cubber проти Бельгії, 26 жовтня 1984 року, série A № 86
De Salvador Torres проти Іспанії, 24 жовтня 1996 року, Recueil des arrêts et décisions 1996-V
Delcourt проти Бельгії, 17 січня 1970 року, série A № 11
Demicoli проти Мальти, 27 серпня 1991 року, série A № 210
Deweer проти Бельгії, 27 лютого 1980 року, série A № 35
Didu проти Румунії, № 34814/02, 14 квітня 2009 року
Diriöz проти Туреччини, № 38560/04, 31 травня 2012 року
Dobbertin проти Франції, 25 лютого 1993 року, série A № 256-D
Doorson проти Нідерландів, 26 березня 1996 року, Recueil des arrêts et décisions 1996-II
Dorokhov проти Росії, № 66802/01, 14 лютого 2008 року
Dorozhko і Pozharskiy проти Естонії, №№ 14659/04 і 16855/04, 24 квітня 2008 року
Döry проти Швеції, № 28394/95, 12 листопада 2002 року
Dowsett проти Сполученого Королівства, № 39482/98, CEDH 2003-VII
Drassich проти Італії, № 25575/04, 11 грудня 2007 року
Drozd і Janousek проти Франції і Іспанії, 26 червня 1992 року, série A № 240
Dubus S.A. проти Франції, № 5242/04, 11 червня 2009 року
Dzelili проти Німеччини (déc.), № 15065/05, 29 вересня 2009 року

—E—

Eckle проти Німеччини, 15 липня 1982 року, série A № 51
Edwards і Lewis проти Сполученого Королівства [ВП], №№ 39647/98 і 40461/98, CEDH 2004-X
Einhorn проти Франції (déc.), № 71555/01, CEDH 2001-XI
El Haski проти Бельгії, № 649/08, 25 вересня 2012 року
Enea проти Італії [ВП], № 74912/01, CEDH 2009
Engel і Інші проти Нідерландів, 8 червня 1976 року, série A № 22
Erdogan проти Туреччини, № 14723/89, рішення Комісії від 9 липня 1992 року, Décisions et rapports 73
Ergin проти Туреччини (№ 6), № 47533/99, CEDH 2006-VI (витяги)
Eurofinacom проти Франції (déc.), № 58753/00, CEDH 2004-VII
Ezeh і Connors проти Сполученого Королівства [ВП], №№ 39665/98 і 40086/98, CEDH 2003-X

—F—

F і М проти Фінляндії, № 22508/02, 17 липня 2007 року
Falk проти Нідерландів (déc.), № 66273/01, CEDH 2004-XI
Fatullayev проти Азербайджану, № 40984/07, 22 квітня 2010 року
Fazliyski проти Болгарії, № 40908/05, 16 квітня 2013 року
Fedele проти Німеччини (déc.), № 11311/84, 9 грудня 1987 року
Fejde проти Швеції, 29 жовтня 1991 року, série A № 212-C
Ferrantelli і Santangelo проти Італії, 7 серпня 1996 року, Recueil des arrêts et décisions 1996-III
Fey проти Австрії, 24 лютого 1993 року, série A № 255-A
Filippini проти Сан-Марино (déc.), № 10526/02, 28 серпня 2003 року
Findlay проти Сполученого Королівства, 25 лютого 1997 року, Recueil des arrêts et décisions 1997-I
Fischer проти Австрії, (déc.), № 27569/02, CEDH 2003-VI
Foucher проти Франції, 18 березня 1997 року, Recueil des arrêts et décisions 1997-II
Fruni проти Словаччини, № 8014/07, 21 червня 2011 року
Funke проти Франції, 25 лютого 1993 року, série A № 256-A

—G—

G.B. проти Франції, № 44069/98, CEDH 2001-X
Gabrielyan проти Вірменії, № 8088/05, 10 квітня 2012 року
Gäfgen проти Німеччини [ВП], № 22978/05, CEDH 2010
Galstyan проти Вірменії, № 26986/03, 15 листопада 2007 року
Garycki проти Польщі, № 14348/02, 6 лютого 2007 року
Gast і Popr проти Німеччини, № 29357/95, CEDH 2000-II
Geerings проти Нідерландів, № 30810/03, CEDH 2007-III
Giosakis проти Греції (№ 3), № 5689/08, 3 травня 2011 року
Goddi проти Італії, 9 квітня 1984 року, série A № 76
Goktepe проти Бельгії, № 50372/99, 2 червня 2005 року
Gorguiladze проти Грузії, № 4313/04, 20 жовтня 2009 року
Gossa проти Польщі, № 47986/99, 9 січня 2007 року
Gómez de Liaño у Botella проти Іспанії, № 21369/04, 22 липня 2008 року
Gradinger проти Австрії, 23 жовтня 1995 року, série A № 328-C
Granger проти Сполученого Королівства, 28 березня 1990 року, série A № 174
Graviano проти Італії, № 10075/02, 10 лютого 2005 року

Grayson i Barnham проти Сполученого Королівства, №№ 19955/05 і 15085/06, 23 вересня 2008 року

Gregaćević проти Хорватії, № 58331/09, 10 липня 2012 року

Grievès проти Сполученого Королівства [ВП], № 57067/00, CEDH 2003-XII (витяги)

Guérin проти Франції, 29 липня 1998 року, Recueil des arrêts et décisions 1998-V

Guisset проти Франції, № 33933/96, CEDH 2000-IX

Güngör проти Німеччини (déc.), № 31540/96, 24 січня 2002 року

Gurguchiani проти Іспанії, № 16012/06, 15 грудня 2009 року

—H—

Haas проти Німеччини (déc.), № 73047/01, 17 листопада 2005 року

Hadjianastassiou проти Греції, 16 грудня 1992 року, série A № 252

Hamer проти Бельгії, № 21861/03, CEDH 2007-V (витяги)

Hanif i Khan проти Сполученого Королівства, №№ 52999/08 і 61779/08, 20 грудня 2011 року

Harabin проти Словаччини, № 58688/11, 20 листопада 2012 року

Naroutyounian проти Вірменії, № 36549/03, CEDH 2007-III

Hauschildt проти Данії, 24 травня 1989 року, série A № 154

Heaney i McGuinness проти Ірландії, № 34720/97, CEDH 2000-XII

Heglas проти Республіки Чехія, № 5935/02, 1 березня 2007 року

Henryk Urban i Ryszard Urban проти Польщі, № 23614/08, 30 листопада 2010 року

Hermi проти Італії [ВП], № 18114/02, CEDH 2006-XII

Holm проти Швеції, 25 листопада 1993 року, série A № 279-A

Hüttemer проти Німеччини, № 26171/07, 19 липня 2012 року

Husain проти Італії (déc.), № 18913/03, CEDH 2005-III

Hüseyin Turan проти Туреччини, № 11529/02, 4 березня 2008 року

Huseyn i Інші проти Азербайджану, №№ 35485/05 і 3 інших, 26 липня 2011 року

—I—

I.A. проти Франції, 23 вересня 1998 року, Recueil des arrêts et décisions 1998-VII

I.H. i Інші проти Австрії, № 42780/98, 20 квітня 2006 року

Iglin проти України, № 39908/05, 12 січня 2012 року

Imbrioscia проти Швейцарії, 24 листопада 1993 року, série A № 275

Incal проти Туреччини, 9 червня 1998 року, Recueil des arrêts et décisions 1998-IV

Ibrahim Ülger проти Туреччини, № 57250/00, 29 липня 2004 року

Ismoilov i Інші проти Росії, № 2947/06, 24 квітня 2008 року

Isyar проти Болгарії, № 391/03, 20 листопада 2008 року

—J—

Jalloh проти Німеччини [ВП], № 54810/00, CEDH 2006-IX

Janosević проти Швеції, № 34619/97, CEDH 2002-VII

Jasper проти Сполученого Королівства [ВП], № 27052/95, 16 лютого 2000 року

John Murray проти Сполученого Королівства, 8 лютого 1996 року, Recueil des arrêts et décisions 1996-I

Jorgić проти Німеччини, № 74613/01, CEDH 2007-III

Josseaute проти Франції, № 39243/10, 8 березня 2012 року

Judge проти Сполученого Королівства (déc.), № 35863/10, 8 лютого 2011 року

Juha Nuutinen проти Фінляндії, № 45830/99, 24 квітня 2007 року
Jussila проти Фінляндії [ВП], № 73053/01, CEDH 2006-XIV

—К—

K. проти Франції, №№ 10210/82, рішення Комісії від 7 грудня 1983 року, *Décisions et rapports* 35
Kamasinski проти Австрії, 19 грудня 1989 року, *série A* № 168
Karpenko проти Росії, № 5605/04, 13 березня 2012 року
Kaste i Mathisen проти Норвегії, №№ 18885/04 і 21166/04, CEDH 2006-XIII
Kart проти Туреччини [ВП], № 8917/05, CEDH 2009 (витяги)
Katritsch проти Франції, № 22575/08, 4 листопада 2010 року
Khalfaoui проти Франції, № 34791/97, CEDH 1999-IX
Khan проти Сполученого Королівства, № 35394/97, CEDH 2000-V
Khodorkovskiy i Lebedev проти Росії, №№ 11082/06 і 13772/05, 25 липня 2013 року
Khoudobine проти Росії, № 59696/00, CEDH 2006-XII (витяги)
Khoujine і Інші проти Росії, № 13470/02, 23 жовтня 2008 року
Klimentyev проти Росії, № 46503/99, 16 листопада 2006 року
Klouvi проти Франції, № 30754/03, 30 червня 2011 року
Kok проти Нідерландів (déc.), № 43149/98, CEDH 2000-VI
König проти Німеччини, 28 червня 1978 року, *série A* № 27
Konstas проти Греції, № 53466/07, 24 травня 2011 року
Kontalexis проти Греції, № 59000/08, 31 травня 2011 року
Kostovski проти Нідерландів, 20 листопада 1989 року, *série A* № 166
Krasniki проти Республіки Чехія, № 51277/99, 28 лютого 2006 року
Kremzow проти Австрії, 21 вересня 1993 року, *série A* № 268-B
Krestovskiy проти Росії, № 14040/03, 28 жовтня 2010 року
Kriegisch проти Німеччини (déc.), № 21698/06, 23 листопада 2010 року
Kröcher і Möller проти Швейцарії, № 8463/78, рішення Комісії від 9 липня 1981 року, *Décisions et rapports* 26
Krombach проти Франції, № 29731/96, CEDH 2001-II
Kulikowski проти Польщі, № 18353/03, 19 травня 2009 року
Kuorila проти Фінляндії, № 27752/95, 27 квітня 2000 року
Kuzmin проти Росії, № 58939/00, 18 березня 2010 року
Kyprianou проти Кіпру [ВП], № 73797/01, CEDH 2005-XIII

—L—

Labergère проти Франції, № 16846/02, 26 вересня 2006 року
Lacadena Calero проти Іспанії, № 23002/07, 22 листопада 2011 року
Lagerblom проти Швеції, № 26891/95, 14 січня 2003 року
Lanz проти Австрії, № 24430/94, 31 січня 2002 року
Lauko проти Словаччини, 2 вересня 1998 року, *Recueil des arrêts et décisions* 1998-VI
Lavents проти Латвії, № 58442/00, 28 листопада 2002 року
Legillon проти Франції, № 53406/10, 10 січня 2013 року
Lilly проти Франції (déc.), № 53892/00, 3 грудня 2002 року
Löffler проти Австрії, № 30546/96, 3 жовтня 2000 року
Lucà проти Італії, № 33354/96, CEDH 2001-II
Luedicke, Belcasem і Кош проти Німеччини, 28 листопада 1978 року, *série A* № 29
Lundkvist проти Швеції (déc.), № 48518/99, CEDH 2003-XI

Lutz проти Німеччини, 25 серпня 1987 року, série A № 123

—M—

Maouiа проти Франції [ВП], № 39652/98, CEDH 2000-X
Мagee проти Сполученого Королівства, № 28135/95, CEDH 2000-VI
Makhfi проти Франції, № 59335/00, 19 жовтня 2004 року
Malige проти Франції, 23 вересня 1998 року, Recueil des arrêts et décisions 1998-VII
Malininas проти Литви, № 10071/04, 1 липня 2008 року
Matatkoulov і Askarov проти Туреччини [ВП], №№ 46827/99 і 46951/99, CEDH 2005-I
Marpa Zeeland B.V. і Metal Welding B.V. проти Нідерландів, № 46300/99, CEDH 2004-X (витяги)
Martin проти Сполученого Королівства, № 40426/98, 24 жовтня 2006 року
Martinie проти Франції [ВП], № 58675/00, CEDH 2006-VI
Matijašević проти Сербії, № 23037/04, 19 вересня 2006 року
Mattick проти Німеччини (déc.), № 62116/00, CEDH 2005-VII
Mattocchia проти Італії, № 23969/94, CEDH 2000-IX
Matyjek проти Польщі, № 38184/03, 24 квітня 2007 року
Mayzit проти Росії, № 63378/00, 20 січня 2005 року
McFarlane проти Ірландії [ВП], № 31333/06, 10 вересня 2010 року
Meftah і Інші проти Франції [ВП], №№ 32911/96 і 2 інших, CEDH 2002-VII
Melin проти Франції, 22 червня 1993 року, série A № 261-A
Micallef проти Мальти [ВП], № 17056/06, CEDH 2009
Mieg de Boofzheim проти Франції (déc.), № 52938/99, CEDH 2002-X
Mika проти Швеції (déc.), № 31243/06, 27 січня 2009 року
Milasi проти Італії, 25 червня 1987 року, série A № 119
Miliniene проти Литви, № 74355/01, 24 червня 2008 року
Miller і Інші проти Сполученого Королівства, №№ 45825/99 і 2 інших, 26 жовтня 2004 року
Miminošvili проти Росії, № 20197/03, 28 червня 2011 року
Minelli проти Швейцарії, 5 березня 1983 року, série A № 62
Mircea проти Румунії, № 41250/02, 29 березня 2007 року
Mirilashvili проти Росії, № 6293/04, 11 грудня 2008 року
Monedero Angora проти Іспанії (déc.), № 41138/05, 7 жовтня 2008 року
Monnell і Morris проти Сполученого Королівства, 2 березня 1987 року, série A № 115
Montcornet de Caumont проти Франції (déc.), № 59290/00, CEDH 2003-VII
Montera проти Італії (déc.), № 64713/01, 9 липня 2002 року
Moiseyev проти Росії, № 62936/00, 9 жовтня 2008 року
Mouillet проти Франції (déc.), № 27521/04, 13 вересня 2007 року
Mežnarić проти Хорватії, № 71615/01, 15 липня 2005 року
Mustafa (Abu Hamza) проти Сполученого Королівства (déc.), № 31411/07, 18 січня 2011 року

—N—

Natunen проти Фінляндії, № 21022/04, 31 березня 2009 року
Navone і Інші проти Монако, №№ 62880/11 і 2 інших, 24 жовтня 2013 року
Nerattini проти Греції, № 43529/07, 18 грудня 2008 року
Nešćák проти Словаччини, № 65559/01, 27 лютого 2007 року
Neumeister проти Австрії, 27 червня 1968 року, série A № 8
Nicoleta Gheorghe проти Румунії, № 23470/05, 3 квітня 2012 року
Ninn-Hansen проти Данії (déc.), № 28972/75, CEDH 1999
Nortier проти Нідерландів, 24 серпня 1993 року, série A № 267

Nurmagomedov проти Росії, № 30138/02, 7 червня 2007 року

—О—

O. проти Норвегії, № 29327/95, CEDH 2003-II

O'Halloran і Francis проти Сполученого Королівства [ВП], №№ 15809/02 і 25624/02, CEDH 2007-VIII

ОАО Нефтяная Компания Yukos проти Росії, № 14902/04, 20 вересня 2011 року

Oberschlick проти Австрії (№ 1), 23 травня 1991 року, série A № 204

Öcalan проти Туреччини [ВП], № 46221/99, CEDH 2005-IV

Öcalan проти Туреччини (déc.), № 5980/07, 6 липня 2010 року

Omar проти Франції [ВП], 29 липня 1998 року, Recueil des arrêts et décisions 1998-V

Othman (Abu Qatada) проти Сполученого Королівства, № 8139/09, CEDH 2012

Öztürk проти Німеччини, 21 лютого 1984 року, série A № 73

—Р—

P.G. і J.H. проти Сполученого Королівства, № 44787/98, CEDH 2001-IX

P.S. проти Німеччини, № 33900/96, 20 грудня 2001 року

Padin Gestoso проти Іспанії (déc.), № 39519/98, CEDH 1999-II (витяги)

Padovani проти Італії, № 26 лютого 1993 року, série A № 257-B

Pakelli проти Німеччини, № 8398/78, звіт Комісії від 12 грудня 1981 року

Paksas проти Литви [ВП], № 34932/04, CEDH 2011 (витяги)

Pandjigidzé і Інші проти Грузії, № 30323/02, 27 жовтня 2009 року

Pandy проти Бельгії, № 13583/02, 21 вересня 2006 року

Paron проти Франції (déc.), № 54210/00, CEDH 2001-XII

Paron проти Франції (№ 2), № 54210/00, 25 липня 2002 року

Parapaniaris проти Греції, № 42132/06, 25 вересня 2008 року

Parlov-Tkalčić проти Хорватії, № 24810/06, 22 грудня 2009 року

Pedersen і Vaadsgaard проти Данії, № 49017/99, 19 червня 2003 року

Pélissier і Sassi проти Франції [ВП], № 25444/94, CEDH 1999-II

Pelladoah проти Нідерландів, 22 вересня 1994 року, série A № 297-B

Pello проти Естонії, № 11423/03, 12 квітня 2007 року

Penev проти Болгарії, № 20494/04, 7 січня 2010 року

Peñafiel Salgado проти Іспанії (déc.), № 65964/01, 16 квітня 2002 року

Perna проти Італії [ВП], № 48898/99, CEDH 2003-V

Pescador Valero проти Іспанії, № 62435/00, CEDH 2003-VII

Petyo Petkov проти Болгарії, № 32130/03, 7 січня 2010 року

Pfeifer і Plankl проти Австрії, 25 лютого 1992 року, série A № 227

Pham Hoang проти Франції, 25 вересня 1992 року, série A № 243

Phillips проти Сполученого Королівства, № 41087/98, CEDH 2001-VII

Pishchalnikov проти Росії, № 7025/04, 24 вересня 2009 року

Pierre-Bloch проти Франції, 21 жовтня 1997 року, Recueil des arrêts et décisions 1997-VI

Piersack проти Бельгії, 1 жовтня 1982 року, série A № 53

Planka проти Австрії, №25852/94, рішення Комісії від 15 травня 1996 року

Poitrimol проти Франції, 23 листопада 1993 року, série A № 277-A

Polyakov проти Росії, № 77018/01, 29 січня 2009 року

Poncelet проти Бельгії, № 44418/07, 30 березня 2010 року

Porov проти Росії, № 26853/04, 13 липня 2006 року

Porovici проти Молдови, №№ 289/04 і 41194/04, 27 листопада 2007 року

Porre проти Нідерландів, № 32271/04, 24 березня 2009 року
Posokhov проти Росії, № 63486/00, CEDH 2003-IV
Previti проти Італії (déc.), № 45291/06, 8 грудня 2009 року
Priebke проти Італії (déc.), № 48799/99, 5 квітня 2001 року
Protopара проти Туреччини, № 16084/90, 24 лютого 2009 року
Pullar проти Сполученого Королівства, 10 червня 1996 року, Recueil des arrêts et décisions 1996-III
Putz проти Австрії, 22 лютого 1996 року, Recueil des arrêts et décisions 1996-I

—Q—

Quaranta проти Швейцарії, 24 травня 1991 року, série A № 205

—R—

R. проти Бельгії, № 15957/90, рішення Комісії від 30 березня 1992 року, Décisions et rapports 72
R. проти Сполученого Королівства (déc.), № 33506/05, 4 січня 2007 року
Radio France і Інші проти Франції, № 53984/00, CEDH 2004-II
Raimondo проти Італії, 22 лютого 1994 року, série A № 281-A
Ramanauskas проти Литви [ВП], № 74420/01, CEDH 2008
Rasmussen проти Польщі, № 38886/05, 28 квітня 2009 року
Ravnsborg проти Швеції, 23 березня 1994 року, série A № 283-B
Raza проти Болгарії, № 31465/08, 11 лютого 2010 року
Refah Partisi (the Welfare party) і Інші проти Туреччини (déc.), №№ 41340/98 і 3 інших, 3 жовтня 2000 року
Reinhardt і Slimane-Kaïd проти Франції, 31 березня 1998 року, Recueil des arrêts et décisions 1998-II
Richert проти Польщі, № 54809/07, 25 жовтня 2011 року
Rieran проти Австрії, № 35115/97, CEDH 2000-XII
Ringelsen проти Австрії, 16 липня 1971 року, série A № 13
Ringvold проти Норвегії, № 34964/97, CEDH 2003-II
Rouille проти Франції, № 50268/99, 6 січня 2004 року
Rowe і Davis проти Сполученого Королівства [ВП], № 28901/95, CEDH 2000-II
Ruiz Torija проти Іспанії, 9 грудня 1994 року, série A № 303-A
Rura проти Румунії (№ 1), № 58478/00, 16 грудня 2008 року
Rushiti проти Австрії, № 28389/95, 21 березня 2000 року

—S—

S. проти Швейцарії, 28 листопада 1991 року, série A № 220
S.N. проти Швеції, № 34209/96, CEDH 2002-V
Saadi проти Італії [ВП], № 37201/06, CEDH 2008
Saccoccia проти Австрії, (déc.), № 69917/01, 5 липня 2007 року
Sadak і Інші проти Туреччини (№ 1), №№ 29900/96 і 3 інших, CEDH 2001-VIII
Şahiner проти Туреччини, № 29279/95, 25 вересня 2001 року
Sainte-Marie проти Франції, 16 грудня 1992 року, série A № 253-A
Sakhnovskiy проти Росії [ВП], № 21272/03, 2 листопада 2010 року
Salabiaku проти Франції, 7 жовтня 1988 року, série A № 141-A
Salduz проти Туреччини [ВП], № 36391/02, CEDH 2008
Şaman проти Туреччини, № 35292/05, 5 квітня 2011 року

Sarunarescu проти Німеччини (déc.), № 22007/03, 11 вересня 2006 року
Saric проти Данії (déc.), № 31913/96, 2 лютого 1999 року
Saunders проти Сполученого Королівства, 17 грудня 1996 року, Recueil des arrêts et décisions 1996-VI
Schenk проти Швейцарії, 12 липня 1988 року, série A № 140
Scheper проти Нідерландів (déc.), № 39209/02, 5 квітня 2005 року
Schmautzer проти Австрії, 23 жовтня 1995 року, série A № 328-A
Schneider проти Франції (déc.), № 49852/06, 30 червня 2009 року
Schwarzenberger проти Німеччини, № 75737/01, 10 серпня 2006 року
Sejdovic проти Італії [ВП], № 56581/00, CEDH 2006-II
Sekanina проти Австрії, 25 серпня 1993 року, série A № 266-A
Seleznev проти Росії, № 15591/03, 26 червня 2008 року
Seliwiak проти Польщі, № 3818/04, 21 липня 2009 року
Sequeira проти Португалії (déc.), № 73557/01, CEDH 2003-VI
Shannon проти Сполученого Королівства (déc.), № 67537/01, CEDH 2004-IV
Sibgatullin проти Росії, № 32165/02, 23 квітня 2009 року
Sidabras i Džiautas проти Литви (déc.), №№ 55480/00 і 59330/00, 1 липня 2003 року
Silickienė проти Литви, № 20496/02, 10 квітня 2012 року
Sipavičius проти Литви, № 49093/99, 21 лютого 2002 року
Soering проти Сполученого Королівства, 7 липня 1989 року, série A № 161
Solakov проти Колишньої Югославської Республіки Македонія, № 47023/99, CEDH 2001-X
Sofri i Inwi проти Італії (déc.), № 37235/97, CEDH 2003-VIII
Stanford проти Сполученого Королівства, 23 лютого 1994 року, série A № 282-A
Štitić проти Хорватії, № 29660/03, 8 листопада 2007 року
Stoichkov проти Болгарії, № 9808/02, 24 березня 2005 року
Stojkovic проти Франції і Бельгії, № 25303/08, 27 жовтня 2011 року
Stow i Gai проти Португалії (déc.), № 18306/04, 4 жовтня 2005 року
Suhadolc проти Словенії (déc.), № 57655/08, 17 травня 2011 року
Suküt проти Туреччини (déc.), № 59773/00, 11 вересня 2007 року
Sutter проти Швейцарії, 22 лютого 1984 року, série A № 74
Szabó проти Швеції (déc.), № 28578/03, 27 червня 2006 року

—Т—

Tabaï проти Франції (déc.), № 73805/01, 17 лютого 2004 року
Tarău проти Румунії, № 3584/02, 24 лютого 2009 року
Taxquet проти Бельгії [ВП], № 926/05, CEDH 2010
Teixeira de Castro проти Португалії, № 25829/94, CEDH 1998-IV
Telfner проти Австрії, № 33501/96, 20 березня 2001 року
Thomann проти Швейцарії, 10 червня 1996 року, Recueil des arrêts et décisions 1996-III
Thomas проти Сполученого Королівства (déc.), № 19354/02, 10 травня 2005 року
Tierce i Inwi проти Сан-Марино, №№ 24954/94 і двоє інших, CEDH 2000-IX
Tirado Ortiz i Lozano Martin проти Іспанії (déc.), № 43486/98, CEDH 1999-V
Тоева проти Болгарії (déc.), № 53329/99, 9 вересня 2004 року
Торіć проти Хорватії, № 51355/10, 10 жовтня 2013 року
Trepashkin проти Росії (№ 2), № 14248/05, 16 грудня 2010 року
Trofimov проти Росії, № 1111/02, 4 грудня 2008 року
Twalib проти Греції, 9 червня 1998 року, Recueil des arrêts et décisions 1998-IV

—U—

Ubach Mortes проти Андорри (déc.), № 46253/99, CEDH 2000-V
Usak проти Сполученого Королівства (déc.), № 44234/98, 24 січня 2002 року

—V—

V. проти Фінляндії, № 40412/98, 24 квітня 2007 року
V. проти Сполученого Королівства [ВП], № 24888/94, CEDH 1999-IX
Vacher проти Франції, № 20368/92, CEDH 1996-VI
Van de Hurk проти Нідерландів, 19 квітня 1994 року, série A № 288
Van Geuseghem проти Бельгії [ВП], № 26103/95, CEDH 1999-I
Van Mechelen і Інші проти Нідерландів, 23 квітня 1997 року, Recueil des arrêts et décisions 1997-III
Vanyan проти Росії, № 53203/99, 15 грудня 2005 року
Vaudelle проти Франції, № 35683/97, CEDH 2001-I
Vayıç проти Туреччини, № 18078/02, CEDH 2006-VIII (витяги)
Vera Fernández-Huidobro проти Іспанії, № 74181/01, 6 січня 2010 року
Veselov і Інші проти Росії, №№ 23200/10 і двоє інших, 11 вересня 2012 року
Vidal проти Бельгії, 22 квітня 1992 року, série A № 235-B
Vidgen проти Нідерландів, № 29353/06, 10 липня 2012 року
Viorel Burzo проти Румунії, №№ 75109/01 і 12639/02, 30 червня 2009 року
Visser проти Нідерландів, № 26668/95, 14 лютого 2002 року
Vladimir Romanov проти Росії, № 41461/02, 24 липня 2008 року
Vronchenko проти Естонії, № 59632/09, 18 липня 2013 року

—W—

W.S. проти Польщі, № 21508/02, 19 червня 2007 року
Walchli проти Франції, № 35787/03, 26 липня 2007 року
Welke і Białek проти Польщі, № 15924/05, 1 березня 2011 року
Wemhoff проти Німеччини, 27 червня 1968 року, série A № 7
Wierzbicki проти Польщі, № 24541/94, 18 червня 2002 року
Włoch проти Польщі (déc.), № 27785/95, 30 березня 2000 року

—X—

X. проти Австрії, № 6185/73, рішення Комісії від 29 травня 1975 року, Décisions et rapports 2
X. проти Бельгії, № 7628/73, рішення Комісії від 9 травня 1977 року, Décisions et rapports 9

—Y—

Y проти Норвегії, № 56568/00, CEDH 2003-II (витяги)
Y.B. і Інші проти Туреччини, №№ 48173/99 і 48319/99, 28 жовтня 2004 року

—Z—

Zagaria проти Італії, № 58295/00, 27 листопада 2007 року

Zana проти Туреччини, 25 листопада 1997 року, Recueil des arrêts et décisions 1997-VII
Zarouali проти Бельгії, № 20664/92, рішення Комісії від 29 червня 1994 року, Décisions et rapports 78

Zdravko Stanev проти Болгарії, № 32238/04, 6 листопада 2012 року

Zhuk проти України, № 45783/05, 21 жовтня 2010 року

Zhupnik проти України, № 20792/05, 9 грудня 2010 року

Zollmann проти Сполученого Королівства (déc.), № 62902/00, CEDH 2003-XII

Zoon проти Нідерландів, № 29202/95, CEDH 2000-XII